

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΡΑΚΗΣ

DEMOCRITUS
UNIVERSITY
OF THRACE

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Κοινὸν τοῦν Πετθαλοῦν
Τελετές και αρχαία ιερά στην Ὑπερθεσσαλίας Μεσογαῖαν

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΤΣΙΓΚΑ

A.M.60101

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
Μανακίδου Φλώρα, Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας, ΔΠΘ

Κομοτηνή,
Φεβρουάριος 27, 2025

**ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
"ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ"**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

**Κοινὸν τοῦν Πετθαλοῦν
Τελετές και αρχαία ιερά στην Ὑπερθεσσαλίας Μεσογαΐαν**

**Ευαγγελία Ν. Τσίγκα
Α.Μ.60101**

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Εργασία Ειδίκευσης υποβλήθηκε στο Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης για την απόκτηση του τίτλου μεταπτυχιακών σπουδών ειδίκευσης στην Κλασική Φιλολογία

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπουσα καθηγήτρια : Φλώρα Μανακίδου, Καθηγήτρια Κλασικής Φιλολογίας, ΔΠΘ
2ο Μέλος: Σταμάτιος Μπουσές, Καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας, ΔΠΘ
3ο Μέλος: Παναγιώτης Τσέλεκας, Επίκουρος καθηγητής Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΑΠΘ

Κομοτηνή,
Φεβρουάριος, 27, 2025

DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE
SCHOOL OF CLASSICS AND HUMANITIES
DEPARTMENT OF GREEK PHILOLOGY

POSTGRADUATE COURSE
«TEXTS AND CULTURE»

MASTER DISSERTATION

Koinon of Petthalons
Ceremonies and ancient sanctuaries in Hyperthessalia Mesogaia.

Evangelia N. Tsigka
R.N. 60101

A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master in Classical Philology, Department of Greek Philology, Democritus University of Thrace.

COMMITTEE OF EXAMINERS

Supervisor: Flora Manakidou, Professor of Classical Philology, DUTH.

Member 2: Stamatios Bouses, Professor of Classical Philology, DUTH.

Member 3: Panagiotis Tselekas, Assistant Professor of History and Archaeology, AUTH.

Komotini,
February, 27, 2025

Η έγκριση της παρούσας Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας από το Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του/της συγγραφέως (παρ. 2 του άρθρου 202 του Ν.5343/1932).

Βεβαιώνεται ότι η Ευαγγελία Τσίγκα είναι συγγραφέας της παρούσας εργασίας και ότι έχει αναφέρει ή παραπέμψει σε αυτή, ρητά και συγκεκριμένα, όλες τις πηγές, από τις οποίες έκανε χρήση δεδομένων, ιδεών, προτάσεων ή λέξεων, είτε αυτές μεταφέρονται επακριβώς (στο πρωτότυπο ή μεταφρασμένες) είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνεται ότι αυτή η εργασία με τίτλο "Κοινὸν τοῦν Πετθαλοῦν, Τελετές και αρχαία ιερά στην Ὑπερθεσσαλία Μεσογαϊαν" είναι πρωτότυπη και προετοιμάστηκε από την κ. Ευαγγελία Τσίγκα προσωπικά, ειδικά για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν «Κείμενα και Πολιτισμός» του Τμήματος Ἑλληνικῆς Φιλολογίας της Σχολῆς Κλασικῶν και Ανθρωπιστικῶν Σπουδῶν του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης. Η συγγραφή της εργασίας πραγματοποιήθηκε εξολοκλήρου από την κ. Ευαγγελία Τσίγκα, υπό την καθοδήγηση και τις υποδείξεις της επιβλέπουσας Καθηγήτριας κ. Φλώρας Μανακίδου, και κατά τη διάρκεια εκπόνησης και συγγραφῆς της εργασίας τηρήθηκαν τα προβλεπόμενα από τον νόμο και τον αντίστοιχο εσωτερικό κανονισμό του Τμήματος. Ἐγιναν πλήρως σεβαστές οι Αρχές της Ακαδημαϊκῆς Ἠθικῆς και του Κώδικα Δεοντολογίας, οι οποίες απαγορεύουν την παραποίηση των ερευνητικῶν/πνευματικῶν αποτελεσμάτων, την αναφορά ψευδῶν στοιχείων, την κατάχρηση της διανοητικῆς ιδιοκτησίας τρίτων και τη λογοκλοπή.

Copyright © Ευαγγελία Ν. Τσίγκα 2025. Με επιφύλαξη κάθε δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν την συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

ΕΚΦΡΑΣΗ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ

Ολοκληρώνοντας την εργασία διαμέσου προκλήσεων αλλά και μεγίστων ανταμοιβών γνώσης, αναγνωρίζω ότι αυτό δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς την υποστήριξη, καθοδήγηση και ενδυνάμωση πολλών ατόμων. Αισθάνομαι βαθιά ευγνώμων για όλους όσους συνεισέφεραν σε αυτή την εργασία με ποικίλους τρόπους.

Πρωτίστως και κυρίως εκφράζω την από καρδιάς εκτίμησή μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κα Φλώρα Μανακίδου, για την αταλάντευτη υποστήριξή της, την διορατική καθοδήγηση και την ανεκτίμητη ανατροφοδότηση σε όλη τη διαδικασία. Η τεχνογνωσία και η αφοσίωσή σας συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και είμαι βαθύτατα ευγνώμων. Είμαι επίσης βαθιά ευγνώμων στα μέλη της επιτροπής της μεταπτυχιακής μου, τον καθηγητή κο Σταμάτη Μπουσέ για την εποικοδομητική κριτική και τις προσεκτικές υποδείξεις του και την υποστήριξή του από τα προπτυχιακά ακόμη χρόνια. Τον καθηγητή κο Παναγιώτη Τσέλικα για την υπόδειξή του στην αρχή της αναζήτησής μου για την νομισματοκοπία έναν τομέα που προσέγγιζα επιστημονικά για πρώτη φορά. Οι διαφορετικές προοπτικές και η τεχνογνωσία σας έχουν εμπλουτίσει σημαντικά αυτήν την εργασία. Ιδιαίτερες ευχαριστίες απευθύνονται στη σχολή και στο προσωπικό του τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου για την παροχή ενός ενθαρρυντικού ακαδημαϊκού περιβάλλοντος και για τη συνεχή υποστήριξή τους. Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στους καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα για τη βοήθεια και την ενθάρρυνσή τους. Εκφράζω την εκτίμησή μου στους συναδέλφους μου μεταπτυχιακούς φοιτητές για τη συντροφικότητα, την υποστήριξή τους και τις πολλές διανοητικά διεγερτικές συζητήσεις. Η φιλία και η συνεργασία σας έχουν εμπλουτίσει και καταστήσει αυτή την πορεία πιο ευχάριστη.

Η βοήθεια των βιβλιοθηκονόμων και των αρχειονόμων υπήρξε καθοριστική για την ολοκλήρωση αυτής της έρευνας και είμαι βαθιά ευγνώμων για την πρόσβαση στις διάφορες βιβλιοθήκες και αρχεία, ιδιαίτερα στις βιβλιοθήκες του τμήματος της Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης και του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων καθώς και του τμήματος της Φιλοσοφικής του Πανεπιστημίου της Πεννσυλβάνια και τον Nick Okrent για την προσπάθειά του στην ανεύρεση παλαιών αρχείων.

Ιδιαίτερη μνεία εκφράζω στους γηραιούς κατοίκους του χωριού Βρυσιά Φαρσάλων για την αναβίωση της τελετής του θεσσαλικού τελετουργικού, του κατεβάσματος του φεγγαριού και τις διηγήσεις τους για τον χαμένο βιότοπο του χωριού τους από τον σεισμό. Επίσης, ευχαριστώ την Βαγγελιώ για τις διηγήσεις της για το χρυσό άρμα και τα χρυσά γουρουνάκια του Ομηρικού ήρωα Αχιλλέα καθώς και για την υπόδειξη της σπηλιάς.

Στην οικογένειά μου, σας ευχαριστώ για την ακλόνητη αγάπη, την υπομονή και την ενθάρρυνση σας. Η πίστη σε μένα ήταν η μεγαλύτερη πηγή δύναμης και κινήτρου μου. Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στον καθηγητή και σύζυγό μου Αλέξανδρο Τσίγκα για την σταθερότητα στην υπηρεσία της γνώσης και της επιστήμης καθώς και στα αγαπημένα μου παιδιά Ιωάννη και Δήμητρα για την κατανόηση και την υποστήριξή τους στις πιο δύσκολες στιγμές.

Η παρούσα διπλωματική εργασία είναι αφιερωμένη σε όλους όσους με στήριξαν στις ακαδημαϊκές μου αναζητήσεις. Είμαι αιώνια ευγνώμων για τη συνεισφορά και την ενθάρρυνση σας.

Ευαγγελία Τσίγκα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Περίληψη	3
Abstract	4
Πρόλογος	5
II. Εισαγωγή	9
I.α Στόχοι	9
I.β Μεθοδολογία	9
I.γ Συνοπτική βιβλιογραφική ανασκόπηση	12
ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	
II. Ιστορικό Πλαίσιο	15
II.α Υπερθεσσαλίας Μεσογαίαν- Φυσική τοπογραφία	15
II.β Καταγωγή Θεσσαλών	17
II.γ Κοινωνική ταυτότητα	20
II.δ Αμφικτιονία και οι σχέσεις διαπλοκής	23
III. Κοινόν τοῦν Πετθαλοῦν	31
III.α Δημιουργία του <i>Κοινού των Θεσσαλών</i>	33
III.β Πολιτική και Στρατιωτική Σημασία του <i>Κοινού</i>	36
ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	
IV. Τελετές στο Κοινό	39
IV.α Δημόσιες εορτές	41
IV.α1 Εορτές	42
IV.α2 Αποβατικοί αγώνες και αθλήματα	48
IV.α3 Επιτάφιοι αγώνες	51
IV.α4 Ενναιτερικές εορτές	53
IV.β Ιδιωτικές εορτές	58
IV.β1 Ο κύκλος τελετών μετάβασης	58
IV.β2 Η θεσσαλική οφθαλμαπάτη	60
IV.β3 Παρατηρήσεις για τη θρησκευτική ζωή	62
V. Ναοί και Ιεροί Τόποι	65
V.α Κύριοι ναοί στη Θεσσαλία	66
V.β Θρησκευτικές τελετουργίες	77
V.γ Σημασία των ιερών στο <i>Κοινόν</i>	77
V.δ Τόποι μαντείας	78

ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

VI.α Συγκριτική Ανάλυση	83
VI.β Συμπεράσματα	85
VII Συντομογραφίες – Βιβλιογραφία	92
VIII. Παραρτήματα	101
VIII.α Χάρτες της Θεσσαλίας	102
VIII.β Νομίσματα	106
VIII.γ Στήλη.	110

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Κοινόν τοῦν Πετθαλοῦν

Τελετές και αρχαία ιερά στην Ὑπερθεσσαλίας Μεσογαΐαν

Το *Κοινό των Θεσσαλῶν*, αντιπροσώπευε ένα σημαντικό θρησκευτικό και πολιτικό σχήμα στην αρχαία Θεσσαλία, ενοποιώντας τις θεσσαλικές πόλεις κάτω από ένα κοινό θρησκευτικό και πολιτικό σύστημα. Η θεσμική και πολιτική δομή του *Κοινοῦ* καθώς και οι τελετές και τα ιερά που αναπτύχθηκαν στην Ὑπεργαία Μεσογαία αποτελούσαν τον πνευματικό άξονα της Θεσσαλίας συγκεντρώνοντας τις θρησκευτικές και κοινωνικές εκδηλώσεις των κατοίκων της. Η δομή του *Κοινοῦ* ενίσχυε την εθνική ταυτότητα μεταξύ των μελών του ενδυναμώνοντας την συλλογική ενότητα. Τα ιερά και οι θρησκευτικές τελετουργίες χρησίμευαν ως σημεία εστίασης για την κοινοτική λατρεία, την κοινωνική συνοχή, τις πολιτικές συναντήσεις και αποφάσεις συνδυάζοντας λατρευτική πρακτική, πίστη και πολιτική πραγματικότητα. Τα ιερά της Ὑπεργαίας Μεσογαίας περιλάμβαναν τον ναό της Αθηνάς Ιτωνίας στα Φίλια, ο οποίος ως κεντρικό σημείο λατρείας και γιορτής για τους Θεσσαλούς ήταν ο χώρος όπου διεξάγονταν αθλητικοί αγώνες και εκτελούνταν θυσίες που ενίσχυαν την κοινωνική συνοχή και την έννοια της κοινότητας. Επίσης, το ιερό του Ελευθερίου Διός στη Λάρισα λειτουργούσε μέσω της λατρείας του ως φορέας διεξαγωγής πολιτικής και επιβολής δικαιοσύνης στην κοινότητα ενώ το ιερό του Απόλλωνα στο Πύθιο αναδείκνυε την πνευματική σημασία της περιοχής. Στη μελέτη διερευνώνται επίσης άλλα σημαντικά ιερά, οι σχέσεις με το ιερό στην Ανθήλη και τους Δελφούς καθώς και οι συνδέσεις που απορρέουν σχετικά με την προέλευση του μαντείου της Δωδώνης στην Ἡπειρο. Έτσι, διαφαίνεται η σημασία αυτών των ιερῶν τόσο σε τοπικό όσο και σε περιφερειακό πλαίσιο επιτρέποντας μια ευρύτερη κατανόηση του *raison d' être* των ιερῶν. Μέσω της ανάλυσης αρχαιολογικών στοιχείων, αναθημάτων και επιγραφῶν παράλληλα με τις αρχαίες λογοτεχνικές πηγές και τα διοικητικά αρχεία του *Κοινοῦ*, στην παρούσα έρευνα παρέχεται μια ολοκληρωμένη κατανόηση του "θρησκευτικού" τοπίου της αρχαίας Θεσσαλίας. Για αυτό θα διερευνηθεί και θα παρουσιαστεί πώς αυτές οι θρησκευτικές εορτές όπως τα Πελώρια, τα Πετραία και τα Ελευθέρια ενίσχυσαν τους κοινωνικούς δεσμούς και συνέβαλαν στην πολιτική σταθερότητα του *Κοινοῦ*. Διερευνώντας την αλληλεπίδραση μεταξύ θρησκείας και πολιτικής, γίνεται φανερό πώς τα ιερά και οι θρησκευτικές τελετουργίες της Θεσσαλίας συνέβαλαν στη διαμόρφωση του κοινωνικοπολιτικού τοπίου, καλλιεργώντας μια κοινή πολιτιστική ταυτότητα και διασφαλίζοντας τη συνοχή και τη συνέχεια του *Κοινοῦ*. Τα ευρήματα υπογραμμίζουν τη σημασία των θρησκευτικῶν θεσμῶν στη λειτουργία και τη βιωσιμότητα των αρχαίων ομοσπονδιακῶν συστημάτων, όπως ήταν το *Κοινό*, προσφέροντας γνώσεις για την περίπλοκη δυναμική αλληλεξάρτηση της πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας, της πίστης και της συλλογικής ενότητας στον αρχαίο κόσμο.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

1. Κοινόν των Θεσσαλῶν
2. Θεσσαλικές τελετές
3. Ιερά της αρχαίας Θεσσαλίας

ABSTRACT

Koinon of Petthalons

Ceremonies and ancient sanctuaries in Hyperthessalia Mesogaia

This study explores the Koinon of Thessaly, a significant political and cultural entity in ancient Greece, focusing on its intricate religious practices and revered sanctuaries. Established before the eighth century B.C., the Koinon of Thessalians was a federative alliance that united various Thessalian cities, allowing them to wield considerable influence in regional politics and warfare. The League's structure fostered a shared identity among its members, promoting a sense of collective unity and purpose. Central to this unity were the religious rites and sanctuaries, which served as focal points for communal worship, social cohesion, political assemblies, and decision making, thereby intertwining religion and politics.

This post-graduate thesis explores the major sanctuaries of Hypergaia Mesogaia, focusing on key sites such as the Temple of Athena Itonia in Philia, renowned for its pan-Thessalian festivals featuring athletic competitions and sacrifices that fostered social cohesion and a strong sense of community. The cult of Zeus Eleutherios in Larissa also played a crucial role in Thessalian religious life, functioning as a center for political activity and the administration of justice. Additionally, the sanctuary of Apollo at Pythion underscores the religious significance of the region. The study further examines other important sanctuaries, their connections to Delphi, and the origins of the oracle at Dodona in Thessaly, highlighting their significance in both local and regional contexts and offering a deeper understanding of the sanctuaries' purpose and importance.

This research, through detailed analysis of archaeological evidence—such as temple remains, votive offerings, and inscriptions—alongside ancient literary sources and the administrative records of the Koinon, provides a comprehensive understanding of the religious landscape of ancient Thessaly. It examines how religious festivals like the Peloria, Petraia, and Eleutheria reinforced social bonds and contributed to the political stability of the Koinon. By investigating the interplay between religion and politics, this study contributes to the broader discourse on the integration of spiritual and public life in ancient Greek societies. It reveals how Thessaly's sanctuaries and religious practices were instrumental in shaping the region's sociopolitical landscape, fostering a shared cultural identity, and ensuring the cohesion and continuity of the Koinon. The findings highlight the essential role of religious institutions in the functioning and sustainability of ancient federative systems, offering valuable insights into the complex dynamics of power, faith, and community in the ancient Greek world.

KEY-WORDS

1. Thessalian Koinon
2. Thessalian ceremonies
3. Sanctuaries in ancient Thessaly

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

...νερό τοῦ Πηνειοῦ ποῦ ἐκεῖθε ἐπῆρα
μιὰ στάλα γατὶ ἀντίλαλοι μεγάλοι
μὲ ζώνουν· καὶ ἂν μὲ ἀκίνητη ἀγκάλη
τὸ δρόμο μοῦ ἐμποδοῦν πρὸς ἄλλων μοῖρα

τη μαντικὴ ψυχὴ δὲν ἔχω στείρα·
κραυγὴν ἑλληνικὴ βροντῶ μεγάλην
καὶ ἅς ἦταν νὰ γενήσῃ ἀγάλι ἀγάλι
τὸν ἄνθρωπο ποῦ ἀθάνατον θὰ ἐτήρα.
"Θεσσαλία" Χρῖστος Τσαπαλάς

Ἀν ἡ Αθήνα εἶναι ὁ ἥλιος τοῦ πνεύματος τῆς Δύσης, ἡ Θεσσαλία εἶναι σίγουρα τὸ φεγγάρι τῆς.

Διασχίζοντας ἀργά τὴ νύχτα τὴ Λάρισα, κατευθυνόμενη στο Δώτιο πεδίο καὶ γνωρίζοντας σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ τὸν τόπο, ἡ πυκνὴ ομίχλη μὲ ἀνάγκασε πολλάκις νὰ σταθῶ παντελῶς ἀποπροσανατολισμένη. Μου δημιουργήθηκε ἡ ἐντύπωση ἐνὸς βαλτώδους τοπίου μὲ ἀδύνατη τὴ διέλευση, καλυμμένου ἀπὸ ἀμέτρητα πέπλα ομίχλης. Ἡ Θεσσαλία, κρύβει βαθιὰ τὰ μυστικὰ τῆς καὶ τὸ σκοτεινὸ τῆς προσωπεῖο. Κάπως ἐτσι ξεκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν τόπο αὐτό, ἐνῶ εἶχα ὡς κίνητρα, τὴν πρόσφατη τραγωδία στο δύσκολο σημεῖο τῶν Τεμπῶν μὲ τὴν ἀπώλεια νέων ἀνθρώπων στὴν σύγκρουση τῶν τρένων, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 2023, καὶ τὴν βιβλικὴ πλημμύρα, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 2023 ποῦ ἀφήσε ἐρημούς ἀνθρώπους καὶ χωριά. Τὰ πρόσφατα αὐτὰ γεγονότα, θυμίζουν τὸν Ξέρξη, ὅταν περιέγραφε, ὅτι μοναδικὸς τρόπος κατάκτησης τῆς Θεσσαλίας εἶναι, αὐτός, τῆς πλημμύρας, καθὼς κάθε ἄλλη πολιορκία καθίσταται ἀδύνατη ἐξαιτίας τῶν βουνῶν ποῦ τὴν περικλείουν. Ἡ ἐπιλογή τοῦ θέματος ἀποτελεῖ καὶ φόρο τιμῆς στὸν πολυπάθο τόπο, στὴν καρδιά τῆς Ἑλλάδος.

Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ τότε καὶ τὸ σήμερα ἐνώνονται καὶ σταδιακὰ ἀναδύεται ἡ ἀρχαία Θεσσαλία. Ἡ ἀρχαία Θεσσαλία λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσης κατεῖχε ἕναν σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀρχαιότητα καὶ ἡ ἐρευνα γιὰ τὴν περιοχὴ ἀποτελεῖ πρόκληση, εἰδικά γιὰ τοὺς ἀκραιφνεῖς μελετητὲς λόγῳ τῶν ἀποσπασματικῶν πηγῶν ποῦ τὴν ἀφοροῦν. Πολλές πηγές ἐντοπίζονται σὲ λεπτομερεῖς ἱστορίες τῆς Ἑλλάδος καὶ σὲ ὀρισμένες μελέτες μὲ τὶς λιγοστὲς ἀναφορὲς τοὺς νὰ δυσκολεύουν τὴν ἐξαγωγή ἀσφαλῶν συμπερασμάτων. Ἐπιπλέον, οἱ παραδόσεις τῶν ἐμμεσῶν πηγῶν στὰ ἀρχαία κείμενα εἶναι ἀποσπασματικὲς καὶ ἀπαιτοῦν ἐνδελεχὴ ἐρευνα καὶ χρόνο, ὥστε νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ νὰ μελετηθοῦν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἡ περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας, δὲν εἶχε μελετηθεῖ ἐκτενῶς, παλαιότερα. Στὴν ἐποχὴ μας ὁμως,

έχει αρχίσει να αποκτά ενδιαφέρον για τους σύγχρονους ερευνητές και αρχαιολόγους. Μια συνοπτική επισκόπηση της προγενέστερης βιβλιογραφίας και έρευνας παρέχεται στην εισαγωγή μαζί με την γεωγραφική και ιστορική περιγραφή της Θεσσαλίας.

Αν η Αττική ήταν εξουσιοδοτημένη να τελειοποιεί και όχι να ξεκινά,¹ τότε ό,τι γεννήθηκε ή ξεκίνησε στη Θεσσαλία τελειοποιήθηκε και παρέμεινε στην Αττική. Ζητήματα μελέτης αποτελούν α) η σύσταση του πρώιμου *Κοινού των Θεσσαλών* και η εξέλιξή του, από τον ένατο αι, π.Χ., μέχρι την Ρωμαϊκή επικράτηση, β) η ιδιαιτερότητα της θρησκευτικής λατρείας που παρουσιάζει η Θεσσαλία με τα διπλά αναθήματα στις επιγραφές, δηλαδή, η ανάμειξη των στοιχείων του νεκρού, όπως το όνομα και το πατρώνυμο μαζί με αφιερώσεις σε θεότητες, όπως στον χθόνιο Ερμή που μαρτυρούνται σε επιγραφές σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα που δεν μαρτυρείται τέτοιου είδους ανάμειξη.² Ακόμη, γ) η λατρεία των χθόνιων-Πλουτώνιων θεοτήτων, η ενασχόληση με την φαρμακεία, η μαγεία και η νεκρομαντεία. Η ποικιλομορφία των λατρευτικών δρώμενων, το κατέβασμα του φεγγαριού για το οποίο φημίζονταν οι μάγισσες της Θεσσαλίας, το *mirage Thessalien*, όπως το χαρακτηρίζει η Maria Milli και το οποίο η Emma Aston θεωρεί ότι διαμορφώνει τις απόψεις της Milli σχετικά με την δραστηριότητα της λατρείας.³ Στη συνέχεια, δ) αναφέρονται οι πιο σημαντικές ιερές τοποθεσίες και η συμβολικότητα αυτών στο *Κοινόν των Θεσσαλών*. Ακόμη, ε) ερευνάται η εμπλοκή της Αθήνας στις υποθέσεις του *κοινού* τον τέταρτο αι., π.Χ., με τον εξόριστο Κριτία να οδηγεί τους *πενέστες* ή *θετταλοικέτες*⁴ απόγονους των προ-θεσσαλικών φυλών και καλλιεργητές της γης με την υποχρέωση καταβολής της "*σύνταξης*" ενός ποσοστού από τα προϊόντα τους στους φεουδάρχες, σε εξέγερση έναντι των αριστοκρατικών οικογενειών.⁵

Η γνωριμία με τον θεσσαλικό κάμπο, την αρχαία Θεσσαλία, τη "*μάκαιραν Θεσσαλίαν*",⁶ όπως την αποκαλεί ο Πίνδαρος, ξεκινά με το ερώτημα ποιά είναι αυτή η περιοχή ή όπως αναρωτιέται και ο Δημοσθένης

¹ Grüßen 2015 169-81.

² Αβαγιανού, 2002, 65.

³ Aston, 2016, 482-484.

⁴ Ηροδ., Ζ 176.

⁵ Ξεν., Ελλ., 2. 3.35–2.3.5: Η απολογία του Θηραμένη.

"οὐ μέντοι θαυμάζω

γε τὸ Κριτίαν ἴπαρνενομηκέναι· ὅτε γὰρ ταῦτα ἦν, οὐ παρὼν ἐτύγγανεν, ἀλλ' ἐν Θετταλία μετὰ Προμηθέως δημοκρατίαν κατεσκεύαζε καὶ τοὺς πενέστας ὀπλιζεν ἐπὶ τοὺς δεσπότας, ὧν μὲν οὖν οὗτος ἐκεῖ ἔπραττε μηδὲν ἐνθάδε γένοιτο".

⁶ Πίνδ. Πυθ. Χ 69-72 ΠΗΠΟΚΛΕΙ ΘΕΣΣΑΛΩΙ ΠΑΙΔΙ ΔΙΑΥΛΟΔΡΟΜΩΙ

"Ολβία Λακεδαίμων,

μάκαιρα Θεσσαλία. πατρὸς δ' ἀμφοτέραις ἐξ ἑνός
ἀριστομάχου γένος Ἡρακλέος βασιλεύει".

προσομοιάζει τη Θεσσαλία με την σημαντικότερη δύναμη της εποχής, τη Σπάρτη, και αναφέρεται στην κοινή καταγωγή των ευγενών των δύο περιοχών, Αλευάδων και Σπαρτιατών, από τον Ηρακλή. Πρβ Σταματοπούλου, 2007, 22. Για την αντίθετη άποψη πρβ Ιακώβ, 2000 316.

"*ἀλλά Θεσσαλία πῶς ἔχει;*"⁷ Στη συνέχεια, εξετάζεται εννοιολογικά και γεωγραφικά η περιοχή της αρχαίας Θεσσαλίας, επειδή αποτελούσε ένα ομοσπονδιακό κράτος μαζί με τις περίοικες φυλές καθώς και η σύσταση και ο ρόλος του *κοινού* στον αρχαιοελληνικό χώρο. Η αρχαία Θεσσαλία έφθανε ανατολικά ως τις Θερμοπύλες, βόρεια μέχρι την Μακεδονία, νότια ως την Οίτη της Αιτωλίας, δυτικά ως τις Ακαρνανές, την Αμφιλοχία και την Πίνδο.

Η παρουσίαση των προαναφερόμενων ζητημάτων εγείρει ερωτήματα, τα οποία πραγματεύονται στην παρούσα εργασία και συνδέονται με συσχετισμούς. Τα ερωτήματα που εξετάζονται είναι: α) ο σκοπός συσπείρωσης του Θεσσαλικού *κοινού* αφορούσε αμυντικούς ή επεκτατικούς σκοπούς, β) η Θεσσαλία αποτελούσε μία υπερδύναμη με αριστοκρατικές οικογένειες που επικρατούσαν στην περιοχή ή ήταν μια χώρα αποτυχημένη, διασπασμένη, αγομένη και φερόμενη από ξένες δυνάμεις, γ) η εμπλοκή της Αθήνας και η απόπειρα για έλεγχο της περιοχής δημιούργησε εμφύλιες εσωτερικές συγκρούσεις όπως την εξέγερση των πενέστων, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση-βύθιση της δύναμης της Θεσσαλίας κατά τον τέταρτο και πέμπτο αιώνα π.Χ., ώστε ν' αντιμετωπίσει τα εσωτερικά αυτά ζητήματα, δ) εάν τα μαντεία, της Δωδώνης της Ηπείρου και των Δελφών της Φωκίδας ήταν μεταγενέστερα θρησκευτικά και πολιτικά κέντρα των Θεσσαλών, ειδικά των Δελφών, του οποίου τον έλεγχο διατήρησαν μέχρι και την ρωμαϊκή περίοδο, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη του ελλαδικού χώρου όπως τον γνωρίζουμε από τους συγγραφείς του πέμπτου και τετάρτου αιώνα π.Χ. Εντοπίζονται σχέσεις της Θεσσαλίας με την ίδρυση του μαντείου των Δελφών πριν τον έβδομο αι., π.Χ., από την αμφικτιονία της Θεσσαλίας και των περιόικων της κατά την Μυκηναϊκή εποχή καθώς και σχέσεις με το μαντείο της Δωδώνης και το μαντείο της Σκοτούσσας, κοντά στα σημερινά Φάρσαλα. Οι σχέσεις αυτές, εντοπίζονται στην οικογένεια του ομηρικού Αχιλλέα και του γιου του Νεοπτόλεμου και αυτό οδηγεί σε δύο άλλα ερευνητικά ζητήματα, αυτό της προέλευσης των Θεσσαλών όταν ήρθαν στην αρχαία Θεσσαλία από την Θεσπρωτία και στο άλλο που αφορά τις συγγενικές σχέσεις των αρχαίων Θεσσαλών με την Μακεδονία και τον Φίλιππο.

Η μη συνεχής αρχαιολογική έρευνα της περιοχής, καθώς και οι διαρκείς εναλλαγές των ιστορικών συγκυριών καθιστούν δύσκολη την συγκρότηση μιας ενιαίας εικόνας της αρχαίας Θεσσαλίας. Ωστόσο, γίνεται φανερό ότι οι εσωτερικές συγκρούσεις, μεταξύ των γεωγραφικών τετράδων στις οποίες ήταν χωρισμένη η αρχαία Θεσσαλία, για επικράτηση αλλά και η επιδίωξη του ελέγχου της αρχαίας Θεσσαλίας από την Αθήνα μέσω του Κριτία και της προσπάθειάς του για πρόκληση εξέγερσης των πενέστων, προκάλεσαν την εσωτερική του *κοινού*, ώστε να αντιμετωπίσει τις συγκρούσεις. Επιπλέον, οι επιδιώξεις των περιόικων για ανεξαρτοποίηση και έλεγχο, όπως στην περίπτωση των Φωκίων που επιθυμούσαν τον έλεγχο του μαντείου των Δελφών, καθώς και η εμπλοκή του Φιλίππου μετά την έκκληση για βοήθεια από

⁷ Δημοσθ. Κατά Φιλίππου Γ' 26 "*καὶ τοῦτ' ἐκ βραχέος λόγου ῥάδιον δεῖξει. Ὀλυνθον μὲν δὴ καὶ Μεθώνην καὶ Ἀπολλωνίαν καὶ δύο καὶ τριάκοντα πόλεις ἐπὶ Θράκης ἐῶ, ἃς ἀπάσας οὕτως ὠμῶς ἀνήρηκεν ὥστε μηδ' εἰ πόποιτ' ᾤκηθησαν προσελθόντ' εἶναι ῥάδιον εἰπεῖν· καὶ τὸ Φωκέων ἔθνος τοσοῦτον ἀνηρημένον σιωπῶ. ἀλλὰ Θεσσαλία πῶς ἔχει; οὐχὶ τὰς πολιτείας καὶ τὰς πόλεις αὐτῶν παρήρηται καὶ τετραρχίας κατέστησεν, ἵνα μὴ μόνον κατὰ πόλεις ἀλλὰ καὶ κατ' ἔθνη δουλεύωσιν;*"

τους Θεσσαλούς στην αντιμετώπιση των προαναφερόμενων ζητημάτων, οδήγησαν το κοινό των Θεσσαλών να στραφεί στις εσωτερικές του υποθέσεις.

Η θρησκευτικότητα και η ιστορική σημασία της Θεσσαλίας, δεν χάνονται στο διάβα του χρόνου, αλλά συνδέονται και επηρεάζουν την καθολική θρησκευτικότητα της χώρας. Παρουσιάζονται με σύντομη συγκριτική ανάλυση άλλα κοινά που αναπτύχθηκαν στην περιοχή της Θεσσαλίας κατά τον δεύτερο και τρίτο αι., π.Χ., αλλά και με διάφορα κοινά, ώστε να διερευνηθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ομοσπονδιακού φαινομένου στη Θεσσαλία, η οποία θα οδηγήσει στην κατανόηση της θρησκευτικότητας των κοινών και στον τρόπο που οι τοπικές κοινότητες επηρέασαν τις θρησκευτικές πρακτικές σε διαφορετικά μέρη της αρχαίας Θεσσαλίας. Προσέτι, θα συμβάλλει και στην κατανόηση της επαμφοτερίζουσας συμπεριφοράς των Θεσσαλών, όπως στην περίπτωση της βοήθειας στους Πέρσες και στους Αθηναίους ταυτόχρονα.

Η θεσσαλική ταυτότητα της περιοχής με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, τον παροιμιώδη πλούτο της, την έλξη των Θεσσαλών προς τον πολυτελή και τρυφηλό τρόπο ζωής με έμφαση στην επίδειξη και στον πλούτο έκαναν τις άλλες πόλεις να τους σκώπτουν. Η ανάλυση των παραγόντων που δημιούργησαν τη φήμη των Θεσσαλών καθώς και η αμφίσημη στάση τους στα Μηδικά θα επιτρέψουν, επιπρόσθετα, μια καλύτερη κατανόηση και αντίληψη του θεσσαλικού χαρακτήρα. Διότι όπως ανέφερε ο Jean Pouilloux: "*La Thessalie est une autre Grèce, parfois oubliée, celle des cavalières non des marins. Poséidon n'y commande pas aux navires mais aux chevaux et aux mouvements telluriques qui si souvent bouleversent le pays*".⁸

Ευαγγελία Τσίγκα

Θεσσαλικά Τέμπη 2024

⁸ Pouilloux, 1979, 360. *Η Θεσσαλία είναι μια άλλη Ελλάδα, μερικές φορές ξεχασμένη, αυτή των εφίπων και όχι των ναυτικών. Ο Ποσειδώνας εκεί, δεν κυβερνά τα πλοία αλλά τα άλογα και τις τελλουρικές κινήσεις που τόσο συχνά αναστατώνουν τη χώρα (σε απόδοση της γράφουσας).*

I. Εισαγωγή

Vir Thessalus.

*Τῶν οὐ τυχόντων Θεσσαλός τις ἦν ἀνὴρ,
ὃς ἔργον ἐπεχείρησε τλημονέστατον·
ἀκανθοχνηοκοκκόβατον εἰσήλατο,
δίσσας τ' ἀνεξώρυξεν ὀφθαλμῶν κόρας.
ὡς οὖν τὰ πραχθέντ' ἔβλεπεν τυφλὸς γεγώς,
οὐ μὴν ὑπέπτηξ' οὐδέν,
ἀλλ' εὐκαρδίως βάτον τιν' ἄλλην ἦλατ' εἰς ἀκανθίνην,
κάκ τοῦδ' ἐγένετ' ἐξαῦθις ἐκ τυφλοῦ βλέπων.*

Arundines Cami

I.α Στόχοι

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι, να εξερευνηθούν οι θρησκευτικές και κοινωνικές πτυχές του *Κοινού των Θεσσαλών* εστιάζοντας στις τελετές και στους ναούς, που διαμόρφωσαν τον κοινωνικο-θρησκευτικό χαρακτήρα της αρχαίας Θεσσαλίας. Μέσω ιστορικών κειμένων, αρχαιολογικών ευρημάτων και σύγχρονων ερευνών, οι θρησκευτικές πρακτικές και η δομή του *Κοινού των Θεσσαλών* θα γίνουν πιο κατανοητά. Η ιδιαιτερότητα της περιοχής και η θρησκευτική της ιδιομορφία συνενώνονται σε ένα εννοιολογικό πλαίσιο, ώστε να διαμορφωθεί μια όσο το δυνατόν κατανοητή εικόνα της περιοχής της Θεσσαλίας και της αρχαιοελληνικής θρησκείας. Ειδικά, οι τοπικές ιδιαιτερότητες των τελετουργιών και των ιερών σκιαγραφούν τα διακριτά χαρακτηριστικά της θεσσαλικής ταυτότητας. Το *Κοινό των Θεσσαλών*, από ένα ομοσπονδιακό κράτος με φάσεις ανάπτυξης και διαχωρισμού στην δημιουργία επί μέρους *κοινών*, τον δεύτερο αι., π.Χ., και την επανίδρυσή του από το ρωμαϊκό κράτος στην δημιουργία των *περίοικων κοινών* τον τρίτο αι., π.Χ., αποτέλεσε πεδίο δυναμικών εξελίξεων. Η εξέταση των τελετών και των ιερών θα επιτρέψει την κατανόηση και τον συσχετισμό των πολιτικών και κοινωνικών δυναμικών ανάμεσα στις πόλεις-μέλη. Ως εκ τούτου, το ερώτημα που θα μπορούσε να τεθεί είναι το πώς ήταν η Θεσσαλία την εποχή του *κοινού*, σε ποιούς ιερούς χώρους τελούσε λατρευτικά δρώμενα και ιεουργίες και για ποιο λόγο.

I.β Μεθοδολογία

Για μια, όσο το δυνατόν, ολοκληρωμένη προσέγγιση του *Κοινού των Θεσσαλών* και των χρονολογικών φάσεων του, απαιτείται ο ορισμός ενός πλαισίου που θα είναι διευρυμένο τόσο γεωγραφικά, ιστορικά, όσο και χρονολογικά με τα αντίστοιχα ζητήματα που αυτό υποδηλώνει. Αυτό το πλαίσιο, οδηγεί σε μια ακανόνιστη και χαοτική εν μέρει παρουσίαση, ωστόσο, αυτή η χαοτική και διάσπαρτη δομή της παρούσας εργασίας ταιριάζει με το θέμα της, που πραγματεύεται το απατηλό χάος στην τεράστια χρονική περίοδο ζωής του *Κοινού*. Υπάρχει μια "κρυφή τάξη" σε αυτό το χάος που μόνο ένας σωστά συντονισμένος

αναγνώστης μπορεί να συλλάβει. Όλη η δομή είναι ουσιαστική "πολυφωνική" επειδή εξελίσσεται σε πολλά επάλληλα μέρη ταυτόχρονα και όχι σε μία ενιαία γραμμή σκέψης. Πιθανώς, το είδος της προσοχής που διαχέεται και διασκορπίζεται και είναι απαραίτητο στην ενασχόληση με την περιπλοκότητα των ζητημάτων, να έρχεται σε αντίθεση με τις λογικές συνήθειες της σκέψης.⁹ Προσδοκώ, ότι η ανάγνωση με αυτόν τον τύπο προσοχής, δεν θα δυσκολέψει τον αναγνώστη που είναι συντονισμένος στην τεράστια υποδομή της φιλολογίας, να ακολουθήσει την διάχυτη και διάσπαρτη δομή της μεταπτυχιακής μου εργασίας. Ένα ακόμη θέμα δυσκολίας αποτελεί η διαφοροποίηση των ορίων της Θεσσαλίας κατά περίοδο, ενώ υπάρχουν ακόμη πόλεις που δεν έχουν ταυτιστεί.

Στην μεταπτυχιακή εργασία υιοθετείται μια διεπιστημονική πολυδιάστατη προσέγγιση που συνδυάζει αρχαιολογικές επιγραφές, θρησκευτικές μελέτες και σχετικά αρχαία κείμενα. Το υλικό συγκεντρώθηκε, μελετήθηκε, διακρίθηκαν οι τελετές σε τοπικές, δημόσιες και ιδιωτικές, συσχετίστηκε και συγκρίθηκε μέσω της ποιοτικής μεθόδου με άλλα αλληλένδετα γεγονότα που συνέβησαν στην περιοχή και εξήχθησαν συμπεράσματα. Σύμφωνα με τον Bernard Berelson, η ποιοτική ανάλυση έχει ορισμένα χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν από την ποσοτική. Ένα μεγάλο μέρος της είναι μόνο οιονεί ποσοτικό και βασίζεται συχνά στην παρουσία ή απουσία ενός συγκεκριμένου περιεχομένου, το οποίο έχει υψηλότερη αναλογία στοιχείων που δεν περιλαμβάνονται σε αυτό σε σύγκριση με την ποσοτική ανάλυση. Δεν ασχολείται, δηλαδή, με το περιεχόμενο, αυτό καθαυτό, παρά με το περιεχόμενο ως αντιπροσωπευτικό κάποιας άλλης μεταβλητής χωρίς να χρησιμοποιεί τυπικές κατηγορίες αλλά πιο σύνθετα θέματα από αυτά της ποσοτικής ανάλυσης και για αυτό τον λόγο αποτελεί κατάλληλη μέθοδο για εξέταση φιλολογικών θεμάτων.¹⁰

Αρχικά, τις πρώτες πληροφορίες αποτελούν τα ιστορικά κείμενα με περιγραφές για την τοπογραφία της Θεσσαλίας αλλά και των στρατιωτικών κινήσεων στον θεσσαλικό χώρο μαζί με επιγραφικές μαρτυρίες, κυρίως από τα ιερά. Η συνδυαστική μελέτη τους με τις νομισματικές και φιλολογικές μαρτυρίες εμπλουτίζει και υποστηρίζει την εξαγωγή συμπερασμάτων. Ο Bruno Helly, ταύτισε τις αρχαίες περιοχές με βάση την γεωγραφία και χρησιμοποίησε για την μελέτη το πρότυπο της *αρχαιολογίας του χώρου* που βασίζεται στον συσχετισμό των θέσεων μεταξύ τους φθάνοντας στα χαρακτηριστικά που αποτελούν τα κριτήρια της διασποράς των ιερών. Η ιστορική τοπογραφία της Θεσσαλίας ορίζεται κυρίως από τις μαρτυρίες των ιστορικών, των αρχαιολόγων, των περιηγητών και των αποσπασματικών φιλολογικών πηγών, πρόκειται δηλαδή για έναν συνδυασμό τοπογραφίας, ιστορίας, αρχαιολογίας και φιλολογίας με σκοπό την μελέτη των γεγονότων και τις συνέπειες αυτών.

⁹ Ehrenzweig, 1970, XII *"The chaos of the unconscious is as deceptive as the chaos of outer reality and we need the less differentiated techniques of unconscious vision to become aware of their hidden order (in other words, conscious thought tends to artificially fragment objective reality). The scientist has to face this fragmentation of physical reality..."*

¹⁰ Berelson, 1952, 220.

Στη συνέχεια, εξετάζονται οι τελετές που ασκούνταν στην περιοχή με βάση τον χαρακτήρα τους. Παράλληλα, συντάχθηκε ο κατάλογος με τα κυριότερα ιερά και των θεοτήτων που αντιπροσώπευαν. Σε ορισμένα από αυτά, κυρίως στην Πελασγιώτιδα, πραγματοποιήθηκε αυτοψία και εφαρμόστηκε η αρχή της εντοπιότητας βάσει του μεμονωμένου μελετητή για γενική extensive survey βασισμένη στην προφορική παράδοση, συγκεκριμένα, σε ότι αφορά στην τοπογραφία της περιοχής και την τεχνική του κατεβάσματος του φεγγαριού στα Βρυσιά Φαρσάλων.¹¹

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα δίνεται η ιστορική ανασκόπηση της Θεσσαλίας με την φυσική τοπογραφία της, την καταγωγή των Θεσσαλών και τις ιδιαιτερότητες της κοινωνικής ταυτότητάς τους καθώς και οι σχέσεις τους με άλλες πόλεις ώστε να διαμορφωθεί μία σαφή εικόνα της περιοχής και των ανθρώπων της. Επιπλέον, εξετάζεται ο όρος *Κοινόν* και ορίζονται οι χρονολογικές φάσεις εξέλιξής του με σκοπό να κατανοηθεί η επαναλαμβανόμενη ανάδυση- βύθιση ή εμφάνιση - εξαφάνιση του θεσσαλικού κράτους. Αναλύεται η ανάπτυξη και η οργανωτική δομή του *Κοινού των Θεσσαλών* καθώς και η πολιτική και στρατιωτική σημασία του και γίνεται μια σύντομη αναφορά στους ιερούς πολέμους διότι εξετάζεται η αρχή της αμφικτιονίας στον θεσσαλικό χώρο με τις συνομοσπονδίες των μελών-πόλεων της αρχαίας Θεσσαλίας. Ο θεσμός της αμφικτιονίας είναι αρχαιότερος της πόλης-κράτους διότι οι αντιπρόσωποι της ήταν φυλετικές ομάδες και όχι κράτη, Αρχικά, είχε μόνο θρησκευτικό χαρακτήρα και η θεότητα που λατρευόταν ήταν η Δήμητρα και μετέπειτα ο Απόλλων με τοπικά κέντρα το Πύθειο και την Ανθήλη, στις οποίες την αμφικτιονία προστέθηκε και των Δελφών. Στην περίπτωση της Δωδώνης, το αρχικό ιερό και μαντείο βρισκόταν στην Σκοτούσσα της Φθίας, κοντά στα σημερινά Φάρσαλα. Με την πάροδο του χρόνου, ο θεσμός εξελίχθηκε σε πολιτική ένωση, το *Κοινόν*. Στην δεύτερη ενότητα πραγματεύονται οι τελετές που λάμβαναν χώρα στο *Κοινό των Θεσσαλών* και οι μορφές αυτών σε τοπικές, δημόσιες και ιδιωτικές, οι ιδιαιτεροτήτες τους και η εξέλιξή τους. Επίσης, εξετάζεται, εν συντομία, το φαινόμενο οφθαλμαπάτης του κατεβάσματος του φεγγαριού για το οποίο φημίζονταν οι *μάγισσες* της Θεσσαλίας. Παρουσιάζονται τα κυριότερα ιερά και η λειτουργία τους, τα μαντεία σε ορισμένα από αυτά τα ιερά, η σημασία και η επίδρασή τους στο *Κοινό*. Στην τρίτη ενότητα συγκρίνονται τα *Κοινά* και προσφέρεται μέσω της σύγκρισης μια εικόνα της ιδιαιτερότητας της περιοχής. Η συγκριτική ανάλυση των εμφανιζόμενων *Κοινών* βοηθά στο να γίνουν διακριτές οι ομοιότητες και διαφορές και τοποθετείται η θεσσαλική περιοχή στο ευρύτερο πολιτιστικό πλαίσιο της Ελλάδος. Στα συμπεράσματα αναλύονται και φωτίζονται τα εναπομείναντα σκοτεινά σημεία, ώστε να κατανοηθεί πλήρως ο χαρακτήρας της θεσσαλικής κοινωνίας.

¹¹ προφορικές μαρτυρίες για τα βαλτώδη μέρη με την αφθονία νερών, ψαριών, ιπποποτάμων, πανίδας και χλωρίδας που λόγω του σεισμού το 1955 εξαφανίστηκαν, καθώς και για την τεχνική του κατεβάσματος του φεγγαριού.

Ι.γ Συνοπτική βιβλιογραφική επισκόπηση

Η αρχαία Θεσσαλία φωλιασμένη στην καρδιά της Ελλάδας, αναδείχθηκε ως σημαντική περιοχή με πλούσια ιστορία και πολιτισμό. Στο πλαίσιο αυτό, η εμφάνιση του *Κοινού των Θεσσαλών* μιας αρχικά θρησκευτικής και μετέπειτα πολιτικής ομοσπονδίας από διάφορες πόλεις της περιοχής, αντιπροσώπευε ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο στην ιστορία της Θεσσαλίας. Η αυτόνομη ενότητα που προσέφερε το *Κοινό των Θεσσαλών* είχε βαθιές ρίζες στη θρησκευτική και πολιτιστική ταυτότητα της περιοχής.

Η εξερεύνηση της Θεσσαλίας ξεκίνησε από περιηγητές, τον δέκατο ένατο και εικοστό αιώνα με τον William Martin Leake και το έργο του των τεσσάρων τόμων *Travels in Northern Greece* το 1835, που ταύτισε ορισμένες πόλεις, τις οποίες αργότερα το 1904, ο Νικόλαος Γεωργιάδης εντόπισε με ιστορική έρευνα και τοπογραφία. Ο Alfred Jean Francois Mézières εξερεύνησε το Πήλιο και την Όσσα¹² και ο Habbo Gerhard Lolling, μέλος της Γερμανικής Αρχαιολογικής Σχολής, βοήθουσε την ομάδα καθηγητών και διευθυντών γυμνασίων *Έκτακτοι Επιμεληταί Αρχαιοτήτων*, στην έρευνά τους για την Γενική Εφορία Αρχαιοτήτων. Ερευνητικό έργο ως περιηγητές παρείχαν και οι Johan Louis Ussing και Conrad Bursian. Το 1924, ο Friedrich Stählin με το έργο του "*Das Hellenische Thessalien. Landeskundliche und geschichtliche Beschreibung Thessaliens in der hellenischen und römischen Zeit*", το οποίο εκδόθηκε το 2002 στα ελληνικά, πρόσφερε πολύτιμες ιστορικές, τοπογραφικές και αρχαιολογικές πληροφορίες. Ως ιστορικός, ο Georg Busolt εκδίδει το "*Griechische Geschichte*" το 1885¹³ και το 1924 ο Roland Grubb Kent δημοσιεύει το πέμπτο κεφάλαιο και δύο παραρτήματα της διδακτορικής του διατριβής "*A history of Thessaly*". Το ιστορικό σύγγραμμα του Theodor Kipp¹⁴ προσφέρει επίσης πολύτιμα στοιχεία για τις θεσσαλικές πόλεις. Ένα ακόμη σημαντικό έργο για την Θεσσαλία αποτελεί ο ένατος τόμος των "*Inscriptiones Graecae*" του Otto Kern¹⁵ που περιλαμβάνει θεσσαλικές επιγραφές ανά πόλεις. Το 1944, η Paula Philippson εκδίδει βιβλίο για τη θεσσαλική μυθολογία και ο Alfred Philippson το 1950, για την τοπογραφία της Θεσσαλίας. Τον εικοστό αιώνα, η Θεσσαλία αρχίζει να παρουσιάζεται από τους μελετητές ως ένα έθνος με κοινά φυλετικά χαρακτηριστικά, με τον Eduard Meyer¹⁶ να την παρουσιάζει ως ένα κράτος αριστοκρατών ηγεμόνων, τον Henry Dickinson Westlake¹⁷ ως ένα φυλετικό κράτος που διαμορφώθηκε σε ομοσπονδιακό και μετέπειτα σε έθνος-πόλη, την Marta Sordi¹⁸ να διακρίνει και να ορίζει τους όρους και τον Jacob Larsen να της ασκεί κριτική.¹⁹ Ο Bruno Helly που καθ' όλη την δεκαετία του 1970 ερευνά την Θεσσαλία, την οργάνωση και διάρθρωση του *Κοινού των*

¹² Mézières, 1853.

¹³ Busolt 1885, *Griechische Geschichte*, 28-32, 47-49.

¹⁴ Kip 1910.

¹⁵ Kern IX 2 1908.

¹⁶ Meyer 1909.

¹⁷ Westlake 1935.

¹⁸ Sordi 1958.

¹⁹ Larsen 1968.

Θεσσαλών καθώς και την αρχαία θεσσαλική γλώσσα έχει συγγράψει τα περισσότερα άρθρα και βιβλία για την Θεσσαλία.²⁰ Με το θέμα των πενεστών ασχολείται ο Jean Ducat.²¹

Στον ελληνικό χώρο, ο Λαρισαίος Κωνσταντίνος Οικονόμου εξέδωσε σε τέσσερα τεύχη την έρευνά του για την Θεσσαλία²² και ο Νικόλαος Γεωργιάδης τη μελέτη του για την ιστορία στο βιβλίο *Θεσσαλία*.²³ Ο Παναγιώτης Καστριώτης μαζί με τον κουνιάδο του Heinrich Schliemann, ανέλαβαν το 1904 την ανασκαφή του Ασκληπιείου στην αρχαία Τρίκκα, στα σημερινά Τρίκαλα, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας και μετέπειτα του Υπουργείου Πολιτισμού. Το 1905, ο έφορος Κωνσταντίνος Κουρουνιώτης ανέλαβε στο Βόλο ανασκαφή του Μυκηναϊκού θόλου και το 1906, ο Χρήστος Τσουντας πραγματοποίησε την τελευταία του ανασκαφή στην Θεσσαλία. Είχε ξεκινήσει το 1889 με ανασκαφές σε Μυκηναϊκούς τάφους, μετά τον Λεονάρδο Φίλιο και τον Βαλέριο Στάη στη Μαρμαριανή, βόρεια της Λάρισας και αργότερα το 1900 στο Βόλο. Ακόμη, το 1903, ολοκλήρωσε τις εργασίες που είχε ξεκινήσει ο Στάης στο Διμήνι. Την έρευνά του συνέχισε ο Δημήτριος Θεοχάρης και ο Απόστολος Αρβανιτόπουλος, ο οποίος ανέλαβε ανασκαφές στις Παγασές στον Κορωπαίο Απόλλωνα, επίσης στην Λάρισα και στο Παλιογαρδίκι των Τρικάλων. Ακόμη, στην Φθιώτιδα Θήβα, στις Φερές, στην Πύρασσο και στην Νέα Αγχίαλο. Την περίοδο από το 1920 ως το 1926 διενήργησε περιορισμένες ανασκαφές στον Δία Θαύλιο στις Φερές. Μετά το 1926, ο Νικόλαος Γιαννόπουλος, ένας αυτοδίδακτος αρχαιολόγος ίδρυσε στον Αλμυρό την Φιλοαρχαίου Εταιρεία "Οθρυσ" και για την συνολική του εργασία έλαβε τιμητικά τον τίτλο αποφοίτησης Γυμνασίου, από τον τότε πρωθυπουργό Σπυρίδωνα Λάμπρου και διορίστηκε στο μουσείο Βόλου. Ο πρώτος βυζαντινός αρχαιολόγος ήταν ο Γεώργιος Σωτηρίου με ανασκαφές στην Νέα Αγχίαλο το 1924, την εργασία του οποίου συνέχισε ο Παύλος Λαζαρίδης. Επιπλέον, οι Ευτυχία Κουρκουτίδου, Λάζαρος Δεριζιώτης και Εύη Ιατρίδου συνέχισαν από το 1973 και έπειτα. Ο πρώτος κλασικός αρχαιολόγος στη Θεσσαλία, ήταν ο Νικόλαος Βερδελής με ανασκαφές στα Φάρσαλα και την Λάρισα. Μετά τον Βερδελή, ο Θεοχάρης εργάστηκε κοντά είκοσι χρόνια στην Θεσσαλία μέχρι το 1974, σε αρχαιολογικές και τοπογραφικές έρευνες, ενώ ο Νικόλαος Παπαχατζής διενήργησε τοπογραφικές έρευνες. Από το 1965 ως το 1974, ο Γεώργιος Χουρμουζιάδης συνέχισε την εργασία του Θεοχάρη και ο Αθανάσιος Τζιαφάλιας την έρευνα. Με την ίδρυση του Υπουργείου Πολιτισμού, το 1971, δημιουργήθηκαν εφορείες στη Λάρισα, στο Βόλο, στη Καρδίτσα και τα Τρίκαλα και συνήφθησαν συνεργασίες μεταξύ των εφοριών και των αρχαιολογικών σχολών του εξωτερικού, όπως του Καναδά, στα Φάρσαλα.

Για την έρευνα στην θεσσαλική νομισματοκοπία, σημαντική είναι η δημοσίευση της μελέτης του Edgar Rogers το 1935 για τα χάλκινα νομίσματα της Θεσσαλίας. Την δεκαετία του 1960, δημοσιεύεται η μελέτη του Peter Robert Franke, η οποία περιλαμβάνει, ως επί το πλείστον, θεσσαλική νομισματοκοπία. Η

²⁰ Helly 1995.

²¹ Ducat 1994.

²² Οικονόμου 2007-2009.

²³ Γεωργιάδης 1995.

Μάντω Καραμεσίνη-Οικονομίδου, εξέδωσε άρθρα σχετικά με τα νομίσματα διαφόρων πόλεων της Θεσσαλίας. Αργότερα το 1983, η Αλίκη Μουστάκα συνδύασε τις απεικονίσεις των θεσσαλικών νομισμάτων με τα μυθολογικά και λατρευτικά στοιχεία, στο βιβλίο της *"Kulte und Mythen auf Thessalischen Münzen"*.

Όσον αφορά στην θρησκεία, ο Μιλτιάδης Χατζόπουλος στο βιβλίο *"Λατρείες στην περιφέρεια του αρχαίου ελληνικού κόσμου"*, παραθέτει στοιχεία για τις πρακτικές μετάβασης και την θρησκευτική ζωή των Θεσσαλών.²⁴ Οι Κωνσταντίνος Ρακατσάνης και Αθανάσιος Τζιαφάλιας το 1997 και το 2004 αντίστοιχα, δημοσίευσαν μια συνοπτική μελέτη για τις λατρείες και τα ιερά των πόλεων της Θεσσαλίας. Το 1998, ο Παύλος Χρυσοστόμου εκδίδει βιβλίο για την τρισυπόστατη θεσσαλική θεά με το επίθετο Εν(ν)οδία των Φερών και το 2004, το Ταμείο Αρχαιολογικών πόρων εκδίδει το βιβλίο *"Αγώνες και αθλήματα στην αρχαία Θεσσαλία"*. Οι διατριβές των Μαρία Σταματοπούλου για τα ταφικά έθιμα, της Maria Mili για την θρησκεία και του Charles Denver Graninger για τα ιερά της ελληνιστικής εποχής αποτελούν σημαντικές συνεισφορές. Όσον αφορά τα ιερά, υπάρχουν δημοσιεύσεις, οι οποίες πραγματεύονται ειδικές αναφορές για συγκεκριμένες τοποθεσίες, όπως των Αργυρώ Ιντζεσίλογλου, Σοφίας Κραβαρίτου και Ανθής Μπάτζιου-Ευσταθίου.

Τέλος, σημαντικά είναι τα συνέδρια για την Θεσσαλία, ενδεικτικά της Λυών το 1975 και 1990 καθώς και το Διεθνές Συνέδριο για την Θεσσαλία, στην μνήμη του Δημήτρη Θεοχάρη, το 1992. Αξίζει αναφοράς και η έκδοση του *Θεσσαλικού Ημερολογίου* του Κωνσταντίνου Σπανού που συνεχίζεται χωρίς διακοπή από το 1980.

²⁴ Χατζόπουλος, 2002, 11.

ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

*Ἔστια χρυσόθρον, εὐδόξων Ἀγαθοκλεαδᾶν ἄτ' ἀφνε[ῶν]
ἀνδρῶν μέγαν ὄλβον ἀέξεις
ἡμένα μέσαις ἀγνιαῖς
Πηνειὸν ἀμφ' εὐώδεα Θεσσαλίαις
μηλοτρόφου ἐν γυάλοις·
Βακχυλίδης ἀπ., 14B 1-6*

II Ιστορικό Πλαίσιο

II.α Υπερθεσσαλίας Μεσογαίαν - Φυσική τοπογραφία

Η μυθική Θεσσαλία, του πρώτου ζεύγους των ανθρώπων του Δευκαλίωνα και της Πύρρας, κοιτίδα της Τιτανομαχίας και των δώδεκα θεών του Ολύμπου, πατρίδα του Αχιλλέα και των Μυρμιδόνων, των Αργοναυτών της Μαγνησίας, των Κενταύρων και των Λαπίθων,²⁵ ο τόπος που εμφανίζεται για πρώτη φορά ο Έλληνα και το όνομα Ελλάδα, αναδύεται αργά μέσα από πενιχρές πηγές. Για την ονομασία, ο Στράβωνας παραδίδει "...αρχικά ονομαζόταν Πυρραία από την Πύρρα σύζυγο του Δευκαλίωνα και Αιμονία από τον Αίμονα και Θεσσαλία από τον Θεσσαλό γιο του Αίμονα. Ορισμένοι συγγραφείς την διαιρούν σε δύο μέρη και λένε ότι ο Δευκαλίωνας απέκτησε το μέρος προς τον νότο και το ονόμασε Πανδώρα από τη μητέρα του και ότι το άλλο μέρος το έλαβε ο Αίμονας από τον οποίο ονομάστηκε Αιμονία, αλλά το προηγούμενο όνομα αλλάχθηκε στο Ελλάς από τον Έλενο γιο του Δευκαλίωνα και το επόμενο στο Θεσσαλία από το γιο του Αίμονα. Άλλοι, ωστόσο, λένε ότι οι απόγονοι του Αντίφωνα και του Φειδίππου γιοί του Θεσσαλού που είναι γιος του Ηρακλή που εισέβαλε στη χώρα από την Εφύρα της Θεσπρωτίας και την ονόμασε από τον Θεσσαλό, τον απόγονό τους. Και έχει λεχθεί ότι η χώρα επίσης ονομάζονταν κάποτε Νεσσωνίς, όπως η λίμνη, από τον Νέσωνα γιο του Θεσσαλού."²⁶ Ενώ ο Ηρόδοτος την ονομάζει Αιολίδα,²⁷ διότι κατοικούσαν Αιολείς στις σημερινές πόλεις Καρδίτσα, Φάρσαλα και Δομοκό, οι οποίοι αργότερα μετακινήθηκαν στην Λέσβο και στα απέναντι Μικρασιατικά παράλια, τα οποία ονομάστηκαν "Αιολική Γη".

Στον Ομηρικό Κατάλογο Νηών για την περιοχή που ονομάστηκε Θεσσαλία αργότερα, αναφέρονται δέκα βασιλείς και εικοσιεννέα πόλεις, ενδεικτικά ο Αχιλλέας, ο Πρωτεσίλαος και ο Φιλοκτήτης και οι

²⁵ Aston 2017.

²⁶ Στράβων, 9.5.23 ...καθ' ὅλου δ' ὅτι Πυρραία πρότερον ἑκαλεῖτο ἀπὸ Πύρρας τῆς Δευκαλίωνος γυναικός, Αἰμονία δὲ ἀπὸ Αἴμονος, Θετταλία δὲ ἀπὸ Θετταλοῦ τοῦ Αἴμονος. ἔνιοι δὲ διελόντες δίχα τὴν μὲν πρὸς νότον λαχεῖν φασὶ Δευκαλίωνι καὶ καλέσαι Πανδώραν ἀπὸ τῆς μητρὸς, τὴν δ' ἑτέραν Αἴμονι, ἀφ' οὗ Αἰμονίαν λεχθῆναι· μετωνομάσθαι δὲ τὴν μὲν Ἑλλάδα ἀπὸ Ἑλληνος τοῦ Δευκαλίωνος, τὴν δὲ Θετταλίαν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ Αἴμονος· τινὲς δὲ ἀπὸ Ἐφύρας τῆς Θεσπρωτίδος ἀπογόνους Αντίφου καὶ Φειδίππου, τῶν Θετταλοῦ τοῦ Ἡρακλέους, ἐπελθόντας ἀπὸ Θετταλοῦ τοῦ ἐαυτῶν προγόνου τὴν χώραν ὀνομάσαι. εἴρηται δὲ καὶ Νεσσωνίς ὀνομασθῆναι ποτε ἀπὸ Νέσσωνος τοῦ Θετταλοῦ, καθάπερ καὶ ἡ λίμνη..."

²⁷ Ηρόδ. Ζ 176.4, (... ἔδειμαν δὲ Φωκέες τὸ τεῖχος δεῖσαντες, ἐπεὶ Θεσσαλοὶ ἦλθον ἐκ Θεσπρωτῶν οἰκήσοντες γῆν τὴν Αἰολίδα τὴν νῦν ἐκτέεται. ἅτε δὴ πειρωμένων τῶν Θεσσαλῶν καταστρέφεσθαι σφέας, τοῦτο προεφυλάξαντο οἱ Φωκέες, καὶ τὸ ὕδωρ τὸ θερμὸν τότε ἐπῆκαν ἐπὶ τὴν ἔσοδον, ὡς ἂν χαραδρωθεῖη ὁ χῶρος, πᾶν μηχανώμενοι ὅπως μὴ σφί ἐσβάλοιεν οἱ Θεσσαλοὶ ἐπὶ τὴν χώραν...).

περίοικοι λαοί Αινιάδες, Πελασγοί, Περραιβοί,²⁸ Μάγνητες και Δόλοπες.²⁹ Το όνομα Θεσσαλία, δεν αναφέρεται διότι σύμφωνα με τον Granninger αυτό συμβαίνει επειδή ο Όμηρος προσφέρει μια οπτική ενός προ-έθνους, ενός έθνους *in status nascendi*.³⁰ Αναφέρεται, ωστόσο το όνομα Ελλάδα³¹ και πιθανώς τότε να εννοούνταν η περιοχή που μεταγενέστερα ονομάστηκε Θεσσαλία ενώ ο Ηρόδοτος³² και ο Στράβωνας³³ την περιγράφουν ως μια περικλειστη λίμνη. Εξαιτίας ενός σεισμού που αποδίδεται στον Ποσειδώνα από τους Θεσσαλούς, αποστραγγίσθηκαν τα νερά της λίμνης και μέσω της κοιλάδας των Τεμπών χύθηκαν στο Αιγαίο. Σύμφωνα με τον Westlake η άποψη αυτή, δεν επιδοκιμάζεται από τους σύγχρονους επιστήμονες, οι οποίοι αποδίδουν την διάνοιξη σε διάβρωση του εδάφους.³⁴ Στην Θεσσαλία κατεβαίνουν πολλοί ποταμοί με κυριότερους τους Πηνειό, Απιδανό, Τιταρήσιο, Ονόχωνο, Ενιπέα, Καλετζή, Πορταϊκό, Πάμισο και ενώνονται όλοι στον Πηνειό.³⁵ Κατά την αρχαιότητα, δυτικά, η περιοχή ήταν δασώδης και συχνά ελώδης με κατάλοιπα από τις λίμνες Νεσσωνίδα και Βοιβήδα, οι οποίες ενωνόταν τον χειμώνα και χωρίζονταν το καλοκαίρι που υπήρχε ξηρασία.³⁶ Ο Σκύλαξ ο Καρυανδεύς παραδίδει τα όρια της αρχαίας Θεσσαλίας πάνω από τις περιοχές των Αινιάνων, Δολόπων, Μαλιέων, Αχαιών και Μάγνητων μέχρι την περιοχή των Τεμπών.³⁷ Σύμφωνα με τον Στράβωνα, στο ένατο βιβλίο του για την Θεσσαλία, τα όρια της έφθαναν ανατολικά στις εκβολές του Πηνειού ως τις Θερμοπύλες, νότια μέχρι τη Λοκρίδα, Φωκίδα, Δωρίδα (βόρειο μέρος της σημερινής Φωκίδας) και την Αιτωλία (το δυτικό τμήμα της Στερεάς Ελλάδας δηλαδή το σημερινό κεντρικό και ανατολικό κομμάτι της Αιτωλοακαρνανίας), δυτικά μέχρι την Αθαμανία (κεντρική Πίνδο, νοτιανατολική ήπειρο στα Αθαμανικά όρη - Τζουμέρκα και την δυτική ορεινή Θεσσαλία δηλαδή τα ορεινά του νομού Καρδίτσας),³⁸ την Ακαρνανία (το δυτικό τμήμα της Αιτωλοακαρνανίας με όριο στον Αχελώο), την Αμφιλοχία, την Μολοττία (στα όρια της Θεσπρωτίας και Χαονίας μέχρι την Μακεδονία και την Θεσσαλία),

²⁸ Στραβ. 9.5.20 "Σιμωνίδης Περραιβούς και Λαπίθας καλεῖ τοὺς Πελασγίωτας ἅπαντας, τοὺς τὰ ἔφα κατέχοντας τὰ περὶ Γυρτῶνα καὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πηνειοῦ καὶ Ὅσσαν καὶ Πήλιον καὶ τὰ περὶ Δημητριάδα καὶ τὰ ἐν τῷ πεδίῳ, Λάρισαν Κραννῶνα Σκοτοῦσαν Μόμιον Ἄτρακα, καὶ τὰ περὶ τὴν Νεσσωνίδα λίμνην καὶ τὴν Βοιβήδα. Ο Σιμωνίδης ἔζησε στη Θεσσαλία στα τέλη 6ου και αρχές 5ου αι., ὁπότε πιθανόν η οριοθέτηση να είναι σωστή."

²⁹ Για τα ονόματα βασιλέων και τις ταυτισμένες πόλεις πρβ Μποσνάκης 2013 "Ενθεταλίζεσθαι" σχ.21, 20.

³⁰ Granninger 2011, 9.

³¹ Ιλ. Β 683.

³² Ηροδ. VII 129.1, "τὴν δὲ Θεσσαλίην λόγος ἐστὶ τὸ παλαιὸν εἶναι λίμνην, ὥστε γε συγκεκριμένην πάντοθεν ὑπερμήκεισι ὄρεσι. τὰ μὲν γὰρ αὐτῆς πρὸς τὴν ἠῶ ἔχοντα τὸ τε Πήλιον ὄρος καὶ ἡ Ὅσσα ἀποκλιθεὶς συμμίγοντα τὰς ὑπορέας ἀλλήλοισι, τὰ δὲ πρὸς βορέω ἀνέμου Ὀλύμπου, τὰ δὲ πρὸς ἐσπέρην Πίνδος, τὰ δὲ πρὸς μεσαμβρίην τε καὶ ἀνεμον νότον ἢ Ὀθρυς· τὸ μέσον δὲ τούτων τῶν λεχθέντων ὄρέων ἡ Θεσσαλίη ἐστὶ ἐοῦσα κοίλῃ."

³³ Στραβ. IX 5.2. "Ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ μέσα τῆς Θεσσαλίας, εὐδαιμονεστάτη χώρα πλὴν ὅση ποταμόκλιστός ἐστιν. ὁ γὰρ Πηνειὸς διὰ μέσης ῥέων καὶ πολλοὺς δεχόμενος ποταμοὺς ὑπερχεῖται πολλάκις· τὸ δὲ παλαιὸν καὶ ἐλιμνάζετο, ὡς λόγος, τὸ πεδίον ἐκ τε τῶν ἄλλων μερῶν ὄρεσι περιειργόμενον καὶ τῆς παραλίας μετεωρότερα τῶν πεδίων ἐχούσης τὰ χωρία ὑπὸ δὲ σεισμῶν ρήγματος γενομένου κατὰ τὰ νῦν καλούμενα Τέμπη καὶ τὴν Ὅσσαν ἀποσχίσαντος ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου, διεξέπεσε ταύτη πρὸς θάλατταν ὁ Πηνειὸς καὶ ἀνέψυξε τὴν χώραν ταύτην. ὑπολείπεται δ' ὅμως ἢ τε Νεσσωνὶς λίμνη μεγάλη καὶ ἡ Βοιβηὶς ἐλάττων ἐκείνης καὶ πλησιεστέρα τῇ παραλίας."

³⁴ Westlake 1935, 2.

³⁵ Ηροδ. VII 129 | Στραβ. Θ 5.2.

³⁶ Reinders 1997, 125.

³⁷ Σκυλ. Περίπλ. 64 "ὑπὲρ Αἰνιάνων καὶ Δολόπων καὶ Μαλιέων καὶ Αχαιῶν καὶ Μαγνήτων μέχρι Τεμπῶν".

³⁸ Την Αθαμανία οι σύγχρονοι ερευνητές την τοποθετούν να ανήκει είτε στην Θεσσαλία είτε στην Ήπειρο, όπως Decourt, Nielsen, Helly 2004, 690-691.

την Αιθικία (ανάμεσα στην Τρίκκη και Αιγίνιο, τις σημερινές πόλεις Τρίκαλα και Καλαμπάκα) και βόρεια μέχρι τις Μακεδονικές περιοχές, Ελίμεια (σημερινός νομός Γρεβενών) και Πιερία. Οι ακτογραμμές της βρέχονται από το Αιγαίο Πέλαγος και δημιουργούν τους κόλπους των Παγασητικού, Μαλιακού και Ευβοϊκού με τον Λουκανό να τις περιγράφει στο λατινικό του έπος "*Φαρσάλια*" ως *litora curvae Thessaliae saxosa rarent*.³⁹ Ο Friedrich Stählin στην τοπογραφική του μελέτη ορίζει ως αρχαία Θεσσαλία, τις βορειοανατολικά περιοίκες περιοχές, Περραιβία (Ελλάσωνα-Τύρναβος) και Μαγνησία (Βόλος-Πήλιο), κεντρικά, τις τέσσερις τετράδες ήτοι Πελασγιώτις (Λάρισα), Εσταιώτις (Τρίκαλα), Θεσσαλιώτις (Καρδίτσα) και Φθιώτις (Φάρσαλα), νότια τις περιοικίδες περιοχές, Δολοπία (Αγραφα), Αχαϊκή Φθιώτις (Αλμυρός), Οιταία (νότια Σπερχειού και Αισωπού ποταμού), Μαλλία (Μαλιακός κόλπος) και Αινανία (κοιλάδα Σπερχειού).⁴⁰

Η θεσσαλική πεδιάδα αποτελείται από δύο λεκάνες κατά μήκος δύο περασμάτων που ξεκινούν από τον βορρά μέχρι το μέσο της χώρας. Χωρίζονται από τη χαμηλή οροσειρά Ρεβένια και για αυτό θεωρείται ότι είναι ενιαία. Τα γεωγραφικά όρια της αρχαίας Θεσσαλίας διαφέρουν από την τωρινή γεωγραφία. Σήμερα, αποτελείται από τέσσερα γεωγραφικά διαμερίσματα της Λαρίσης, της Καρδίτσας, της Μαγνησίας και των Τρικάλων. Όταν προσαρτήθηκε στην Ελλάδα το 1881 περιλάμβανε και την Φθιώτιδα. Το αρχαίο θεσσαλικό δαχτυλίδι στεφανώνεται, ανατολικά από το Πήλιο και την Όσσα όπου οι υπώρειά τους ενώνονται, στα βόρεια από τον Όλυμπο, δυτικά από την Πίνδο και νότια από την Όθρυ.

Πβ. Καταγωγή Θεσσαλών

Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία και τον κατακλυσμό του Δευκαλίωνα, ο Προμηθέας ζήτησε από τον γιο του Δευκαλίωνα να κατασκευάσει κιβωτό και να πάρει μαζί την σύζυγό του Πύρρα, ώστε να σωθεί από την οργή του Δία που ήθελε να εξολοθρεύσει το γένος των ανθρώπων. Όταν τα νερά αποτραβήχτηκαν, η κιβωτός εικάζεται, ότι βρέθηκε στην οροσειρά της νότιας Ηπείρου ή στα όρη Όθρυος στη νότια Θεσσαλία. Ακολουθώντας την εντολή του Δία, το ζευγάρι άρχισε να περπατά και να πετά πίσω του πέτρες. Οι πέτρες του Δευκαλίωνα μετατρέπονταν σε άνδρες κι αυτές της Πύρρας σε γυναίκες, δημιουργώντας το νέο γένος των ανθρώπων με τον Δευκαλίωνα πρώτο βασιλιά των ανθρώπων με βασιλείο στην Φθία. Το ζευγάρι απέκτησε τέσσερις κόρες την Πρωτογένεια, την Μελάνθεια, την Θυία, την Πανδώρα και δύο γιούς τον Έλληνα και τον Αμφικτύονα. Ο Έλληνας, ο οποίος μιλούσε την αιολική διάλεκτο και βασίλευσε στην πόλη Ελλάς της Φθίας περί το 1500 π.Χ., κατά την ανάπτυξη της Μυκηναϊκής εποχής, απέκτησε τους γιους Δώρο (γενάρχη των Δωριέων), Ξούθο (γενάρχη των Ιώνων) Αίοιο (γενάρχη των Αιόλων). Ο Αμφικτύονας ίδρυσε τα Κοινά των ιερών τόπων που αργότερα ονομάστηκαν αμφικτιονίες.⁴¹

Από ιστορική άποψη, η Θεσσαλία κατοικείτο από διάφορες προελληνικές φυλές, τους Αίμονες, Πελασγούς, Περραιβούς και Μάγνητες συμπεριλαμβανομένων των Θεσσαλών και άλλων φυλών. Οι

³⁹ Luc. *Pharsalia*, VIII 650.

⁴⁰ Stählin 1924

⁴¹ Απολλ. Α 7,2,3,5.

Πελασγοί, αυτοί που λατρεύουν το πνεύμα του ανθισμένου κλαδιού, εικάζεται ότι ήρθαν γύρω στο 3000 π.Χ., σχεδόν ταυτόχρονα με τους Αίμονες, δηλαδή, αυτούς που ζουν σε θαμνώδεις περιοχές. Υπήρχαν ακόμη και πρωτο-Αχαιοί αυτοί που ήρθαν από το νερό καθώς και άλλες φυλές.⁴² Ο Ηρόδοτος, τοποθετεί τους Θεσσαλούς στην Θεσπρωτία, οι οποίοι, εισήλθαν ανατολικά και κυριεύσαν τους γηγενείς, περί τον έβδομο αι.. π.Χ.⁴³ Ο Θουκιδίδης, από την άλλη, θέλει τους Θεσσαλούς, να έρχονται μετά τον Τρωικό Πόλεμο από δυτικά και να εγκαθίστανται στην ΒΔ Θεσσαλία εκτοπίζοντας τα γηγενή φύλα νοτιότερα.⁴⁴ Στον Αθήναιο παραδίδεται, ότι αυτό έγινε κατόπιν συμφωνίας.⁴⁵ Ο Πολύαινος, αποδίδει την καταγωγή τους στην ιστορία των Ηρακλειδών, του Αίατου και της Πολύκλειας κατά την εκστρατεία τους ενάντια στους Βοιωτούς στην Άρνη της Θεσσαλίας και ότι από τον γιο τους, τον Θεσσαλό, ονομάστηκε όλη η περιοχή.⁴⁶ Ο Karl Otfried Müller θεωρεί, ότι οι Θεσσαλοί είναι ένα Ιλλυρικό φύλο προερχόμενο από τους Γερμανούς και τους Κέλτες, όπως επίσης και οι Μακεδόνες. Στηρίζει την άποψη αυτή, στην κοινή ενδυμασία και στις ιδιαιτερότητες των Θεσσαλών έναντι των Αθηναίων. Ο Stéphane Ajasson de Grandsagne σχολιάζει στο *Histoire Naturelle de Plin*⁴⁷ ότι ο όρος "Ιλλυρικός" αφορούσε πολλές περιοχές εκείνη την εποχή ακόμη και την Θεσσαλία και την Κρήτη. Μίαν άλλη άποψη, την οποία υποστήριξε η Marta Sordi είναι ότι οι Θεσσαλοί ξεκίνησαν από την Κω και αποβιβάστηκαν στον Μαλλιακό, νίκησαν στην Άρνη τους εκεί Βοιωτούς και σταμάτησαν στις Θερμοπύλες από τους Φωκείς.⁴⁸ Ο Κωνσταντίνος Τριανταφυλλίδης, πρόσφατα, υποστήριξε ότι αγρότες από την Μικρά Ασία με πλοία αποβιβάστηκαν στην Λέσβο ή στα Δωδεκάνησα και στη συνέχεια κατευθύνθηκαν προς τις Κυκλάδες και από εκεί ως την Πελοπόννησο και την κεντρική Ελλάδα.⁴⁹ Ο Πλούταρχος στο έργο του *Βίοι Παράλληλοι*,⁵⁰ παραδίδει ότι οι Θεσπρωτοί και οι Μολοσσοί λένε, ότι πρώτος βασιλιάς της Ηπείρου μετά τον κατακλυσμό του Δευκαλίωνος, ήταν ο Φαέθων που μαζί με άλλους Πελασγούς πήγε στην Ήπειρο και ακόμη, ότι ο Δευκαλίωνας και η Πύρρα ίδρυσαν το ιερό της Δωδώνης και διαβιούσαν μαζί με τους Μολοσσούς.

Ο Νεοπτόλεμος, ο γιος του Ομηρικού Αχιλλέα, αφού σκότωσε τον Πρίαμο και τον εγγονό του Αστυάνακτα θυσίασε στον τάφο του Αχιλλέα, την κόρη του Πριάμου Πολυξένη και πήρε μαζί του ως λάφυρο

⁴² Μπρούσαλης, 2001-2002.

⁴³ Ηροδ. VII 176.4 "ἐπεὶ Θεσσαλοὶ ἦλθον ἐκ Θεσπρωτῶν οἰκήσοντες γῆν τὴν Αἰολίδα τὴν νῦν ἐκτέεται"

⁴⁴ Θουκ. 1.12.3 "Βοιωτοὶ τε γὰρ οἱ νῦν ἐξηκοστῷ ἔτει μετὰ Ἰλίου ἄλωσιν ἐξ Ἄρνης ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν τὴν νῦν μὲν Βοιωτίαν, πρότερον δὲ Καδμηίδα γῆν καλουμένην ᾤκισαν."

⁴⁵ Αθην. 85 FGh 424 F1 | Στραβ. 12.3.4.

⁴⁶ Πολύαινος Στρ. Θ 44 "ἐπὶ Βοιωτοῦς οἱ πάλοι Θεσσαλιαν ᾤκουν ἐστράτευσεν Αἴατος ὁ Φειδίππου Πολύκλειαν ἀδελφὴν ἔχων, Ἡρακλεῖδα τὸ γένος ἄμφω."

⁴⁷ 29.26 Moesia Perseus s. 5 III.

⁴⁸ Sordi, 1958, 10.

⁴⁹ Τριανταφυλλίδης 2020.

⁵⁰ Πλούτ. Πύρρος-Μάριος. "Θεσπρωτῶν καὶ Ἰμολοσσῶν μετ' αὐτὸν κατακλυσμὸν ἱστοροῦσι Φαέθοντα βασιλεῦσαι πρῶτον, ἕνα τῶν μετ' Ἀπελασγοῦ ὑπαραγενομένων εἰς τὴν Ἡπειρον· ἔνιοι δ' ἐΔευκαλίωνα καὶ Ἰπύρραν εἰσαμένους τ' ὄπερ Ἰδωδώνην ἱερὸν αὐτόθεν κατοικεῖν ἐν Μολοσσοῖς· χρόνῳ ὡδ' ὕστερον Νεοπτόλεμος ὁ Ἀχιλλέως λαθὼν ἀγαγὼν αὐτόν τε τὴν χώραν κατέσχε, καὶ ἰ διαδοχὴν βασιλείων ἀφ' αὐτοῦ ἕκατέλιπε, Πυρρίδας ἐπικαλουμένους· καὶ ἡγὰρ αὐτ' ὤπύρρος ἦν παιδικὸν ἐπωνύμιον, καὶ ἡτῶν γνησίων παίδων ἐκ Λανάσσης τῆς Κλεοδαίου τοῦ Ὑλλου γενομένων ἕνα Πύρρον ὠνόμασεν. ἐκ τούτου δ' ἐκαὶ Ἀχιλλεὺς ἐν Ἡεῖρῳ ὠτιμὰς ἰσοθέους ἔσχεν, Ἄσπετος ἐπιχωρῶν ἰωφῶν ἠπροσαγορευόμενος".

την Ανδρομάχη, σύζυγο του Έκτορα, και πήγανε στην Ήπειρο. Απέκτησαν τον Μολοσσό, ο οποίος έγινε αργότερα ο γενάρχης των Μολοσσών της Ηπείρου. Ο Νεοπτόλεμος, αφού κυριεύσε την περιοχή της Ηπείρου άφησε διαδοχή των βασιλέων τους Πυρρίδες, από τους οποίους καταγόταν ο Μέγας Αλέξανδρος, από την πλευρά της μητέρας του. Ονομαζόταν αυτοί έτσι, διότι στην παιδική του ηλικία και ο ίδιος ονομαζόταν Πύρρος (κοκκινομάλλης).⁵¹ Ομοίως, ονόμασε Πύρρο και ένα από τα γνήσια τέκνα του από την Λανάσσα, κόρη του Κλεοδαίου, υιού του Ύλλου που ήταν γιος του Ηρακλή. Για αυτόν τον λόγο, ο Αχιλλέας στην Ήπειρο είχε τιμές ισάξιες θεών και προσαγορευόταν με το προσωνύμιο *ἄσπετος* (ομηρική λέξη υπερμέγας).⁵² Από το βασίλειο αυτό, ήρθαν λίγα χρόνια αργότερα οι εισβολείς Θεσσαλοί. Αργότερα, ο Νεοπτόλεμος παντρεύτηκε την Ερμιόνη του Μενέλαου και της Ελένης, την οποία όμως την είχε υποσχεθεί στον Ορέστη ο Μενέλαος. Ο Νεοπτόλεμος, δολοφονήθηκε από ιερέα στην εστία του ναού του, στους Δελφούς όπου λατρευόταν ως ήρωας. Ο Πausanias, παραδίδει ότι ο ιερέας του Απόλλωνα σκότωσε τον Νεοπτόλεμο εξαιτίας του διαμοιρασμού των σφαγίων της θυσίας κατά την εορτή των Θεοξενίων στους Δελφούς.⁵³ Ο τάφος του βρισκόταν στην είσοδο του ναού και αργότερα σε τέμενος που ήταν αφιερωμένο στον ίδιο δίπλα από το ανάθημα του τετράρχη της Θεσσαλίας Δαόχου Β'.⁵⁴ Συνεπώς, οι Θεσσαλοί και οι Μακεδόνες είναι από το ίδιο φύλο, δηλαδή, Ηρακλείδες. Οι Θεσσαλοί είχαν θεσπίσει την λατρεία του Νεοπτόλεμου στους Δελφούς μέσω της πλειοψηφίας των ψήφων που ήλεγχαν στην αμφικτιονία. Στην γραμμή του Νεοπτόλεμου ανήκει ο Πύρρος που ήταν γιος του Αιακίδη βασιλιά των Μολοσσών της Ηπείρου, ο οποίος είχε νυμφευτεί τη Φθία και είχε συγγενικούς δεσμούς με το βασίλειο της Μακεδονίας, ενώ ήταν σύγχρονος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Σύμβουλος του Πύρρου ήταν ο Κινέας ο θεσσαλός, φιλόσοφος και ρήτορας, μαθητής του Δημοσθένη και ο μόνος που μπορούσε να τον συναγωνιστεί.⁵⁵ Οι ενδείξεις οδηγούν σε συγγενικές σχέσεις των Θεσσαλών και τους συνδέουν με τους Μακεδόνες, τους Ηρακλείδες και την Ήπειρο.

Χρονολογικά, αρχαιολογικά ευρήματα της αρχαίας Θεσσαλίας και το προϊστορικό σπήλαιο της Θεόπετρας στην Καλαμπάκα που έχουν εντοπιστεί με χρονολόγηση, φθάνουν τα 49.000 χρόνια πριν και επιβεβαιώνουν το βάθος χρόνου της κατοίκησης (αποτυπώματα πελμάτων παιδιών *H. neanderthalensis* ή *H. sapiens*). Επίσης, στο σπήλαιο ανακαλύφθηκε η ταφή γυναίκας ηλικίας 18-25 ετών που έζησε πριν από περίπου 9.000 χρόνια.⁵⁶ Το εύρημα ήταν σε άριστη κατάσταση και το πρόσωπο της επονομαζόμενης *Αυγής*

⁵¹ Πaus. Ελ.περ. Φωκ. Λοκρ. Οζ. xxvi 4 "τοῦ δὲ Αχιλλέως τῶ παιδὶ Ὀμηρος μὲν Νεοπτόλεμον ὄνομα ἐν ἀπάσῃ οἱ τίθεται τῇ ποιήσει· τὰ δὲ Κύπρια ἔφη φησὶν ὑπὸ Λυκομήδους μὲν Πύρρον, Νεοπτόλεμον δὲ ὄνομα ὑπὸ Φοίνικος αὐτῶ τεθῆναι, ὅτι Αχιλλεὺς ἡλικία ἔτι νέος πολεμεῖν ἤρξατο."

⁵² Πλουτ. Πύρρος, 1 "ἐκ τούτου δὲ καὶ Αχιλλεὺς ἐν Ἠπείρῳ τιμὰς ἰσοθέους ἔσχεν, Ἄσπετος ἐπιχωρίῳ φωνῇ προσαγορευόμενος."

⁵³ Πaus. Ελ.περ. Φωκ. Λοκρ. Οζ. xxiv 4 "θεάσαιο δ' ἂν ἐναυθθα καὶ ἐστίαν, ἐφ' ἣ Νεοπτόλεμον τὸν Αχιλλέως ὁ ἱερεὺς ἀπέκτεινε τοῦ Απόλλωνος."

⁵⁴ Πεντάζος, Σαρλά, 1984, 53 55.

⁵⁵ Cassius Dio *Historiae Romanae* 9.40.5. Για άποψη ευρύτερης μελέτης, αν και η απόδοση εθνικότητας καταλήγει εσφαλμένα επειδή την τοποθετεί σε μεταγενέστερη χρονολόγηση και όχι στην αρχική, ωστόσο η συσχέτιση αποδίδει χρήσιμες πληροφορίες, πρβ: *Dodona and Neoptolemus: Heroic Genealogies and Claims of Ethnicity* Sanna-Ilarla Kittelä Acta Instituti Romani Finlandiae Vol. 40 2013.

⁵⁶ Τριανταφυλλίδης 2022.

αποτυπώθηκε σε γλυπτό από τον Nilsson και εκτίθεται στο Μουσείο Ακροπόλεως στην Αθήνα.⁵⁷ Κατά την μυκηναϊκή εποχή, τα ελληνικά φύλα άφησαν αρχαιολογικά ευρήματα, όπως αυτά, στο Σέσκλο και στο Διμήνι και την αρχαϊκή περίοδο εμφανίστηκαν οι γνωστές πόλεις-φυλές με δική τους ηγεσία και διακυβέρνηση, όπως των Φερών και των Φαρσάλων. Την κλασική εποχή η Θεσσαλία, συχνά ήταν πολιτικά διασπασμένη με εσωτερικές συγκρούσεις και διαμάχες. Η διαμόρφωση του θεσσαλικού *Κοινού*, η συνομοσπονδία, δηλαδή, αυτών των θεσσαλικών πόλεων αναδύθηκε ως μια διακεκριμένη πολιτική οντότητα για να γεφυρώσει τις διαμάχες. Αργότερα, κατά την ελληνιστική περίοδο, η Θεσσαλία πέρασε στην ηγεσία των Μακεδόνων βασιλέων, του Φιλίππου Β και μετέπειτα του υιού του Αλέξανδρου του Μεγάλου. Στη συνέχεια, όπως όλη η Ελλάδα, βρέθηκε υπό ρωμαϊκή κατοχή.

II.γ Θεσσαλική ταυτότητα.

Η ροπή των Θεσσαλών προς τον τρυφηλό τρόπο ζωής,⁵⁸ τα βαριά και πλούσια γεύματα και η επίδειξη πλούτου με πολυτελή ενδύματα προκαλούσε το σκώμμα από τις άλλες μη θεσσαλικές πόλεις. Ο Ξενοφών περιγράφει τον Φαρσάλιο Πολύδαμα ως *φιλόξενός τε καὶ μεγαλοπρεπής τὸν Θετταλικὸν τρόπον*⁵⁹. Το κλίμα της ήταν επίσης διαφορετικό έναντι της υπόλοιπης χώρας με θερμά καλοκαίρια και δριμυιές χειμώνες. Το καλοκαίρι φορούσαν ένα πλατύγυρο καπέλο, τον *πέτασο*, και τον χειμώνα πιο βαριές χλαμύδες από τους άλλους Έλληνες, με γωνίες που έμοιαζαν με φτερά για αυτό τα ονόμαζαν θεσσαλικά φτερά, "*Θετταλικά πτερά· τοῦτο εἴρηται διὰ τὸ πτέρυγας ἔχειν τὰς Θεσσαλικὰς χλαμύδας. Πτέρυγες δὲ καλοῦνται αἱ ἑκατέρωθεν γωνίαι διὰ τὸ εἰοικέναι πτέρυξι*".⁶⁰ Στο θέατρο η ένδυση κάποιου με την χαρακτηριστική χλαμύδα έφθανε για να δηλώσει ότι ήταν Θεσσαλός, εξ' ού και το ρήμα "*έντεθετταλίζεσθαι*".⁶¹ Οι Θεσσαλοί φημίζονταν επίσης για την κατασκευή παπουτσιών και καλαίσθητων πολυθρόνων καθώς και για το θεσσαλικό ψωμί. Ο ποιητής της αρχαίας κωμωδίας Λύσιππος αναφέρει στο έργο του "*Βάκχαι*" κάποια υποδήματα τα οποία έμοιαζαν με τους κοθόρνους και ονομάζονταν "*θετταλίδαι*".⁶² Τα θεσσαλικά παπούτσια αναφέρονται μαζί με τις βιοτεχνίες βαφής υφασμάτων καθώς η πορφύρα της Μελιβοίας ήταν διάσημη.

Η απόσταση από τα κέντρα των πόλεων κρατών θεωρήθηκε, ότι την καθιστούσε απομονωμένη και ως εκ τούτου, όχι επαρκώς πνευματικά πολιτισμένη και άξεστη· ειδικά, οι Αθηναίοι την θεωρούσαν ως μια αγροτική περιφέρεια, της οποίας οι κάτοικοι ήταν απασχολημένοι με τις καλλιέργειες των εδαφών τους.

⁵⁷ Φωτογραφία του προσώπου στο παράρτημα VIII.α

⁵⁸ Catul. 65 στ., 31-49. Για τον γάμο του Πηλέα και της Θέτιδας οι εορτασμοί κράτησαν μέρες τους Θεσσαλούς από τα σπίτια και τις δουλειές τους.

⁵⁹ Ξενοφ. 6.1.2.

⁶⁰ Ησυχ. λεξ.

⁶¹ Πολ. ονομ. VII 84 "*τάς δὲ Θετταλικὰς χλαμύδας θετταλικά πτερά ὠνόμαζον και έντεθετταλίμεθα ἔλεγον το χλαμυδοφοροῦμεν*."

⁶² *θετταλίδαι*: υπόδημα ποιόν, Λύσιππος απ., 2 | Κ στο Ησυχ., λεξ.

Ωστόσο, δεν καλλιεργούνταν τα εδάφη όταν άρρενες κάτοικοι και πενήστες⁶³ βρισκόταν σε πολεμικές επιχειρήσεις και τότε οι Αθηναίοι την μέμφονταν για ελλιπή καλλιέργεια εφόσον, δεν μπορούσε να εξυπηρετήσει επισιτιστικά την Αθήνα και τις άλλες πόλεις. Επιπλέον, η έλλειψη ατόμων για την καλλιέργεια της γης λόγω των συνεχών απωλειών στους πολέμους, οδήγησε σε μια μεγάλη δημογραφική αποδοχή πολιτών, κάτι που οδήγησε στο αστείο του Γοργία τον πέμπτο αι., π.Χ., το οποίο αναφέρει ότι, όπως οι ολμοποιοί κατασκεύαζαν τους όλμους έτσι και ορισμένοι Λαρισαίοι άρχοντες κατασκεύαζαν Λαρισαίους πολίτες γίνοντας Λαρισσοποιοί. Ξανά, τον τρίτο αι., π.Χ., με γραπτή εντολή ο Φίλιππος εντέλει την Λάρισα να πολιτογραφήσει νέους πολίτες. Οι πολίτες αυτοί, προέρχονταν από την Κραννώνα και την Γυρτώνη, δύο γειτονικές πόλεις της Λάρισας καθώς και από την κατάρτιση των κτηματολογικών καταλόγων. Επιπλέον, άλλες μαρτυρίες παραδίδουν, ότι το αυτοκρατορικό κράτος συγκέντρωνε πολίτες από ολόκληρη την Πελαγονίδα. Υπάρχει επίσης, η μαρτυρία, ότι η πρώτη χώρα συγκέντρωνε νέους κατοίκους με το πρώτο πιθανόν να υποδηλώνει ότι υπήρχαν και άλλες για τις οποίες δεν υπάρχουν αναφορές,⁶⁴ ή θεωρούνταν ότι ήταν η πρώτη χώρα τότε. Ένας ακόμη παράγοντας που συντελεί στην ιδιαιτερότητα της Θεσσαλίας είναι η μεγάλη εδαφική της έκταση και οι συνεχείς εμφύλιες συγκρούσεις για την εξουσία που δημιουργούσαν έναν εσωτερικό δακτύλιο προστριβών κάτι που επαναλαμβάνεται και στον εξωτερικό δακτύλιο με εξωγενείς παράγοντες. Θα έλεγε κανείς, ότι η Θεσσαλία, την κλασική εποχή είναι η μεσότητα του Αριστοτέλη ανάμεσα σε δύο δυνάμεις της Αθήνας και της Σπάρτης. Οι Θεσσαλοί, δεν αντιμετώπισαν ποτέ το πρόβλημα της σίτισης⁶⁵ παρά μόνο όταν ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση και δεν υπήρχαν άτομα να καλλιεργήσουν την γη. Αυτάρκης η χώρα ήταν περισσότερο απασχολημένη με τις εσωτερικές προστριβές για την τοπική εξουσία και την διατήρηση των εδαφών από τους διεκδικητές παρά για την επικυριαρχία της πρωτοκαθεδρίας στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Σύγχρονοι μελετητές, όπως οι Emily Mackil και Maria Mili προτείνουν να ιδωθούν οι συγκρούσεις αυτές ως συμβιωτικές σχέσεις που διαμορφώνουν η μία την άλλη,⁶⁶ ενώ παλαιότεροι μελετητές εστιάζουν στις πολιτικές αιτίες για τις μετατοπίσεις των δυνάμεων της Θεσσαλίας. Εξάλλου, το *Κοινό των Θεσσαλών* ήταν μια ενιαία οργάνωση, διοικούσε ήδη τις περίοικες περιοχές, λάμβανε φόρο και αποτελούσε ήδη ένα κράτος. Η δύναμη της Θεσσαλίας φαίνεται να παρουσιάζεται όταν υπήρχε ανάγκη να υποστηρίξει ένα ευρύτερο σκοπό (όπως τότε που της ζητήθηκε να μεσολαβήσει στο θέμα της Κίρρας) ή να αντιμετωπίσει έναν κίνδυνο. Η σκιαγράφηση της Θεσσαλίας, ως αδύναμης και ότι αντιδρούσε στις ενέργειες άλλων λαών ή χωρίς σαφή σκοπό⁶⁷ αποδίδει εσφαλμένα την κατάσταση της Θεσσαλίας. Η παθητικότητα σήμαινε άμυνα, και η Θεσσαλία δεν είχε κανένα λόγο να επιδείξει ενεργό ρόλο ή επιθετικότητα. Η Θεσσαλία διατήρησε την αυτονομία και την

⁶³ Αυτόχθονες κάτοικοι που προτίμησαν να παραμείνουν καλλιεργώντας τα κτήματά τους και αποδίδοντας "σύνταξη" στους κατακτητές, δηλαδή ένα μέρος από τα προϊόντα τους.

⁶⁴ Ανάπτυπο από τον τόμο πρακτικών του συμποσίου *Λάρισα: παρελθόν και μέλλον*. Helly, 1985, 137, 139.

⁶⁵ Westlake 1935, 23.

⁶⁶ Mili, 2019, 274.

⁶⁷ Gruman, 2022, 3.

ανεξαρτησία της ακόμη και όταν περιήλθε υπό την κυριαρχία του μη θεσσαλού Φιλίππου, και πέτυχε ακόμη να διατηρήσει την ανεξαρτησία της και υπό την κυριαρχία των Ρωμαίων.

Το εύφορο έδαφος της, ήταν πλούσιο σε καλλιέργειες και προμήθευε τους κατοίκους με ό,τι χρειαζόνταν, με αποτέλεσμα οι ελλείψεις τροφίμων των άλλων πόλεων που οδηγούν σε μετακινήσεις πληθυσμών, δεν συνέβαιναν στην αρχαία Θεσσαλία απαλλάσσοντάς τους κατοίκους από τις δυσκολίες μετακίνησης και διαβίωσης. Η ερμηνεία που δόθηκε από άλλες πόλεις στους Θεσσαλούς έγινε για δικό τους όφελος και, αν και οι Θεσσαλοί είχαν τέτοιο χαρακτήρα, η απόδοση της αιτίας είναι λανθασμένη. Αποδίδουν, δηλαδή, τις ιδιαιτερότητες του θεσσαλικού τρόπου, όχι στις πραγματικές αιτίες, αλλά σε αιτίες που αποσκοπούν σε δικό τους όφελος. Στις "Σφήκες" του Αριστοφάνη, ο Αντίφωνος είχε πάει με πρεσβεία στην Φάρσαλο και εκ παραδρομής, μιλούσε με τους πενέστες ενώ πίστευε, ότι μιλούσε με τους αριστοκράτες γαιοκτήμονες.⁶⁸ Αυτό, οφείλεται στο ότι οι πενέστες είχαν μια πιο ελεύθερη σχέση με τους κατακτητές τους και ενίοτε ήταν πιο πλούσιοι από αυτούς, υποδεικνύοντας την ιδιαιτερότητα του θεσσαλικού τρόπου. Ο θεσσαλικός τρόπος ζωής οφειλόταν, εν μέρει στην αριστοκρατία που διατηρούσε την κυριαρχία της για αιώνες και εν μέρει του πλούτου της που προερχόταν από την εύφορη γη και αποτελούσε πηγή ζηλοφθονίας. Οι Θεσσαλοί ζούσανε πλουσιοπάροχα με πλούσια συμπόσια⁶⁹, μουσική, χορούς και χορεύτριες, ποτό και ερωτικές συνενυρέσεις. Οι *ταγοί*, εξαιτίας του πλούτου τους φιλοξενούσαν λυρικούς ποιητές που τους έπλεκαν το εγκώμιο, όπως ο Σιμωνίδης. Η αρχαιότερη ωδή του Πινδάρου το 498 π.Χ., γράφτηκε με εντολή του Αλευάδη Θώρακα. Ο Ξενοφών αποκαλεί τον Πολυδάμα από την Φάρσαλο μεγαλοπρεπή⁷⁰ και ο Ισοκράτης παραδίδει ότι οι Θεσσαλοί ήταν οι "ευδαιμονέστεροι" των Ελλήνων. Οι κωμωδιογράφοι της Αττικής Αριστοφάνης, Κράτης, Φιλέταιρος, συχνά τους διακωμωδούσαν.⁷¹ Ο Αθήναιος, γράφει ότι τα θεσσαλικά δείπνα συγκρίνονται με αυτά των Ληδών και ο Θεόπομπος ότι οι Θεσσαλοί ζούσαν διασκεδάζοντας με μουσική, χορεύτριες και παίζοντας ζάρια.⁷²

Καλλιεργούσαν καλαμπόκι, σιτηρά και λόγω των άφθονων νερών και των απέραντων λιβαδιών ευνοούνταν η εκτροφή των φημισμένων θεσσαλικών ίππων, "*Λαρίσσας άναξίππου χάριν*", αγελάδων και προβάτων, "*Θεσσαλίας μηλοτρόφου*"⁷³ όπως περιγράφει ο Θεόκριτος τα αμέτρητα κοπάδια του Αλευά και των Σκοπάδων.⁷⁴ Στην αρχαϊκή εποχή σε λυρικά ποιήματα γίνονται αναφορές στη Θεσσαλία που την χαρακτηρίζουν εύρωστη περιοχή, πλούσια, γνωστή για την εκτροφή αλόγων και για τους αριστοκρατικούς

⁶⁸ Αριστοφ. Σφ. 1265-1276 "*πολλάκις δὴ ἴδοξ' ἔμαντῶ δεξιὸς πεφνέσθαι καὶ σκαιὸς οὐδεπώποτε· ἀλλ' Ἀμυνίας ὁ Σέλλου μάλλον, οὐκ τῶν Κρωβύλου, οὗτος ὃν γ' ἐγὼ ποτ' εἶδον ἀντὶ μῆλου καὶ ῥοῶς δειπνοῦντα μετὰ Λεωγόρου· πεινῆ γὰρ ἦπερ Ἀντιφῶν. ἀλλὰ πρεσβεῶν γὰρ ἀνήρ>εις Φάρσαλον ᾤχετο· εἶτ' ἐκεῖ μόνος μόνοισι τοῖς Πενέσταισι ζυνην τοῖς Θετταλῶν, αὐτὸς πενέστης ὦν ἐλάττων οὐδενός*".

⁶⁹ Θεόφραστος, απ. 51.

⁷⁰ Ξενοφ. Ελ. 1.3.

⁷¹ Αριστ. Σφ. 1245-1247 "*χρήματα καὶ βίον Κλειταγόρα τε κάμοι μετὰ Θετταλῶν*."

⁷² Αθ. Δ 12, I 12, IB 33,34, ΙΔ 19,624.

⁷³ Βακχ. Ωδ. 16 6,10.

⁷⁴ Θεοκρ. Ιδ. 16 34-37 "*πολλοὶ ἐν Ἀντιόχοιο δόμοις καὶ ἄνακτος Ἀλευά-ἀρμαλιῆν ἔμμηνον ἐμετρήσαντο πενέσται· πολλοὶ δὲ Σκοπάδαισιν ἐλαυνόμενοι ποτὶ σακούς-μόσχοι σὺν κεραῆσιν ἐμυκήσαντο βόεσσι*."

οίκους. Το θεσσαλικό ιππικό ήταν διάσημο για την δεινή του ικανότητα στις μάχες και το άλογο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ο Βουκεφάλας είχε θεσσαλική καταγωγή καθώς είχε αγοραστεί από τον Φιλόνεικο της Φαρσάλου, ως δώρο του Φίλιππου στο γιο του. Η κοινωνική δομή των Θεσσαλών ήταν αρχικώς φεουδαρχική, ιεραρχική με τις αριστοκρατικές οικογένειες να διατηρούν σημαντική εξουσία, δύναμη και επιρροή. Άξιοι αναφοράς Θεσσαλοί είναι πέρα από τον Κινέα τον σύμβουλο του Πύρρου, ο Θεόπομπος ο Θεσσαλός, ιστορικός και ρήτορας γνωστός για το ιστορικό του έργο που περιλάμβανε τα "Ελληνικά", τα οποία κάλυπταν την ελληνική ιστορία από το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου μέχρι τη μάχη της Μαντινείας το 362 π.Χ., ο Αλέξινους ο Θεσσαλός από την Ίλιδα φιλόσοφος της Μεγαρικής σχολής και μαθητής του Ευβουλίδη γνωστός για την δημόσια αντιπαράθεσή του με τον Έρμαρχο τον Επικούρειο και τις επιθέσεις του στον Ζήνωνα τον Κίτιο,⁷⁵ και ο Φίλων ή Φίλιων ο Λαρισαίος⁷⁶ σκεπτικιστής, μαθητής του Κλειτόμαχου, που τον διαδέχθηκε ως σχολάρχης στην Ακαδημία του Πλάτωνα. Οι Θεσσαλοί συμμετείχαν σε μουσικούς και αθλητικούς αγώνες, ενδεικτικά, αναφέρονται ο Δημόστρατος ο Λαρισαίος, στην εκατοστή εβδομηκοστή τέταρτη Ολυμπιάδα της αρχαιότητας, που διακρίθηκε στο άθλημα του σταδίου, ο Κροκίνας ο θεσσαλός νικητής στην ενενηκοστή τέταρτη Ολυμπιάδα στο άθλημα του σταδίου καθώς και στην ενενηκοστή έκτη στο άθλημα του διαύλου.⁷⁷ Ο Λύκον ο Λαρισαίος, στην ογδοηκοστή τέταρτη ολυμπιάδα, που διακρίθηκε στα αγωνίσματα του σταδίου και του σπλιτόδρομου.⁷⁸

Όπως και άλλες ελληνικές περιοχές, η Θεσσαλία είχε τις δικές της τελετές και λατρείες. Η περιοχή αποτελούσε τον λατρευτικό χώρο, αρχικά προ-ελληνικών γθόνιων θεοτήτων, όπως των Ρέας, Εκάτης, Δήμητρας και μετέπειτα των θεών του Ολύμπου, όπως τους Ελευθέριο Δία, Ποσειδώνα και Απόλλωνα.

II.δ Αμφικτιονία και σχέσεις διαπλοκής

*ποῦ μοι τὰ πολλὰ δῶρα κάκροθίνια;
ποῦ χρυσότευκτα κάργυρᾶ σκυφώματα;
ἀργυρηλάτοις
κεράσι χρυσᾶ στόμια προσβεβλημένοις
τέθνηκεν αἰσχρὸς χρημάτων ἀπαιόλη
μηδ' αἵματος πέμφιγα πρὸς πέδω βάλῃς*

Αθην. IX σ., 499 A: 476 C Αἰσχύλος δ' ἐν Περραιβία φησὶ, ἀπ.178

⁷⁵Dorandi 1999, 47.

⁷⁶ Για την ονομασία Fleischer 2022, 222-232.

⁷⁷ Ξενοφ. Ελληνικά 2.3.1 "τῶ δ' ἐπιόντι ἔτει ᾧ ἦν Ὀλυμπιάς, ἧ τὸ στάδιον ἐνίκα Κροκίνας Θετταλός."

⁷⁸ Διον. Αλικ. "Ρωμαϊκή Αρχαιολογία" 10.53 "ἐπὶ δὲ τῆς ὀγδοηκοστῆς καὶ δευτέρας ὀλυμπιάδος, ἦν ἐνίκα στάδιον Λύκος Θεσσαλὸς ἀπὸ Λαρίσης."

Η στρατηγική τοποθεσία και η στρατιωτική ικανότητα της αρχαίας Θεσσαλίας την καθιστούσαν κυρίαρχη στην τοπική και περίοικη περιοχή με σχέσεις πολύπλοκες και δυναμικές που επηρεάζονταν από πολιτικές συμμαχίες, στρατιωτικές συγκρούσεις, εμπορικές σχέσεις και πολιτιστικές δράσεις. Ανάλογα με τις χρονικές εποχές και τις συγκυρίες, οι σχέσεις αυτές εναλλάσσονταν από φιλικές σε εχθρικές και αντίστροφα. Σχηματίζονταν συμμαχίες για την αντιμετώπιση εξωγενών απειλών αλλά και για την επίλυση εμφύλιων συγκρούσεων και λάμβαναν χώρα συγκρούσεις που αφορούσαν τα γεωγραφικά όρια με τις γείτονες περιοχές, όπως της Βοιωτίας. Διπλωματικές σχέσεις διενεργούνταν από πρεσβείες και οι συνθήκες και συμμαχίες που δημιουργούνταν βασιζόταν στην στρατιωτική βοήθεια με τη συμμετοχή του φημισμένου ιππικού της. Η αρχαία Θεσσαλία επίσης, συμμετείχε στα πολιτιστικά δρώμενα, στις θρησκευτικές εορτές και στις εμπορικές συναλλαγές που λάμβαναν χώρα με την εξαγωγή αγροτικών προϊόντων όπως σιτάρι, κρασί, άλλα ενώ εισήγαγε πρώτη ύλη και προϊόντα πολυτελείας.

Αρχικά, υπήρχε μια πρώιμη αμφικτιονία, στην οποία συμμετείχαν Πελασγοί, Περραιβοί, Μάγνητες, Αχαιοί και άλλες φυλές που διαβιούσαν στην περιοχή και είχε ως κέντρο λήψης αποφάσεων την Ομόλη καθώς σε αυτό το σημείο συναντώνται η χώρα της Μακεδονίας και οι τρεις τετράδες. Αποτελεί διαχρονικό σημείο συνάντησης καθώς σε αυτό το μέρος πραγματοποιήθηκαν και συναντήσεις μεταξύ του Πέρση βασιλιά Περσέα και του Ρωμαίου Κόιντου Μάρκου Φίλιππου.⁷⁹

Εδώ, συνήφθησαν σημαντικές συμφωνίες μεταξύ Πελασγών, Μαγνητών, Μακεδόνων και Περραιβών καθ' όλη την διάρκεια του Κοινού. Από εδώ μετακινήθηκαν οι Αχαιοί της Θεσσαλίας στην Φθιώτιδα και από εκεί στους Δελφούς, σύμφωνα με την αρχαιολόγο Ανθή Πεντάζου,⁸⁰ ενώ ένα μέρος τους έμεινε στην Φωκίδα κατά το δέκατο έκτο αιώνα π.Χ. Από το αιολικό αυτό φύλο προέρχονται και όλα τα φύλα των περίοικων της αρχαίας Θεσσαλίας καθώς και το υπόστρωμα της αιολικής διαλέκτου. Στους Δελφούς, ίδρυσαν πόλη, χώρο λατρείας και ιερού, στη θέση όπου αργότερα ιδρύθηκε το ιερό της Αθηνάς Προναίας. Επίσης εδώ, βρισκόταν και το ιερό του Απόλλωνα με την ιερή δάφνη, την οποία κάθε εννέα χρόνια επισκεπτόταν η πομπή από τους Δελφούς. Ο θεσμός της αμφικτιονίας ήταν η ένωση αρχαίων φυλών και είναι αρχαιότερος των πόλεων-κρατών γιατί αντιπρόσωποι είναι φυλές και όχι κράτη και είχε αποκλειστικά θρησκευτικό χαρακτήρα ενώ με το πέρασμα του χρόνου εξελίχθηκε σε πολιτική ένωση, διότι μέσω των χρησμών επηρέαζε την πολιτική κατάσταση και την εξωτερική πολιτική. Η Αθήνα και η Σπάρτη, δεν είχαν αναπτυχθεί ακόμη σε κυρίαρχες δυνάμεις και υπήρχε ισορροπία έναντι μικρών και μεγάλων φυλών στα αμφικτιονικά συνέδρια, τα οποία διεξαγόταν ομαλά. Η ετυμολογία της λέξης, κατά μία εκδοχή δηλώνει τον γείτονα του οικισμού και κατά μία άλλη εκδοχή τον Αμφικτύονα, γιο του Δευκαλίωνα και της Πύρρας αδελφό του Έλληνα. Αρχικά, οι συναντήσεις της αμφικτιονίας τελούνταν για τον εορτασμό της λατρείας της θεότητας του ιερού που προστάτευε και ο σκοπός ήταν η φροντίδα του ιερού χώρου, των θησαυρών, την αναθημάτων και της

⁷⁹ Stählin 2008, 63.

⁸⁰ Πεντάζου, 2011, 47.

προώθησης της ανέγερσης νέων ναών όπως της Ανθήλης και μετέπειτα των Δελφών. Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Οικονόμου, η δύναμη της αμφικτιονίας της Θεσσαλίας αναδεικνύεται στον έβδομο αιώνα π.Χ., όταν εγκαινιάστηκε η λατρεία του Νεοπτόλεμου γιου του Αχιλλέα μαζί με του Απόλλωνα στο ιερό των Δελφών.⁸¹ Το ιερό των Δελφών ανήκε αρχικά στη θεά Γη, οι ιέρειες της οποίας είχαν μαντικές ιδιότητες. Υπάρχει ακόμη, ο βράχος της Σίβυλλας της προφήτισσας της Γης που ήταν προγενέστερη της Πυθίας του Απόλλωνα. Ο Károly Kerényi, είχε υποστηρίξει ότι η διαδοχή της Γης από τον Απόλλωνα στο ιερό αυτό συνδέεται με τον παραμερισμό της μητριαρχίας και την επιβολή της πατριαρχίας στον ελλαδικό χώρο.⁸² Την αμφικτιονία αποτελούσαν οι δώδεκα φυλές της αρχαίας Θεσσαλίας (Θεσσαλοί και περίοικοι), οι Αιωνίανες, οι Αχαιοί, οι Ίωνες, οι Λοκροί εκ των οποίων μία ψήφος ανήκε στους Οζολούς και μία στους Οπούντιους, οι Μαλλιεῖς, οι Μάγνητες, οι Περαιβοί, οι Φωκείς, οι Φθιώτες, οι Βοιωτοί, οι Δόλοπες - Δωριείς και οι Θεσσαλοί. Στο Συνέδριο εκπροσωπούσαν ακόμα οι Αιτωλείς, οι Ακαρνανές, οι Αρκάδες, οι Ηλείοι, οι Τριφύλιοι ή Πύλιοι και η μικρή φυλή των Δρυόπων χωρίς όμως δικαίωμα ψήφου.⁸³ Κάθε φυλή έστελνε δύο αντιπροσώπους τον *Πυλαγόρα*, ο οποίος συμμετείχε στη συζήτηση των αιτημάτων της κάθε φυλής και τον *Ιερομνήμονα*, ο οποίος θεωρούνταν ότι κατείχε την γνώση της ιερής προκατακλυσμιαίας μνήμης, δηλαδή γνώριζε τις παραδόσεις πριν τους ελληνικούς κατακλυσμούς, ο οποίος είχε και δικαίωμα ψήφου. Ήταν μόνιμος στην αμφικτιονία και εκπροσωπούσε το θρησκευτικό κομμάτι ενώ ο πυλαγόρας το πολιτικό. Το αμφικτιονικό συνέδριο και η αμφικτιονική εκκλησία αποτελούσαν την διοίκηση. Το συνέδριο αποτελούνταν από τους είκοσι τέσσερις ιερομνήμονες, μετά από κλήρωση των δώδεκα φυλών με δύο ψήφους η κάθε φυλή, και οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για τα θέματα του ιερού. Ακόμη, υπήρχαν ένας γραμματέας και ένας ιεροκήρυκας. Η αμφικτιονική εκκλησία απαρτιζόταν από τους *ιερομνήμονες*, τους *πυλαγόρες* και όσους ήταν παρόντες στο ιερό και ήταν υπεύθυνη αποκλειστικά για την έκδοση των ψηφισμάτων. Μεταγενέστερα της αμφικτιονίας της Ομόλης ιδρύθηκε η αμφικτιονία της Δήμητρας στην Ανθήλη, στην οποία προσχώρησαν και οι Δελφοί.⁸⁴ Η εαρινή Πυλαία λάμβανε χώρα στους Δελφούς, στο ιερό του Απόλλωνα και η Οπωρινή Πυλαία, στο ιερό της Δήμητρας στην Ανθήλη που ονομαζόταν επίσης αμφικτιονία. Αρχικά, μεριμνούσε για την τέλεση της γιορτής της Θεάς, την προστασία και την επιμέλεια των ιερών χώρων, πρώτα της Ανθήλης και μετέπειτα και των Δελφών και μεριμνούσε για τη φρούρηση των Στενών των Θερμοπυλών. Ακόμη, σηματοδοτεί την έναρξη κοινής πολιτικής και εθνικής συνείδησης με την ένωση των φυλών. Συνενωμένοι σε *Κοινό* υπό την ηγεσία των Θεσσαλών, το οποίο αποτελούνταν από είκοσι τέσσερις αντιπροσώπους, φυλών και πόλεων της Θεσσαλίας και συγκροτούσε το *συνέδριον*. Το αμφικτιονικό συνέδριο είχε ως ευθύνη

⁸¹ Το τέμενος του Νεοπτόλεμου, που λεγόταν και Πύρρος (Παυσ., Ελλάδος Π., Φ.Λ.Ο. XXVI 4 "...τοῦ δὲ Αχιλλέως τῷ παιδὶ Ὀμηρος μὲν Νεοπτόλεμον ὄνομα ἐν ἀπάσῃ οἱ τίθεται τῇ ποιήσει: τὰ δὲ Κύπρια ἔφη φησὶν ὑπὸ Λυκομήδους μὲν Πύρρον, Νεοπτόλεμον δὲ ὄνομα ὑπὸ Φοίνικος αὐτῷ τεθῆναι...") βρισκόταν δίπλα στο ανάθημα του τετράρχη της Θεσσαλίας Δαόχου Β' δυτικά της στοάς του Αττάλου στο ύψος του ναού του Απόλλωνα."

⁸² Kerényi, 1975.

⁸³ Σύμφωνα με τον Bengtson όλοι είχαν ίση ψήφο, μικρές και μεγάλες φυλές, 1909, 49.

⁸⁴ Κόμβος *Οδυσσεύς* ΥΠΠΟ.

την φρούρηση των Στενών στις Θερμοπύλες, την προεδρία των *Πυθίων* και επέβλεπε τις σχέσεις ανάμεσα στις φυλές-μέλη της αμφικτιονίας χωρίς να επεμβαίνει στα ήθη και στους νόμους τους, ωστόσο είχε το δικαίωμα να τιμωρήσει τους *ιερόσυλους*, ενώ η αμφικτιονική εκκλησία μεριμνούσε για τα ψηφίσματα της θρησκευτικής λατρείας. Τον όγδοο αιώνα π.Χ., είχε ήδη καθιερωθεί η λατρεία του Πύθιου Απόλλωνα, η αίγλη του μαντείου επεκτεινόταν μαζί με τον ελληνισμό και οι πρώτες αποφάσεις αφορούσαν εποικιστικά θέματα. Κατά τον έκτο αιώνα π.Χ., και ενώ επικρατούσαν οι Θεσσαλοί άρχισαν οι διεκδικήσεις για την κυριαρχία της αμφικτιονίας με συνέπεια τους τέσσερεις ιερούς πολέμους. Αδρομερώς, τον έβδομο και έκτο αιώνα επικρατούν οι Θεσσαλοί, τον πέμπτο και τέταρτο αιώνα κυριαρχούν οι Σπαρτιάτες. Είναι το διάστημα που αναπτύχθηκε η κυριαρχία της Αθήνας και της Σπάρτης, ως πόλεις-κράτη ενώ η Θεσσαλία αντιμετωπίζει το θέμα της εξέγερσης των πενέστων με την παρέμβαση του Κριτία που τους ξεσηκώνει σε εξέγερση.⁸⁵ Το 371 π.Χ., οι Βοιωτοί με τους Θεσσαλούς και τον Φίλιππο καταφέρνουν να κυριαρχήσουν ξανά μέχρι το 346 π.Χ., όπου επιβλήθησαν οι Αιτωλοί ως το 168 π.Χ., που κυριάρχησαν οι Ρωμαίοι με τον Φλαμίνιο να καταλύει το 196 π.Χ., την ηγεμονία των Αιτωλών.

Ο ρόλος των Αθηναίων στα σχέδια επανίδρυσης του αμφικτιονικού συνεδρίου μετά την κυριαρχία των Ρωμαίων ήταν αντίθετος με την πρόθεση των Θεσσαλών που επιθυμούσαν την παλαιά σύσταση, ενώ ο Αύγουστος αναδιοργάνωσε το αρχαίο συνέδριο, με σκοπό να το θέσει υπό την εξουσία της Νικοπόλεως που είχε ιδρύσει για την νίκη του στο Άκτιο και έκτοτε οι Νικοπολίτες έστελναν και αυτοί αντιπροσώπους στους Δελφούς. Τότε, ιδρύθηκε και ο θεσμός του *επιμελητού του Κοινού των Αμφικτιονιών*, πολύ σημαντικό αξίωμα, το οποίο δεν καταλάμβανε σχεδόν ποτέ, παρά μόνο μία φορά, άτομο δελφικής καταγωγής (από τα δεκατρία ονόματα που είναι γνωστά). Μετά τον δεύτερο αι., μ.Χ., το αξίωμα μετονομάζεται στον τίτλο του *Αρχιερέως των Σεβαστών*. Ο αυτοκράτορας Αδριανός ίδρυσε νέα οργάνωση, μετά από απαίτηση της πόλεως των Δελφών εναντίον των Θεσσαλών, για την οργάνωση των αγώνων. Επιχείρησε να υποκαταστήσει την αμφικτιονία και το *Κοινόν πάντων των Ελλήνων συνέδριο*, ιδρύοντας το *Πανελλήνιο Κοινό*, επιδιώκοντας έτσι την αλλαγή του *Κοινού πάντων των Ελλήνων* σε *Πανελλήνιο* όπως είχε αλλάξει και πιο πριν, από *θεσσαλικό Κοινό* σε *Κοινό πάντων των Ελλήνων*. Με αυτό τον τρόπο παραγκώνισε τους Θεσσαλούς και ονομάτισε το αρχικό *Κοινό των Θεσσαλών* σε *Πανελλήνιο Κοινό*.

Στον Δηλάντιο πόλεμο, τέλη όγδοου αι., π.Χ., έχουμε την πρώτη αναφορά για συμμετοχή των Θεσσαλών⁸⁶ σε υποθέσεις εκτός Θεσσαλίας, ως συμμάχων της Χαλκίδας με το θεσσαλικό ιππικό να δίνει

⁸⁵ Αισχ. Κ.Κτησιφ. 165 "ὁμολογῶ τὰ Λακωνικὰ συστήσαι, ὁμολογῶ Θετταλοὺς καὶ Περραιβοὺς ἀφιστάναι. Σὺ Θετταλοὺς ἀφιστάναι; σὺ γὰρ ἂν κόμην ἀποστήσειας;"

"παραδέχομαι πως εγώ ξεσήκωσα τους Λάκωνες· παραδέχομαι ότι κινώ σε αποστασία τους Θεσσαλούς και τους Περραιβούς. Εσύ κινείς σε αποστασία τους Θεσσαλούς". Μετ. Γιαγκόπουλος.

⁸⁶ Αριστοκρατικές οικογένειες με μεγάλες εκτάσεις και εκτροφή αλόγων, χαρακτηριστικά των αριστοκρατών με πανελληνική εμπλοκή, Bengtson 1909 60.

την νίκη στον πόλεμο ενάντια στην Ερέτρια, στο Ληλάντιο πεδίο.⁸⁷ Ωστόσο, η ήττα των Θεσσαλών στην μάχη του Κερησσού ανέκοψε την τυχόν επεκτατική τους πορεία. Στα τέλη του έβδομου αιώνα π.Χ., οι Θεσσαλοί βρίσκονται σε σύγκρουση με τους Φωκείς και τους Βοιωτούς για ζητήματα γεωγραφικών ορίων. Αυτό ενθάρρυνε του Φωκείς, ώστε να διεκδικήσουν την εξουσία της Δελφικής αμφικτιονίας που ως τότε κατείχαν οι Θεσσαλοί. Οι αμφικτιόνες ζήτησαν από τους Θεσσαλούς να παρέμβουν,⁸⁸ επειδή η Κίρρα ως το πιο κοντινό λιμάνι απαιτούσε κόμιστρο έναντι όσων ακολουθούσαν θαλάσσιο δρόμο για να επισκεφθούν το μαντείο των Δελφών. Οργανώθηκε μια συμμαχία από Θεσσαλούς, Σικυώνιους και Αθηναίους για την αντιμετώπισή τους, η Κίρρα καταστράφηκε και το Κρυσσαίο πεδίο παραχωρήθηκε στους Δελφούς, οι οποίοι ανακηρύχθηκαν ανεξάρτητη πόλη και αυτό αποτέλεσε το τέλος του πρώτου ιερού πολέμου 595-585 π.Χ..⁸⁹

Οι Αθηναίοι, μετά την μάχη στα Οινόφυτα απέκτησαν τον έλεγχο της Βοιωτίας και της Φωκίδας και αποφάσισαν να παραδώσουν τους Δελφούς στους Φωκείς, επειδή η Δελφική αμφικτιονία είχε επιδειξει φιλοπερσική στάση, ωστόσο η κύρια αιτία ήταν η επιθυμία τους να ελέγξουν οι ίδιοι το μαντείο. Η Σπάρτη αντέδρασε, έστειλε στρατό και ξέσπασε ο δεύτερος ιερός πόλεμος στο χρονικό διάστημα 449-448 π.Χ. Ο Περικλής εκστράτευσε ξανά εναντίον και κατάφερε να παραδώσει την πόλη στους Φωκείς μέχρι την Νίκειο ειρήνη που ανεξαρτοποιήθηκε ξανά.⁹⁰ Οι Φωκείς, αδυνατώντας να πληρώσουν το πρόστιμο που τους επέβαλε η αμφικτιονία για ιεροσυλία (καλλιέργεια των ιερών αγρών στο Κρυσσαίο πεδίο) μετά από καταγγελία των Θηβαίων, οι οποίοι τους κατήγγειλαν, επειδή οι Φωκείς αθέτησαν την υπόσχεσή να τους προσφέρουν βοήθεια στον Πελοποννησιακό πόλεμο και για αυτόν τον λόγο, αποφάσισαν να εκστρατεύσουν εναντίον της αμφικτιονίας των Δελφών. Ζήτησαν βοήθεια από την Σπάρτη και δημιουργήθηκε μια συμμαχία Φωκέων, Αθηναίων και των Θεσσαλών Φεραίων όπου κατέλαβε το Μαντείο.⁹¹ Εδώ, γίνεται διακριτός και ο διαχωρισμός από το *Θεσσαλικό Κοινό* σε επιμέρους *κοινά*. Η συμμαχία αυτή, αργότερα, στράφηκε εναντίον των Θεσσαλών προκαλώντας την αντίδραση των Μακεδόνων. Στη συνέχεια, κατάφερε ο Φίλιππος να επιβληθεί μετά από δύο ήττες και εκστράτευσε κατά της Φωκίδος. Οι Αθηναίοι ανησύχησαν για την επεκτατική πορεία του Φιλίππου και τον αποτρέπουν να συνεχίσει, ανακόπτοντάς τον στις Θερμοπύλες. Ακολουθώντας, λαμβάνει χώρα η Φιλοκράτεια Συνθήκη μεταξύ των Αθηναίων και των Μακεδόνων και αυτό αποτέλεσε το τέλος του τρίτου ιερού πολέμου (356-346 π.Χ.). Οι συνέπειες αφορούσαν στην απομόνωση των

⁸⁷ Πλουτ. Ηθ.760ε -761β, "ἦκεν ἐπίκουρος Χαλκιδεῦσι τοῦ Θεσσαλικοῦ, πόλεμον πρὸς Ἐρετριεῖς ἀκμάζοντος: καὶ τὸ μὲν πεζὸν ἐδόκει τοῖς Χαλκιδεῦσιν ἐρῶσθαι, τοὺς δ' ἰππέας μέγ' ἔργον ἦν ὤσασθαι τῶν πολεμίων: παρεκάλουν δὴ τὸν Κλεόμαχον ἄνδρα λαμπρὸν ὄντα τὴν ψυχὴν οἱ σύμμαχοι πρῶτον ἐμβάλλειν εἰς τοὺς ἰππέας. ὁ δ' ἠρώτησε παρόντα τὸν ἐρώμενον, εἰ μέλλοι θεῖσθαι τὸν ἀγῶνα: φήσαντος δὲ τοῦ νεανίσκου καὶ φιλοφρόνως αὐτὸν ἀσπασαμένου καὶ τὸ κράνος ἐπιθέντος, ἐπιγαυρωθεὶς ὁ Κλεόμαχος καὶ τοὺς ἀρίστους τῶν Θεσσαλῶν συναγαγὼν περὶ αὐτὸν ἐξήλασε λαμπρῶς καὶ προσέπεσε τοῖς πολεμίοις, ὥστε συνταράξαι καὶ τρέψασθαι τὸ ἰππικόν: ἐκ δὲ τούτου καὶ τῶν ὀπλιτῶν φυγόντων, ἐνίκησαν κατὰ κράτος οἱ Χαλκιδεῖς."

⁸⁸ Για τα λιγοστά της μάχης του Κερησσού και για την συμμετοχή των Θεσσαλών στο α' ιερό πόλεμο υπάρχουν μόνον οι αναφορές στα ψευδεπίγραφα του Ιπποκράτη στο *Pseudepigraphic Writings*, μεταφ. Wesley Smith, τομ. 2, *Studies in Ancient Medicine* (New York: E.J. Brill, 1990) και στα σχόλια των Πινδαρικών Οδών στο *Drachmann, Scholia Vetera in Pindari Carmina*.

⁸⁹ Στραβ. 9.3 Αισ. Κ.Κτησ. 107 Πaus. Ελ. περ.Φωκ. Λοκ. Οζ. 37.7.

⁹⁰ Θουκ. 1.112.5 Πλουτ. Περικ. 21.2.

⁹¹ Διόδ. 16.24 25.

Φωκέων που τους ανάγκασε αργότερα σε παράδοση, στην επιβολή σκληρού προστίμου καθώς είχαν συλήσει θησαυρούς του Μαντείου για την πολεμική τους εκστρατεία και στην απώλεια των ψήφων τους που πέρασαν στους Μακεδόνες. Συγκεκριμένα, έλιωσαν μεγάλο μέρος των θησαυρών και έκοψαν νομίσματα για την πληρωμή των στρατευμάτων τους. Οι δε σύζυγοι των Φωκέων που δέχθηκαν δώρα το περιδέραιο της Ελένης, δώρο της θεάς Αφροδίτης καθώς και το περιδέραιο της Αρμονίας και αργότερα της Εριφύλης, πλήρωσαν βαρύ αντίτιμο. Αυτή που απέκτησε το περιδέραιο της Ελένης έγινε εταίρα και εκείνη που φόρεσε το περιδέραιο της Εριφύλης κάηκε ζωντανή μέσα στο σπίτι της από φωτιά που προκάλεσε ο μεγαλύτερος γιος της.⁹²

Στον τέταρτο ιερό πόλεμο (339-338 π.Χ) οι Αθηναίοι μετά τα Μηδικά αφιέρωσαν λάφυρα και αναστήλωσαν την επιγραφή "*Αθηναίοι, από Μηδών και Θηβαίων τρόπαια, ότε ενάντια τοις Έλλησιν εμάχοντο*" που είχε σπάσει και κατηγορούσε τους Θηβαίους για μηδισμό. Οι Θηβαίοι δεν είχαν αντιδράσει, ούτε πριν ούτε τώρα για αυτή την επιγραφή, αντέδρασαν όμως οι Φωκείς, παρακινούμενοι από τους Θηβαίους και κατηγόρησαν τους Αθηναίους, ότι αναστήλωσαν την επιγραφή την περίοδο που οι Φωκείς κυριαρχούσαν στους Δελφούς και θεωρούσαν ότι αυτό αποτελούσε ασέβεια. Ταυτόχρονα, κινήθηκαν εναντίον της Νίκαιας (προγονική τους πόλη), την οποία όμως ο Φίλιππος είχε παραχωρήσει στους Θεσσαλούς. Αυτό, είχε ως αποτέλεσμα την σύγκρουση Φιλίππου, Αθηναίων και Βοιωτών στην μάχη της Χαιρώνειας και την επιβολή του Φιλίππου στην Ελλάδα.

Στους Περσικούς πολέμους το ιερατείο των Δελφών μείδισε για να σωθεί και δικαιολόγησε την απόφασή του αυτή με ένα θαύμα, αυτό που συντελέστηκε με τους Φύλακα και Αυτόνοο που έριχναν πέτρες στους Πέρσες από τις Φαιδριάδες αναγκάζοντάς τους σε φυγή. Ως συνέπεια, επειδή οι υπόλοιποι Έλληνες ήταν εχθρικά τοποθετημένοι προς το μαντείο λόγω του μηδισμού, οι χρησμοί εκείνη την εποχή ήταν αποθαρρυντικοί και μόνο προς το τέλος του πολέμου χρησιμοποιούν ξανά θετικά για αυτούς τους Έλληνες, δηλαδή, αυτούς που κατηγόρησαν το μαντείο για μηδισμό, που γρήγορα ξεχνούν την πρότερη κατάσταση και αφιερώνουν ξανά αναθήματα.⁹³

Τέλος, θα αναλυθεί, εν συντομία, ο μηδισμός των Θεσσαλών, κατά την τρίτη προσπάθεια των Περσών, κατάληψης της Ελλάδας (480-479 π.Χ) όπου τα περισσότερα κράτη της Θεσσαλίας αναγκάστηκαν και συμάχησαν με τους Πέρσες.⁹⁴ Συνέτρεχαν και άλλοι λόγοι, κυριαρχίας όχι μόνο σωτηρίας, δηλαδή, οι Αλευάδες αντιμετώπιζαν ζητήματα επικράτησης καθώς δημοκρατικές ομάδες υποστηριζόμενες από την Αθήνα προκαλούσαν αναταραχές και εξωθούσαν σε εξέγερση τους πενέστες. Για αυτό τον λόγο, της διατήρησης της κυριαρχίας, τόσο οι Αλευάδες όσο και οι Πεισιστρατίδες, θεωρούσαν ότι ήταν προς όφελος τους μια συμμαχία με τον Πέρση βασιλιά.⁹⁵ Οι δημοκρατικές ομάδες όμως, που δρούσαν στην αρχαία

⁹² Ανδρέου Α., Τσέλεκας Π., 2017, 189.

⁹³ Πεντάζου, 2011, 49.

⁹⁴ Ηρ. VII 172.

⁹⁵ Ηρ. VII 6.

Θεσσαλία ώστε να ανατραπεί η κυριαρχία των Αλευαδών, είχαν συμμαχήσει με τον στρατό που είχε συγκεντρωθεί, για να αποτρέψει τις περσικές δυνάμεις, στον ισθμό της Κορίνθου, διαμοιράζοντας έτσι τις δυνάμεις των Θεσσαλών. Ωστόσο, στάλθηκε πρεσβεία από τους Αλευάδες στον Ισθμό όπου βρίσκονταν συγκεντρωμένοι οι Έλληνες, για να ζητήσει βοήθεια. Αποφασίστηκε τότε να σταλεί μια μικρή βοήθεια, ώστε να ενδυναμωθεί η θεσσαλική αντίσταση. Ο Σπαρτιάτης Ευαίνετος και ο Αθηναίος Θεμιστοκλής με 10.000 άνδρες ξεκίνησαν, αλλά ο Ξέρξης είχε ήδη περάσει από διαφορετική οδό μέσω της Μακεδονίας και κατευθυνόταν κυκλωτικά, όταν αυτοί έφθασαν στα Τέμπη. Φοβούμενοι μήπως εγκλωβιστούν, αποφάσισαν να επιστρέψουν.⁹⁶ Ως αποτέλεσμα, ήταν να μείνει απροστάτευτη η Θεσσαλία και να αναγκαστεί σε συμμαχία με τους Πέρσες. Στη μάχη των Πλαταιών, η ουδέτερη στάση του θεσσαλικού ιππικού βοήθησε τους υπόλοιπους Έλληνες στην επίτευξη της νίκης. Ενώ ήταν παρόντες Θεσσαλοί, Λοκροί και Φωκείς απέφυγαν, "έθελοκακεῖν"⁹⁷ να πολεμήσουν και μόνο οι Βοιωτοί και οι Θηβαίοι πολέμησαν στο πλάι των Περσών.

Αυτά τα γεγονότα, επιβεβαιώνουν ότι οι εσωτερικές διαμάχες διχοτομούσαν και ανάγκαζαν σε μια μη σταθερή συμπεριφορά την Θεσσαλική χώρα. Με το τέλος των Περσικών πολέμων, ο σπαρτιάτης βασιλιάς Λεωτυχίδης σκοπεύοντας να τιμωρήσει του μηδισθέντες ξεκίνησε εκστρατεία εναντίον τους. Οι Αλευάδες όμως, τον δωροδόκησαν και ο ίδιος καταδικάστηκε σε αειφαγία, μόνιμη εξορία, καταφεύγοντας στην Τεγέα.⁹⁸ Οι λεπτές ισορροπίες, που απαιτεί η κυριαρχία για την εξουσία και τα πολιτικά παιχνίδια, αρέσκονται στο πρόσχημα μιας προθέσεως, εδώ της τιμωρίας, η οποία επικαλύπτει τα πραγματικά κίνητρα. Μια συνήθης πρακτική αποτελεί η εκστρατεία για επιβολή, η οποία ενδύεται την διπλή υπόδηση αυτή της πρόθεσης και αυτή της αιτίας. Αυτό, είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή στην ηγεσία της Θεσσαλίας με τον Μένων της Φαρσάλου να επικρατεί αργότερα, καθώς υποστηριζόταν από την Σπάρτη. Στον αντίποδα, οι Αλευάδες προσπάθησαν να αναδείξουν τον Ορέστη, ώστε να συνεχιστεί η κυριαρχία των Αλευάδων, χωρίς ωστόσο επιτυχία, αναγκάζοντάς τον να διαφύγει στην Αθήνα.

Πέραν των ιερών πολέμων που αφορούν το θρησκευτικό και πολιτικό γίγνεσθαι, το οποίο ενδιαφέρει για τον σχηματισμό των γεγονότων και τη σαφή άποψη των θρησκευτικών και πολιτικών κινήσεων υπήρχαν και ιστορικές συμμαχίες που καθορίζονταν από πολιτικές βλέψεις και εξουσίες. Η Θεσσαλία πέρα της κοινής καταγωγής με την Σπάρτη από τον Ηρακλή, είχε δεσμούς με την Αθήνα και φιλικές σχέσεις με τον Πεισίστρατο, ο οποίος είχε ονομάσει τον ένα γιο του Θεσσαλό. Κατά περιόδους, ανάλογα με την οικογένεια των αριστοκρατών που επικρατούσε, κυρίως της Λάρισας, της Φάρσαλου και των Φερών, διαφοροποιούνταν και οι συμμαχίες.

⁹⁶ Ηρ. VII 172.

⁹⁷ Ηρ. IX 76.1 "καὶ δὴ οὗτοι μὲν ταύτη ἐτράποντο· τῶν δὲ ἄλλων Ἑλλήνων τῶν μετὰ βασιλέος ἐθελοκακεόντων Βοιωτοὶ Ἀθηναίοισι ἐμαχέσαντο χρόνον ἐπὶ συχνόν· οἱ γὰρ μηδίζοντες τῶν Θηβαίων, οὗτοι εἶχον προθυμίην οὐκ ὀλίγην μαχόμενοί τε καὶ οὐκ ἐθελοκακέοντες, οὕτω ὥστε τριηκόσιοι αὐτῶν οἱ πρῶτοι καὶ ἄριστοι ἐνθαῦτα ἔπεσον ὑπὸ Ἀθηναίων."

⁹⁸ Ηρ. VI 72 Πλουτ. Ηθ. 859d.

Συνοψίζοντας, εντοπίζεται ως σκοπός της συσπείρωσης της Θεσσαλίας οι αμυντικοί λόγοι και όχι ο σκοπός της πολιτικής επικράτησης της Θεσσαλίας ως κυρίαρχης σε ολόκληρη την επικράτεια. Ακροθιγώς εξηγήθηκε γιατί συνέβαινε αυτό, σε αντίθεση με πολλούς μελετητές που αποδίδουν αυτή την επιλογή σε αποτυχία της Θεσσαλικής δύναμης και χωρίς να δίνεται εξήγηση για την εμφάνιση-εξαφάνιση αυτής της δύναμης στα εξωτερικά ζητήματα παρά μόνο στην αδυναμία επικράτησης. Αυτό βέβαια συμβαίνει, αφενός, γιατί η Θεσσαλία αποτελεί μεγάλη γεωγραφική έκταση και ως εκ τούτου δύσκολο να ελεγχθεί παρά τις προσπάθειες του εξόριστου Κριτία σε συνεργασία με τον Λυκόφρονα των Φερών να ενδυναμώσουν τους πενήστες ώστε να ξεγερθούν έναντι των αριστοκρατών Αλευαδών.⁹⁹ Αφετέρου, γιατί στο παρελθόν οι μελετητές λόγω έλλειψης πληροφοριών ασχολήθηκαν με την σύσταση της Θεσσαλίας και το ρόλο της στα κοινά μόνο κατά την χρονική περίοδο του πέμπτου και τέταρτου αιώνα π.Χ., περίοδο στην οποία αρχίζει η άνοδος της Αθήνας και της Σπάρτης και χωρίς να εξετάζεται η αιτία της αποδυνάμωσης της Θεσσαλίας. Η πραγματική αιτία εντοπίζεται στην άνοδο της Αθήνας και στην επιθυμία για έλεγχο και επιβολή. Από τη μία ήθελε να ελέγξει το θεσσαλικό Κοινό, το οποίο είχε εξαπλωθεί με τις αμφικτιονίες και έλεγχε το μαντείο των Δελφών που είχε αρχίσει να αποκτά κύρος και πλούτο και από την άλλη δημιουργούσε προβλήματα στο εσωτερικό της Θεσσαλίας, ώστε να ανατραπούν οι δυνατές αριστοκρατικές οικογένειες. Επιπλέον, υπήρχε μια κοινωνική εξέγερση στην Θεσσαλία στα μέσα του πέμπτου αι., π.Χ., χωρίς άμεσες επιπτώσεις στην αρχή. Οι εξεγέρσεις των πενεστών κατέληξαν σε αποτυχία, λόγω της αραιής κατοίκησής τους και της ελλιπούς οργάνωσής τους σε αντίθεση με αυτή των φεουδαρχών που είχαν καλή οχύρωση και εξοπλισμένο στρατό. Διήρκεσε μέχρι το τέλος του τετάρτου αι., π.Χ., που η κυριαρχία των Αλευαδών παύει. Η Marta Sordi ,αποδέχεται την σύνδεση του Κριτία με τον Λυκόφρονα και την κοινωνική εξέγερση του πέμπτου αι., π.Χ., στην Θεσσαλία και ακόμη υποστηρίζει ότι οι σύμμαχοι αντιμετώπιζαν την περιοχή ως "*testing ground for imperialism*", ενώ ο Henry-Dickinson Westlake, υποστηρίζει ότι οι τυραννίες εξελίσσονται σε ένα χαλαρό έθνος, το οποίο επιτρέπει την εμπλοκή ξένων δυνάμεων όπως στην θεσσαλική πολιτική. Επειδή, οι Λαρισαίοι ζήτησαν βοήθεια από την Μακεδονία για να αντιμετωπίσουν τον Λυκόφρονα και ο Λυκόφρονας βοηθήκε από τους Σπαρτιάτες καθώς την βοήθεια των Αθηναίων την είχε ήδη με την υποστήριξη του Κριτία.¹⁰⁰ Ο Λυκόφρων, δημιούργησε ένα περιβάλλον, όπου το θεσσαλικό κράτος παρουσιαζόταν ως αδύναμο και χαοτικό με αυξανόμενη καταπάτηση από ξένες δυνάμεις στην προσπάθεια απόκτησης ηγεμονικής πολιτικής στην Θεσσαλία, αλλά στην πραγματικότητα οι αριστοκράτες επιζητούσαν τις συμμαχίες για την εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων.

⁹⁹ Διοδ. 14.82.5 | Ξεν. Ελλ. 2.3.4.

¹⁰⁰ Sordi, 1958, 143-144 | Westlake, 1935 49.

III. Κοινόν τοῦν Πετθαλοῦν

ἐπεὶ δ' ὁ ποιητὴς εἰς πολλὰ καὶ γνώριμα μέρη διελὼν
διὰ τὸ ὀνομάζειν τοὺς τε ἡγεμόνας
καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῖς πόλεις τὸν σύμπαντα τῆς Θετταλίας κύκλον
Στράβων 9.5.14

Στην σύγχρονη φιλολογία ο ὅρος *κοινόν* ταυτίζεται με αυτόν της ομοσπονδιακής χώρας,¹⁰¹ ενώ ο ὅρος *φεουδαρχικό κράτος* χρησιμοποιείται για τις οργανώσεις πριν των ομοσπονδιακών.¹⁰² Η Emily Mackil διαφοροποιεί τις έννοιες της ομοσπονδιακής οργάνωσης και του *κοινού* αποδίδοντας αρχαίες πρακτικές στις ομοσπονδιακές οργανώσεις και μια πιο χαλαρή συνοχή στο *κοινόν*,¹⁰³ ενώ η Maria Milli για το θεσσαλικό *κοινόν* κάνει λόγο για τις ιδρυματικές απόψεις αυτής της κοινωνίας χωρίς αναφορές σε ομοσπονδιακή οργάνωση, υποστηρίζει ωστόσο μια θεσσαλική κοινωνία που παρουσιάζεται ως αποσπασματική, ενώ στις αρχαίες πηγές ως καθολική.¹⁰⁴ Ο Jacob Larsen επεξηγεί την ορολογία μεταξύ των φυλετικών, ομοσπονδιακών, φεουδαρχικών οργάνωσεων και των ἔθνους, κράτους, κοινού, συνασπισμού και αμφικτιονιών. Ωστόσο, το *κοινόν* εκφράζει μια κοινοπολιτεία, μια μορφή δηλαδή, κρατικής οργάνωσης που συναντάται πρώτη φορά στην ελληνική αρχαιότητα, με μια κεντρική κυβέρνηση από τους εκπρόσωπους των φυλών και αργότερα πόλεων από τις οποίες απαρτιζόταν το *κοινόν* και οι οποίες διατηρούσαν αυτονομία και ισονομία. Ο Jacob Larsen τις ονομάζει *confederencies*, το οποίο όμως υποδηλώνει οργάνωση χωρίς νόμο κάτι που δεν ισχύει για την οργάνωση του *κοινού*, αν και δεν ακολουθεί τη σημερινή έννοια του νόμου.¹⁰⁵ Υποστηρίζει, ότι η λέξη *κοινόν* εκφράζει οποιονδήποτε συνασπισμό φυλετικό ή πόλης-κράτους και όταν πρόκειται για ομοσπονδιακό κράτος, την κοινοπολιτεία, το ίδιο το ομοσπονδιακό κράτος ενίοτε και σε αντίθεση με την τοπική κοινότητα. Οι φυλές και οι φεουδαρχικές οργανώσεις ήταν οι πρώτες μορφές πολιτειακής οργάνωσης της αρχαίας Ελλάδας και ο προπομπός του *κοινού*. Η φυλετική οργάνωση χαρακτηρίζεται από ανοικτές κόμεις χωρίς νόμους και με ελάχιστη διακυβέρνηση βασιζόμενη σε δεσμούς συγγένειας. Η φεουδαρχική οργάνωση υπόκειται σε δικαιοδοσία τόσο φεουδαρχική όσο και της πόλης-μέλους.¹⁰⁶ Στην σύγχρονη ιστοριογραφία, το *κοινόν* θεωρείται η εξέλιξη του φυλετικού κράτους, μια οντότητα όπως το περιγράφει ο Jeremy McInerney¹⁰⁷, με αντίρροπες τάσεις για αυτονομία αλλά και ένωση με σκοπό την άμυνα. Σήμερα, ο ὅρος *κοινόν* αναφέρεται για τα ομοσπονδιακά κράτη της αρχαιότητας, ωστόσο είναι πολύ διαφορετικός από τα αρχαία *κοινά*.¹⁰⁸

¹⁰¹ Beck 1997.

¹⁰² Morgan 2003, 8-10.

¹⁰³ Mackil 2013, 6-7.

¹⁰⁴ Mili 2015, 7-10.

¹⁰⁵ Στο ανάθημα του Δαόχου Ι στους Δελφούς τέλη του πέμπτου αι., π.Χ., αναγράφεται ότι διοικούσε όχι με βία αλλά με το νόμο, "...ὄν βία ἀλλὰ νόμῳ..."

¹⁰⁶ Larsen 1958, 8, 22-23.

¹⁰⁷ McInerney, 2013, 469.

¹⁰⁸ Vlassopoulos, 2007, 194.

Η πρώτη φάση οργάνωσης του *κοινού* ξεκινά πολύ πριν από τον ένατο αι.,¹⁰⁹ με ευρήματα λιγοστά και η έρευνα περιορίζεται σημαντικά. Ωστόσο, είναι γνωστό ότι ο ρόλος του ήταν αρχικά θρησκευτικός, αυτός της αμφικτιονίας από τον ενδέκατο αι., π.Χ., όπου τα συνέδρια λάμβαναν χώρα στους ναούς και υπήρχε εξωτερική πολιτική για την ίδρυση νέων ναών καθώς η θρησκεία την εποχή εκείνη είχε πρωταγωνιστικό ρόλο. Κατά τον έκτο αι., μέχρι τα μέσα του τέταρτου αι., συνήφθησαν αρκετές συνθήκες μεταξύ Θεσσαλών και Αθηναίων και είναι φανερό ότι οι Θεσσαλοί είχαν σχηματίσει μια πολιτική οντότητα που διαπραγματευόταν συμμαχίες και συμφωνίες. Επίσης, παρουσιαζόταν με δικό της ηγέτη που είχε την ιδιότητα να κινητοποιεί τα στρατεύματα και τα μέλη της. Στη συνέχεια, παρατηρείται μια αποδυνάμωση και χαλαρότητα του *κοινού* μέχρι τον τέταρτο αι., όταν ο Ιάσωνας των Φερών επιχειρεί να ξαναενώσει τις θεσσαλικές πόλεις τόσο με σκοπό την εσωτερική συνοχή όσο και για την προώθηση της εξωτερικής πολιτικής της Θεσσαλίας.

Η δεύτερη φάση οργάνωσης του *κοινού* συντελείται μετά την δολοφονία του Ιάσωνα, όταν αντιμετωπίζει την μακεδονική επιρροή μέχρι την ελληνιστική περίοδο του τρίτου και δεύτερου αι., π.Χ., καταρχάς με τον Φίλιππο τον II και τον Μέγαλο Αλέξανδρο να αναλαμβάνουν τον ηγετικό ρόλο. Μετά τον δεύτερο Μακεδονικό πόλεμο, ορίστηκε *στρατηγός* ο Πausανίας και μετά από δύο χρόνια μια επιτροπή από δέκα μέλη όρισε νέους νόμους για το *κοινό* που συνεδρίαζε στη Λάρισα¹¹⁰ πιθανώς κατά τον εορτασμό της Αθηνάς Ιτωνίας. Πέραν του *στρατηγού* αναφέρονται και τα αξιώματα του *ιπάρχου* ως ηγέτη του ιππικού και του *ταραντίναρχου* ηγέτη του ελαφρού ιππικού. Υπήρχαν ακόμη τα αξιώματα του *γραμματέως*, των *συνέδρων* και του *ταμίου* συνέδρων για τα κοινά έσοδα.¹¹¹ Όταν για παράδειγμα, οι Αθηναίοι διαπραγματεύονταν την πιο χαμηλή τιμή για την αγορά των σιτηρών από τις θεσσαλικές πόλεις, η Λάρισα πρόσφερε τον πιο χαμηλό φόρο αλλά δεν μπορούσε να προσφέρει μηδενικό φόρο καθώς αυτό απαγορευόταν από τους νόμους της εξωτερικής πολιτικής του *Κοινού* και οι πόλεις έπρεπε να συμμορφώνονται ανάλογα,¹¹² (IG IX2, 506).

Η τρίτη φάση οργάνωσης του *κοινού* συντελείται κατά την ρωμαϊκή εποχή όταν το *κοινό* λειτουργεί κάτω από την ρωμαϊκή κυριαρχία με τον T. Quinctius Flamininus. Το 196 π.Χ με το ψήφισμα της ρωμαϊκής Συγκλήτου στα Ίσθμια δόθηκε αυτονομία και ξεκίνησε ένα νέο οργανωμένο *κοινό* σε συνέχεια της πρώτης διαίρεσης του Αλεύα του Πυρρού¹¹³ σε τετράδες ή μοίρες με τις ονομασίες Πελασγιώτις, Ιστιαιώτις, Θεσσαλιώτις και Φθιώτις (IG VII-IX IG IX,2 SEG 34:558).¹¹⁴ Συγκεκριμένα, ο Αλεύας είχε οργανώσει την περιοχή στρατιωτικά και σε τετράδες, εικάζεται ωστόσο ότι οι τετράδες προϋπήρχαν.¹¹⁵ Το *κοινό* λειτουργούσε σε τακτά χρονικά διαστήματα στη Λάρισα με συμμετοχή τριακοσίων εκπροσώπων, από όλες

¹⁰⁹ Helly 1995.

¹¹⁰ IG IX 2 261 12 "έν Λα]ρίση συνεδρίω τῶ ἐν τῶ Θύφῳ μνηί· συνελθόντ<ω>[ν]."

¹¹¹ IG IX 2 507 2-4 "...ίππαρχοῦντος [δ]ὲ Λατ[ι]μίδου τοῦ Σάβ[β]ου Ἐ[— — — —] γραμματεῦντος τῶν συνέδρ[ων Μ]εγεκράτους τοῦ..."

¹¹² Bouchon, Helly "The Thessalian League" 243-44 | Pelasgiotis — Larisa — μετά 197 π.Χ.

¹¹³ Αριστ. fr 497 Rose "καὶ Ἀριστοτέλης δὲ ἐν τῇ κοινῇ Θεσσαλῶν πολιτείᾳ ἐπὶ Ἀλεύᾳ τοῦ Πυρροῦ διηρηθῆσθαι εἰς δὲ τὴν Θεσσαλίαν."

¹¹⁴ Thessaly IG IX,2 SEG 34:558 | Ελλάνικος "Θεσσαλικά" απ. 28 "Fragmenta Historicorum Graecorum."

¹¹⁵ Westlake 1935, 24 για την διαφορετική ερμηνεία, "δεν διαίρεσε αλλά βρήκε" στο απ., 497 Αριστ. Rose.

τις θεσσαλικές πόλεις και λάμβανε αποφάσεις για τοπικά θέματα, υπό την επιτήρηση των Ρωμαίων. Σε αυτή την φάση είχαν το προνόμιο να προεδρεύουν οι Θεσσαλοί στις εορτές και στους αγώνες, ενώ οι αρμοδιότητες τους περιορίζονται στις δικαστικές αποφάσεις. Οι τετράδες εξακολουθούσαν να ισχύουν μέχρι που οργανώθηκαν σε δύο *κοινά*, αυτό της Θεσσαλίας και της Μαγνησίας με σημερινά κέντρα ελέγχου την Λάρισα και τον Βόλο αντίστοιχα, από τους Ρωμαίους για τον καλύτερο έλεγχο της περιοχής. Το *Κοινόν των Μαγνητών*, ιδρύθηκε το 196 με κατάλυση το 191 π.Χ., λόγω της επικράτησης της αντιρωμαϊκής παράταξης υπό τον Ευρύλοχο, η οποία όταν ηττήθηκε, καταλήφθηκε από τον Φίλιππο, όταν οι Ρωμαίοι τού επέτρεψαν να καταλάβει την Δημητριάδα¹¹⁶. Ακόμη, ιδρύθηκαν και τρία *κοινά* περιούκων, αυτά των Περραιβών, Αινιάνων και Οιταίων.¹¹⁷ Από τον δεύτερο αι., π.Χ., άρχισε η δημιουργία και άλλων *κοινών*.

Η τέταρτη φάση οργάνωσης του *κοινού* συντελέστηκε με τις μεταρρυθμίσεις του Καίσαρα μετά το 27 π.Χ. Στην μάχη των Φαρσάλων, του Καίσαρα με τον Πομπήιο και την επικράτηση του Καίσαρα, η πλειοψηφία της Θεσσαλίας είχε υποστηρίξει τον Πομπήιο, όπως υποστήριξαν και τον Βρούτο και Κάσσιο ενάντια στον Αύγουστο με 2.000 θεσσαλούς ιππείς,¹¹⁸ είτε από επιλογή είτε αναγκαστικά, μάλλον όμως είχαν στρατολογηθεί από τους Ρωμαίους. Ο Καίσαρας μετά την νίκη του στα Φάρσαλα, ανακήρυξε ελεύθερη την Θεσσαλία¹¹⁹ και το *κοινό* εξακολούθησε την λειτουργία του μέχρι τα χρόνια του Διοκλιτιανού, τον τρίτο αι., μ.Χ., όταν καταλύθηκε. Το χρονικό διάστημα 27-26 π.Χ., ο Αύγουστος ανέλαβε ως στρατηγός του *κοινού* σε μια αναγνώριση του θεσσαλικού *κοινού* μετά από τους εμφύλιους πολέμους. Η Θεσσαλία μαζί με την Νικόπολη και την Μακεδονία είχαν από έξι ψήφους στο Αμφικτιονικό συνέδριο και ενώ φαινόταν ως μείωση της συμμετοχής των φυλών του θεσσαλικού *κοινού*, στην ουσία ο Αύγουστος είχε ενώσει και ταξινομήσει τις προαναφερόμενες, ως θεσσαλικές.¹²⁰

III.α Δημιουργία του *Κοινού Θεσσαλών*

Η θρησκεία αποτέλεσε την βάση των θρησκευτικών αισθημάτων των ανθρώπων και την απόπειρά τους να γεφυρώσουν το χάσμα μεταξύ του οικείου και του ανοικείου, όπως εν συντομία, ορίζει την θρησκεία ο Emile Durkeim¹²¹ Από την εποχή του χαλκού συναντούμε μικρές κοινωνίες, οι οποίες, είχαν ιεραρχική δομή, σε πρώιμο όμως, επίπεδο. Οι περισσότερες θρησκευτικές λειτουργίες λάμβαναν χώρα σε καίρια σημεία, όπου μπορούσαν να συγκεντρωθούν πολλοί κάτοικοι και εκτός από την εκτέλεση των θρησκευτικών τους καθηκόντων είχαν την ευκαιρία να επιλύσουν και τα πολιτικά ζητήματα που προκύπταν. Χρονικά, ο Δημήτριος Μποσνάκης υποστηρίζει την απαρχή του Κοινού τον ένατο αιώνα π.Χ., αν και η οργάνωση είναι

¹¹⁶ Liv XXXVI 33.

¹¹⁷ Πολ. XVIII 4, 5 | Liv. XXXIII 34, 6-7.

¹¹⁸ Αππιανός BC IV 88.

¹¹⁹ Πλουτ. Καίσαρ. 48.1 | Αππιανός BC II 88.

¹²⁰ Larsen, 1968, 294

¹²¹ Durkeim, 1915 47.

πολύ πιο παλιά, και βασίζεται στην αιολική γλώσσα που ομιλούνταν στην περιοχή, ενώ ο Jacob Larsen την τοποθετεί τον έβδομο αιώνα π.Χ.

Είναι κοινώς αποδεκτό, ότι οι Θεσσαλοί θεωρούσαν τον εαυτό τους ως ενιαία πολιτιστική ομάδα ανεξάρτητα από τις εσωτερικές πολιτικές συγκρούσεις.¹²² Η Θεσσαλία επηρεάζεται περισσότερο από τον βορρά και κατά το τέλος της δεύτερης χιλιετίας αποκτά επαφές με τον νότο ενώ μετά τον Τρωϊκό πόλεμο αναγκάζεται σε απομόνωση λόγω της Δωρικής επιδρομής. Οι Θεσσαλοί που είχαν κατακτήσει τους Πελασγούς και τους Αχαιούς υπέφεραν από την λεγομένη δωρική επιδρομή. Οι Βοιωτοί της Θεσσαλιώτιδας μετακινήθηκαν στην Βοιωτία, ενώ οι υπόλοιποι περίοικοι μετακινήθηκαν στις γειτονικές περιοχές της Δολοπίας, Αχαϊκής Φθιώτιδας, Οιταίας, Μαλλίας και Αινανίας. Όσοι παρέμειναν αποτέλεσαν τους πενέστες, οι οποίοι καλλιεργούσαν την γη με καταβολή ποσοστού προϊόντων, *την σύνταξη*. Αργότερα, με την Αιολική μετανάστευση, οι Θεσσαλοί μετακινούνται βόρεια και δημιουργούν το Μακεδονικό βασίλειο.¹²³ Στην αρχή σχηματίστηκαν φυλές που συγκρότησαν ένα έθνος και ύστερα σε σύστημα δωδεκαρχίας που εξελίχθηκε σε δεκαρχία και αργότερα σε τετραρχία. Επιπλέον, υπήρχαν υποδιαιρέσεις στις κόμεις, οι κλήροι, που προσέφεραν 80 οπλίτες και 40 ιπείς έκαστος. Ο Αλεύας όρισε τους *μεγάλους κλήρους*, εκατόν είκοσι οχτώ περιφέρειες, δηλαδή οχτώ από κάθε κόμη και ακόμη εκατόν είκοσι οχτώ *μικρούς κλήρους* που τελούσαν ανεξάρτητοι. Ο καθορισμός αυτών των κληρών αποτελούσε το κτηματολόγιο της επικράτειας της αρχαίας Θεσσαλίας. Το σύστημα των τετραρχιών λειτούργησε επιτυχώς ως και μετά το 457 π.Χ., μέχρι την περίοδο που άρχισαν οι μακρές περίοδοι *άταγίας*¹²⁴ και οι εσωτερικές συγκρούσεις, οι οποίες εν μέρει οφείλονταν σε κοινωνικές αλλαγές και στην ανάπτυξη των πόλεων και εν μέρει στους *ταγούς*, οι οποίοι συνδέονταν με κάποια πόλη και έτσι ξεκινούσε και η διάκριση της πόλης αυτής. Επιπλέον, διακρίνεται το ιππικό ως ανώτερη τάξη, η οποία μπορούσε να δώσει όρκο έναντι όλων των Θεσσαλών. Ο Taylor Gruman υποστηρίζει, ότι το σύστημα των τετράδων δρούσε, ως μεσάζων μεταξύ του πληθυσμού της Θεσσαλίας και της παν-Θεσσαλικής εκτελεστικής λειτουργίας.¹²⁵ Όλες οι φυλές συνασπιζόταν στο ομοσπονδιακό κράτος της Θεσσαλίας, το οποίο ξεκινούσε από την περιοχή της Θεσσαλιώτιδας όταν ενώθηκε με τα καντόνια των Πελασιώτιδας, Εστιαιώτιδας και Φθιώτιδας σε τετραρχία υπό τον ταγό, τον εκλεγμένο δούκα, τον όγδοο αι., π.Χ., ο οποίος είχε την απόλυτη αρχηγία σε ολόκληρο τον στρατό της Θεσσαλίας. Η Θεσσαλία αποτελούσε μέχρι και τον τέταρτο αι., π.Χ., το πιο σημαντικό ομοσπονδιακό κράτος εκτός της Σπάρτης μέχρι την άνοδο της Αθήνας. Ειδικά, τον 6ο αι., π.Χ., βρισκόταν σε ακμή, ωστόσο οι αντιπαλότητες των καντονίων και των δυνατών αριστοκρατικών οικογενειών αποτρέψανε την Θεσσαλία να αναλάβει ηγετικό ρόλο μετά τον τέταρτο αι π.Χ.

¹²² Westlake 1935, 24 | Helly 1995, 38 | Sordi 1958, 66 | Bouchon, Helly 2015, 232 | Morgan 2003, 21.

¹²³ Westlake 1935, 22.

¹²⁴ Στις αρχές του πέμπτου αι., π.Χ., υπήρξαν αρκετές μακρές περίοδοι όπου δεν εκλέχθηκε ταγός για ολόκληρη την Θεσσαλία και η χρονική αυτή περίοδος αποκαλείται "αταγία" από τους Θεσσαλούς, όρος που πιθανώς θα μπορούσε να συγκριθεί με τον λατινικό "interregnum". Αυτό οδήγησε στην γενική αντίληψη ότι ο ταγός αποτελούσε ένα αξίωμα μόνο για περίπτωση πολέμου και ότι δινόταν δια βίου. Πρβ Larsen 1968, 12, 15.

¹²⁵ Gruman 2022, 146.

Στον Ηρόδοτο η αναφορά για το κοινό των Θεσσαλών ως "*κοινή γνώμη*" γίνεται όταν οι Θεσσαλοί στέλνουν βοήθεια στους Πεισιστρατίδες το 511 π.Χ.¹²⁶ Μία επιγραφή για την συμμαχία μεταξύ της Αθήνας και της Θεσσαλίας το 361-360 π.Χ., αναφέρει επίσης την θεσσαλική διακυβέρνηση ως κοινό.¹²⁷ Ο Henry-Dickinson Westlake θεωρεί το κοινό μια μορφή στρατιωτικής έκφρασης του θεσσαλικού έθνους¹²⁸ ενώ ο Pierre Carlier του προσδίδει και πολιτική λειτουργία.¹²⁹ Μία επιγραφή του πέμπτου αι.,¹³⁰ που αναφέρει τον φράση "*κέν ταγᾶ κέν ἀταγία*" και όταν υπάρχει ταγός και όταν δεν υπάρχει, οδήγησε σε πολλαπλές ερμηνείες, όπως το διάστημα μεταξύ του ενός ταγού μέχρι την εκλογή του επομένου ή την εκλογή ταγού σε εξαιρετικές περιπτώσεις όπως αυτή του πολέμου, ωστόσο έχει επικρατήσει η ερμηνεία "*και στον πόλεμο και στην ειρήνη*". Ο Jacob Larsen υποστηρίζει, ότι αυτό ίσχυε στις αρχές του πέμπτου αι., που διαπιστώνεται μία αποδυνάμωση της Θεσσαλίας λόγω της σύγκρουσης της Φαρσάλου με τον Αλεύα της Λάρισας για την κυριαρχία της περιοχής. Η Emma Aston υποστηρίζει, ότι η Φάρσαλος ήθελε να διαφοροποιηθεί και ότι το καθεστώς του Λυκόφωνα των Φερών που προσπαθούσε να μιμηθεί τον Αλεύα αύξησε αυτή την πάλη για την ανάδειξη ταυτότητας, μέχρι την εποχή του Ιάσωνα των Φερών¹³¹. Οι εσωτερικές βίαιες συγκρούσεις που ξεκίνησε ο Λυκόφρωνας και σχημάτισαν την εικόνα της αδύναμης και χαοτικής Θεσσαλίας αύξησαν την καταπάτηση από ξένες δυνάμεις σε μια προσπάθεια απόκτησης ηγεμονικής πολιτικής στην κεντρική Ελλάδα.¹³² Ωστόσο, οι συγκρούσεις που οδήγησαν στην αποδυνάμωση ξεκίνησαν από τον Αθηναίο Κριτία των τριάκοντα τυράννων που ζούσε εξόριστος στην Θεσσαλία και υποδαύλιζε την εξέγερση των πενέστων, από την οποία επωφελήθηκε ο Λυκόφρων των Φερών και ξεσήκωσε την πόλη των Φερών. Ο Λυκόφρων, ως έμπορος σιτηρών, είχε διασυνδέσεις με ξένες δυνάμεις και επωφελούνταν από αυτές. Εν απουσία οίκου ευγενών, η πόλη των Φερών ακολούθησε την ομάδα των εμπόρων που υποστήριζε τον Λυκόφωνα. Αυτό, είχε ως συνέπεια τη σύγκρουση με την "*Ελεύθερη Αγορά*" της Λάρισας, μια εκκλησία ευγενών, στην οποία δεν είχαν δικαίωμα ομιλίας, επειδή ήταν έμποροι και όχι αριστοκράτες, και για αυτό τον λόγο, στράφηκαν στην Σπάρτη για βοήθεια. Τότε, οι ευγενείς της Λάρισας απευθύνθηκαν για βοήθεια στην Μακεδονία. Στη συνέχεια, ο γιος του Λυκόφωνα, ο Ιάσωνας ένωσε ξανά την Θεσσαλία και εκστράτευσε εναντίον των Περσών, ωστόσο δολοφονήθηκε μάλλον από τους αδελφούς του, οι οποίοι και τον διαδέχθηκαν μέχρι που ανέλαβε ο Φίλιππος Β της Μακεδονίας, την ηγεσία.

Παλαιότερα, η Θεσσαλία λειτουργούσε ως μια Θεσσαλική αυτοκρατορία, όπου ο ταγός εκλεγόταν μέχρι τον θάνατό του και μέχρι την επόμενη εκλογή υπήρχε *αταγία*¹³³ κατά μία ερμηνεία και κατά μία άλλη,

¹²⁶ Θουκ. V 63.3.

¹²⁷ IG II2 116 "*ἐπὶ τὸ κοινὸν τὸ Θεσσαλῶν.*"

¹²⁸ Westlake 1935, 25.

¹²⁹ Carlier 1984, 417.

¹³⁰ IG IX.2 257 *Thetionion*. Επίσης στον Γιαννόπουλο, Ἀρχ. Ἐφ. 1934-1935, 140.

¹³¹ Ξενοφ. Ελ. II 3, 4 "*Κατὰ δὲ τοῦτον τὸν καιρὸν περὶ ἡλίου ἔκλειψιν Λυκόφρων ὁ Φεραῖος, βουλόμενος ἄρξαι ὅλης τῆς Θεσσαλίας, τοὺς ἐναντιουμένους αὐτῷ τῶν Θεσσαλῶν, Λαρισαίους τε καὶ ἄλλους, μάχη ἐνίκησε καὶ πολλοὺς ἀπέκτεινεν.*"

¹³² Aston, 2012, 133, 247.

¹³³ Larsen 1960, 229.

ότι ο *ταγός* εκλεγόταν μόνο σε περίπτωση πολέμου και ότι *αταγία* σήμαινε ότι δεν βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Το σύστημα αναδιοργάνωσης της Θεσσαλίας ξεκίνησε πολύ νωρίς, πριν από τον Αλεύα, και συνήθως παραβλέπεται, διότι η εικόνα της Θεσσαλίας βασίζεται στο αδύναμο κεντρικό σύστημα διακυβέρνησης στο τέλος του πέμπτου αι., και αρχές του τετάρτου αι. Στα μέσα του πέμπτου αι., υπήρχε μια μακρά περίοδος *αταγίας* ακολουθούμενη από είκοσι εφτά χρόνια διοίκησης του ταγού Δαόχου από τη Φάρσαλο, όταν υπηρέτησε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Η Emma Aston, διακρίνει μια μετατόπιση από τον Αλεύα της Λαρίσης στον Δάοχο της Φαρσάλου λόγω της επιγραφής στους Δελφούς που αναφέρει *όλη την Θεσσαλία*¹³⁴ καθώς και μια διαφορετική κατάσταση της Θεσσαλίας στις αρχές του πέμπτου αι. Ο Jacob Larsen τονίζει ότι ο Θουκυδίδης δεν κάνει καμία αναφορά για αυτό, αντιθέτως οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Θεσσαλία ελεγχόταν από μια ομάδα ολιγαρχικών την εποχή που ο Βρασίδης περνούσε την Θεσσαλία.¹³⁵ Συνεχίζει, ότι αυτή η εικόνα της αποδυναμωμένης Θεσσαλίας που παρουσιάζει δεν συνάδει με την προηγούμενη κατάσταση, αυτή της ισχυρής βασιλείας που εξέλεγε ταγό και αποφάσιζε για το αν θα στείλει στρατό για βοήθεια στον Ιππία και ακόμα αν θα θανατώσει άνδρες Φωκείς και θα αιχμαλωτίσει γυναικόπαιδα.¹³⁶

III.β Θρησκευτική, στρατιωτική και πολιτική σημασία του Κοινού

Ο σκοπός του *κοινού* ήταν αρχικά θρησκευτικός και προωθούσε μια πολιτιστική ενότητα με τις θρησκευτικές τελετές και τις δημόσιες εορτές καθώς και με την τέλεση αγώνων. Υποστήριζε τα σημαντικά θρησκευτικά κέντρα και τους ναούς στην Θεσσαλία καθώς και την ίδρυση νέων. Αργότερα, εισήρθε και ο στρατιωτικός χαρακτήρας για την άμυνα της χώρας από τις εξωτερικές απειλές και την προστασία των πόλεων-μελών από εισβολές. Το θεσσαλικό ιππικό αποτελούσε μια σημαντική δύναμη για την συλλογική άμυνα και απαιτούσε συντονισμό σε περίπτωση πολέμου, καθώς όλες οι πόλεις συνεισφέραν με ιππικό και οπλίτες στο *κοινό*. Σε περίπτωση πολέμου κάθε κλήρος ήτοι κάθε θεσσαλική πόλη-μέλος καθώς και οι περιόικες περιοχές έπρεπε να οργανώσουν στρατιωτική μονάδα, συμπεριλαμβανομένων και των πενέστων, από 80 πεζούς στρατιώτες και 40 ιππείς. Για να επικρατήσει η πολιτική σταθερότητα ήταν αναγκαία η επίλυση των εσωτερικών συγκρούσεων και η διατήρηση της εδαφικής συνοχής. Για αυτό το λόγο, υπήρχε μια κεντρική εξουσία που ρύθμιζε τις διαφορές, διευκόλυνε το εμπόριο και την διαχείριση του αγροτικού και κτηνοτροφικού παράγοντα και μεσολαβούσε για τις οικονομικές δοσοληψίες ανάμεσα στις πόλεις.

Την κεντρική αυτή εξουσία αποτελούσε ένα συνέδριο, ένα κυβερνητικό σχήμα με εκπροσώπους από όλες τις πόλεις-μέλη και συγκαλούνταν τακτικά για την λήψη αποφάσεων κοινού ενδιαφέροντος όπως η

¹³⁴ FD III 4.460 5.1 *Δάοχος Αγία είμι, πατρις Φάρσαλος, άπάσης Θεσσαλίας άρξας vac. ου βίαί αλλά νόμοι, έπτα και είκοσι έτη, πολλήι δε και άγλαοκάρποι ειρήνηι πλούτοι τε έβρνε Θεσσαλία.*

¹³⁵ Θουκ. 4.78, Larsen 1960, 239.

¹³⁶ Πλουτ. Ηθ. 244 β.

στρατιωτική στρατηγική, η εξωτερική πολιτική και οι εσωτερικές συγκρούσεις. Ο *ταγός* που εκλεγόταν ως ηγέτης με καθολική και σημαντική εξουσία από το συνέδριο οδηγούσε τις ενοποιημένες θεσσαλικές δυνάμεις και ήταν συνήθως ένας από τους σημαντικούς αριστοκράτες ή ένας από τους στρατιωτικούς ηγέτες. Οι αμφικτιονίες της Θεσσαλίας, που το *κοινό* ενσωμάτωσε περαιτέρω στον ευρύτερο ελληνικό κόσμο με την ίδρυση νέων ναών όπως της Δήμητρας στην Ανθήλη και μετέπειτα στους Δελφούς, ενίσχυσε την επιρροή της Θεσσαλίας στις πανελλήνιες υποθέσεις. Τέλος, με την τοπική αυτοδιοίκηση των τετράδρων και τον τετράρχη ή πολέμαρχο ως ηγέτη εξασκούσαν η τοπική διακυβέρνηση και έτσι διατηρούνταν η αυτονομία της κάθε πόλης χωριστά και επιλύονταν οι εσωτερικές υποθέσεις ενώ ταυτόχρονα συνείσφερε και στα συλλογικά συμφέροντα του *κοινού*. Τους τετράρχες έλεγχε ο άρχων.

Στην αρχαία Ομόλη λειτουργούσε, νομισματοκοπείο, το οποίο ήταν από τα σημαντικότερα της Θεσσαλίας και σύμφωνα με ευρήματα φτάνει ως τον τρίτο π.Χ. αιώνα.¹³⁷ Η νομισματοκοπία στη Θεσσαλία ξεκινά τον πέμπτο αιώνα π.Χ., με τις πρώτες κοπές να αποδίδονται στις σημαντικές πόλεις όπως η Λάρισα, οι Φερές και οι Παγασές, πιθανώς με την ευκαιρία των εορτασμών του Ποσειδώνα, τα *Ταυρακάθια*. Τα νομίσματα που κόβονταν εκεί χρησίμευαν κυρίως για τις τοπικές συναλλαγές και αναδείκνυαν τη δύναμη και την ανεξαρτησία κάθε πόλης. Κατά τον τέταρτο αι., π.Χ., η νομισματοκοπία ενοποιήθηκε και εξελίχθηκε σε έναν ισχυρό συμβολισμό της ενότητας και της ταυτότητας του Κοινού. Τα νομίσματα χρησίμευαν ως μέσο ανταλλαγής και αποθήκευσης αξίας, διευκολύνοντας το εμπόριο τόσο εντός της Θεσσαλίας όσο και με άλλες περιοχές. Επιπλέον, η χρήση κοινής νομισματικής πολιτικής ενίσχυε την ενοποίηση των διαφόρων πόλεων της Θεσσαλίας, προωθώντας την οικονομική σταθερότητα και την πολιτική συνοχή. Με την επικράτηση της ρωμαϊκής κυριαρχίας τον δεύτερο αι., π.Χ., η νομισματοκοπία του *Κοινού των Θεσσαλών* υπέστη αλλαγές. Αν και η Ρώμη διατήρησε πολλές από τις τοπικές παραδόσεις στα θεσσαλικά νομίσματα, σταδιακά, άρχισαν να ενσωματώνουν ρωμαϊκά στοιχεία αντανακλώντας την πολιτική και πολιτιστική αφομοίωση. Η χρήση των θεσσαλικών νομισμάτων συνέχισε να είναι διαδεδομένη, αλλά η νομισματοκοπία ελεγχόταν πλέον περισσότερο από τη ρωμαϊκή διοίκηση. Η νομισματοκοπία του θεσσαλικού κοινού διακρίνεται σε τρεις περιόδους: α) τον πέμπτο αι., π.Χ., περί το 480, δηλαδή από τους Περσικούς πολέμους μέχρι την κυριαρχία του Φιλίππου Β΄ καθώς επιβλήθηκε το νόμισμα της Μακεδονίας, με τετράγωνο και χωρίς αυτό και παύουν οι κοπές των αυτόνομων πόλεων β) τέλος τετάρτου και αρχές τρίτου αι., π.Χ., περί το 302 μέχρι το 286, κόβονται ασημένια νομίσματα με την ευκαιρία της εκστρατείας του Δημήτριου του Πολιορκητή, ο οποίος απελευθέρωσε πολλές θεσσαλικές πόλεις. Συνεχίζονταν η κοπή των μπρούτζινων νομισμάτων καθ' όλη την διάρκεια της Μακεδονικής κυριαρχίας, ενώ τα ασημένια νομίσματα κόπηκαν για σύντομο χρονικό διάστημα γ) τον δεύτερο αι., π.Χ., περί το 196 μέχρι το 146, όπου τα νομίσματα φέρουν τα ονόματα των κοινών, Θεσσαλών Κοινό, Μαγνητών Κοινό, Περραιβών, Αινιαίων και των Οιταίων, τα οποία δημιουργήθηκαν με την συνθήκη των Ισθμίων από τον Flamininus και διατηρήθηκαν μέχρι που η Θεσσαλία ενσωματώθηκε στην

¹³⁷ Μπλέτας 1993.

Μακεδονία, το 196 π.Χ.¹³⁸ Τα νομίσματα του *Κοινού των Θεσσαλών* διακρίνονται για την υψηλή ποιότητα κατασκευής και την καλλιτεχνική τους αξία. Τα πιο κοινά μέταλλα που χρησιμοποιούνταν ήταν το ασήμι και ο χαλκός. Τα θεσσαλικά νομίσματα απεικονίζουν συνήθως θεότητες, μυθικές μορφές και σύμβολα που σχετίζονται με την περιοχή, όπως η γέννηση του άλογου Σκυφίου και της τρίαίνας που παραπέμπει στον Ποσειδώνα. Συγκεκριμένα, δραχμή από το νομισματοκοπείο της Λάρισας με άλογο σε βοσκή και το κεφάλι στραμμένο αριστερά με ένα σκαθάρι ή τέττιξ επάνω από το κεφάλι του. Στο οπισθότυπο αναγράφεται ΛΑΡΙΣΑΙΟ-N.¹³⁹ Επίσης, αργυρή δραχμή με κεφαλή της νύμφης Λάρισας προς τα αριστερά. Τα μαλλιά της τα έχει μαζεμένα με κορδέλα στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Στην άλλη πλευρά απεικονίζεται το σανδάλι του Ιάσονα στα αριστερά, σε τετράγωνο.¹⁴⁰ Ο Ζευς ακραίος και ο Χείρωνας απεικονίζονται στα νομίσματα της Μαγνησίας καθώς και ο Απόλλωνας, η Άρτεμις, ο Ποσειδών και η Αργώ.¹⁴¹ Συγκεκριμένα, οι περισσότερες πόλεις είχαν νομίσματα υπό το όνομά τους με κοινές εικονογραφίες δύο θεμάτων, σύμφωνα με το Αιγινίτικο σταθμικό σύστημα, αν και το βάρος των πρώιμων νομισμάτων ήταν ελαφρύτερο.¹⁴² Το κυνήγι του ταύρου και στις δύο πλευρές αποτελούσε κοινό θέμα νομισμάτων για τις πόλεις της Πελασγιώτιδας, της Εστιαιώτιδας και της Περραιβίας, δηλαδή της Λάρισας, της Κρανώνος, των Φερών, της Φαρκαδόνας, της Πέλλιννας και της Τρίκκας. Μια προτομή αλόγου από τη μία και ένα στάχυ από την άλλη ή μια προτομή του Ηρακλέως έχει βρεθεί σε νομίσματα στην Εστιαιώτιδα καθώς και σε νομίσματα με το όνομα *Θεσσαλοί* στην Πελασγιώτιδα.¹⁴³ Η Φάρσαλος και το Κιέριον ακολούθησαν διαφορετική κατεύθυνση, χωρίς ωστόσο να διαταράξουν τη σχέση τους με το *κοινό*. Η Φάρσαλος εξέδωσε νομίσματα με την κρανοφόρο Αθηνά Ιτωνία, της οποίας, το ιερό βρισκόταν κοντά στο Κιέριο.¹⁴⁴ Η νομισματοκοπία φαίνεται ότι ήταν ανεξάρτητη για κάθε πόλη και όχι κοινή σύμφωνα με τον Helly¹⁴⁵ με τον ίδιο να ξανα-ερμηνεύει την νομισματοκοπία κοινή για τις τετράδες. Στις αρχές του πέμπτου αι., π.Χ., βρίσκονται νομίσματα με *ΦΕ*, *ΦΕΘΑ*, *ΦΕ ΤΑ* τα οποία, ενώ θεωρούνται νομίσματα του *κοινού* ορισμένοι όμως τα διαχωρίζουν, ως ένα μέρος του *κοινού* που δεν εκφράζει το *κοινό* συνολικά. Ωστόσο, πρέπει κανείς να λαμβάνει υπόψη, τις διαλέκτους της αρχαίας Θεσσαλίας και την επικράτηση της αιολικής. Μια παύση κοπής νομισμάτων συντελείται όταν ο Φίλιππος γίνεται άρχων του *κοινού* και χρησιμοποιείται το Μακεδονικό νόμισμα. Τον δεύτερο αι., π.Χ., χρησιμοποιούνται και αττικές δραχμές ή ημίδραχμα με τον Απόλλωνα και την Αθηνά, τα οποία βρέθηκαν σε σωρό (θησαυρό) καθώς και Αιγινίτικοι στατήρες μετά τον τρίτο Μακεδονικό πόλεμο.¹⁴⁶ Μετά το 196 π.Χ., και την επανίδρυση του *κοινού*, εμφανίζονται στους αργυρούς στατήρες του *κοινού*, η Αθηνά Ιτωνία καθώς

¹³⁸ Monceaux, 1888, 129-153.

¹³⁹ Εικόνα 1.

¹⁴⁰ Εικόνα 3.

¹⁴¹ Rogers, 1932, 106.

¹⁴² Kagan 200, 80.

¹⁴³ Λιάμπη 1996 και Παπαευαγγέλου 1998, 40.

¹⁴⁴ Bouchon, Helly, 2015, 239.

¹⁴⁵ Helly 1995 σ., 229.

¹⁴⁶ Bouchon, Helly, 2015, 244.

και η κεφαλή του Δία Ελευθερίου στεφανωμένη με φύλλα δρυός σε χάλκινο νόμισμα,¹⁴⁷ όπως και στα νομίσματα της Περραιβίας που επίσης απεικονίζουν και την Ήρα.¹⁴⁸ Γενικά, τρεις κεντρικές θεότητες εμφανίζονται στα νομίσματα, η Αθηνά Ιτωνία, ο Απόλλωνας και ο Ζευς Ελευθέριος.¹⁴⁹ Τα νομίσματα με τον Απόλλωνα, κοπήκαν για να τονιστούν οι δεσμοί του κοινού με την Δελφική Αμφικτυονία.¹⁵⁰ Αργότερα, απεικονίζονται στα νομίσματα, ο ίππος, η νύμφη Λάρισα, τα ταυροκαθάψια, ο Ασκληπιός και η Δήμητρα. Το τέλος των ασημένιων νομισμάτων συντελείται στα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας του Αυγούστου όπου και πέρασαν στο νόμισμα του Διναρίου. Έκτοτε, εκδοθήκαν μπρούτζινα νομίσματα με την αυτοκρατορική κεφαλή και δυο-τρία ονόματα ταγών ή στρατηγών ή επιφανών προσώπων. Στα νομίσματα που αναγράφονται ονόματα, αυτά συνήθως ήταν ονόματα στρατηγών ή προσώπων που αναλάμβαναν το κόστος κοπής των νομισμάτων. Πιθανόν, κάποια από αυτά τα πρόσωπα να είχαν υπάρξει και ταγοί ή στρατηγοί, η θητεία τους όμως να μην συνέπιπτε με την κοπή των νομισμάτων που χρηματοδοτούσαν.¹⁵¹

¹⁴⁷ Moustaka, 1983,101, 27.

¹⁴⁸ Moustaka, 1983, 100, 17.

¹⁴⁹ Moustaka 1983,15, 23, 36.

¹⁵⁰ Helly, 2015, 245.

¹⁵¹ Helly, 1986, 2015 245.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

*Και λησμονείται πως υπάρχουν περασμένα ιδανικά και πράγματα,
που πάντα και μακριά από το φως του ήλιου
και στα υποχθόνια και ως νεκρά θεωρούμενα,
εξακολουθούν να είναι κυβερνήτες των ζωντανών.¹⁵²*

Κωστής Παλαμάς

IV. Τελετές στο Κοινό

Η τελετουργία αποτελεί, σύμφωνα με τον Walter Burkert κάτι αταβιστικό, υποχρεωτικό χωρίς νόημα συχνά περιστασιακό και επιφανειακό, αλλά ταυτόχρονα κάτι ιερό και μυστικιστικό.¹⁵³ Η έννοια της τελετουργίας μπορεί να προσεγγιστεί με τις τελετουργίες που εκφράζουν τις βασικές, τις πρωτόγονες ιδέες για τα πνεύματα της γονιμότητας και της βλάστησης και ακόμη τις ισχυρές παρορμήσεις που αφορούνται από την ασυνείδητη αγωνία και έχει υποστηριχθεί πολλές φορές, ότι η τελετουργία υποκατέστησε τα ένστικτα με πρώτο τον Henri Bergson. Η βιολογία, βασισμένη στην συμπεριφορά των ζώων προσδίδει στην τελετουργία μια ακόμη λειτουργία, αυτή της επικοινωνίας ενώ η εθνολογία προσδίδει μια αρχική ιδέα στην τελετουργία. Εάν ιδωθεί τώρα, η τελετουργία ως ένα είδος γλώσσας εφόσον υπάρχει το στοιχείο της επικοινωνίας, τότε θα πρέπει να επισημανθεί, ότι η γλώσσα εκφράζεται πρωτίστως με λόγια και η σχέση σημαίνοντος-σημαινόμενου είναι διαφορετική διότι το σύστημα συμπεριφοράς που λειτουργεί ως *σημείο* δεν είναι αυθαίρετο, αλλά προκύπτει από την ορισμένη πραγματική τελετουργία και για το λόγο αυτό, το μήνυμα που μεταδίδει είναι αναπόσπαστα συσχετισμένο μαζί του.¹⁵⁴ Οι τελετουργίες αποτελούν στοιχείο πολιτιστικής μεταβίβασης καθώς η θρησκεία έχει ως κύρια αρμοδιότητα την εισαγωγή των νέων στον ενήλικο κόσμο συστήνοντάς τους την σύμβαση που διατηρεί την σταθερότητα του συστήματος, ενώ στην ουσία πρόκειται για μια μύηση, η διαδικασία της οποίας δηλώνεται ως διαβατήρια τελετή. Τα τελετουργικά δρώμενα, εν γένει, χαρακτηρίζονται από επιβλητική επίδειξη ώστε να υπερβαίνουν τις προσωπικές εντάσεις και αγωνίες και φόβο και να λειτουργούν ως αποτροπαϊκές πρακτικές για την εκδίωξη ενός τελετουργικού αντίπαλου, ο οποίος ακόμη και στην ελληνική θρησκεία που οι υπερφυσικές δυνάμεις προσωποποιούνται, παραμένει ασαφής. Πιο συγκεκριμένα, η θρησκευτική τελετουργία ενέχει την δυνατότητα της διαμόρφωσης μιας σκόπιμα ατμόσφαιρας δέους και φόβου, με χρήση μέσων σκότους, φωτιάς, θανάτου με τις θυσίες και το αίμα, πραγματικά ή συμβολικά, η οποία είναι ανοίκεια στην ανθρώπινη ψυχολογία και μετατοπίζει τον άνθρωπο σε ένα μυστικιστικό κόσμο. Η θρησκευτική τελετουργία είναι αυτή που προκάλεσε την επιδείνωση του φόβου και της αγωνίας και ακριβώς αυτή η επιδείνωση καθιστά δυνατό τον εν μέρει έλεγχο των

¹⁵² Από το συλλογή εθνικών ποιημάτων *Το σπαθί και η λύρα*, 1941 Ε.Ο.Ν.

¹⁵³ Burkert W., 1997, 69.

¹⁵⁴ Burkert, 1997, 87.

συναισθημάτων και εγγυάται την αισιόδοξη έκβαση της δράσης με το τέλος να διατυπώνει ένα πρότυπο συμπεριφοράς.

Στον θεσσαλικό χώρο, η θρησκεία ήταν συνυφασμένη με τις χθόνιες θεότητες που συνδεόταν με την καλλιέργεια της γης. Οι εορτασμοί αποδίδονταν σε ξεχωριστή θεότητα και οι τελετές διαφοροποιούνταν ανάλογα με την λατρεία ουράνιου ή χθόνιου θεού. Υπήρχαν τελετές για την καρποφορία που η ίδια η Δήμητρα δίδαξε την εφαρμογή τους ενώ για την πρόκληση βροχής επικαλούνταν τον Δία Ακραίο με τα "*κάρδια τρίποκα καινὰ*" και τελετές και για την απόκτηση χρησμού καλούσαν τις μαντικές δυνάμεις του Απόλλωνα και της μυρικής. Την πιο σημαντική λατρευτική τελετή αποτελούσε η προσφορά θυσίας. Συνήθως θυσιάζονταν ζώα, βόδια, πρόβατα και κατσίκια, ωστόσο έπαιζε ρόλο η ηλικία, το φύλο και το είδος ζώου καθώς δεν θυσιάζαν σε όλους τους θεούς τα ίδια ζώα. Επιπλέον, η τέλεση της θυσίας και των χοών που γίνονταν στο έδαφος αντί στο βωμό ήταν διαφορετική για τους χθόνιους θεούς και το ζώο καιγόταν ολόκληρο σε μια εσχάρα και όχι σε βωμό που η αρχιτεκτονική της παρέπεμπε σε επικοινωνία με τον κάτω κόσμο και ονομαζόταν "*ολοκαύτωμα*". Στο "*ολοκαύτωμα*" καιγόταν ολόκληρο το ζώο, ως προσφορά σε ήρωες και νεκρούς. Το αίμα του ζώου έπεφτε στο θυσιαστήριο, στην εσχάρα ή στο χώμα ή στον τάφο ή στον τύμβο. Ο όρος που χρησιμοποιούσαν ήταν "*σφαγιάζειν*" και όχι "*θύειν*". Η μουσική της λύρας και του αυλού συνηθιζόταν, για να καλύπτει κακώς λεγόμενα και για αυτό λάμβαναν χώρα αθλητικοί αγώνες και θεατρικές παραστάσεις. Υπήρχαν ορισμένοι περιορισμοί στις τελετές που αφορούσαν το φύλο όπως η λατρεία του Ηρακλή που απαιτούσε άρρενα μέλη και η λατρεία της Δήμητρας θήλεα μέλη. Οι εορτές, στις οποίες τελούσαν τελετές είχαν σταθερές ημερομηνίες μέσα στο έτος και η κάθε πόλη είχε το δικό της ημερολόγιο με τα δικά της ονόματα μηνών. Όλοι οι θεοί των πρώιμων χρόνων ήταν στη φύση τους αυστηροί δηλαδή αμειλίχιοι, μπορούσαν ωστόσο με την λατρεία να εξευμενιστούν δημιουργώντας μια πνευματική σχέση μεταξύ ανθρώπων και θεών.

IV.α Δημόσιες εορτές

*Θεσσαλῆς εὐπίπος ὁ ταυρελάτης χορὸς ἀνδρῶν,
χερσὶν ἀτευχῆτοις θηρσὶν ὀπλιζόμενος,
κεντροτυπεῖς πῶλους ζεδῆξε σκιρτήματι ταύρων,
ἀμφιβαλεῖν σπεύδων πλέγμα μετωπίδιον:
ἀκρότατον δ' ἔς γῆν κλίνας ἄμα κεῦροπον ἄμμα
θηρὸς τὴν τόσσην ἐξεκύλισε βίην.*

Anth. Pal. 9.543 Paton edition

Ο Ingomar Weiler, κατατάσσει τους μουσικούς και αθλητικούς αγώνες με μυθικό υπόβαθρο σε τρεις κατηγορίες, τους *Herausforderungsagone* όπου καλείται να συγκριθεί κάποια θεότητα με μια άλλη ή κάποιος διεκδικεί από κάποιον ανώτερό του τη νίκη, τους *Festagone* εορταστικούς αγώνες προς τιμήν ενός θεού, ενός

φιλοξενούμενου ή για τον εορτασμό μιας νίκης καθώς επίσης και για επιτάφιους αγώνες προς μνήμην του νεκρού και τους *Hochzeitsagone* για την κατάκτηση μιας πολύφερνης νύφης.¹⁵⁵ Οι πληροφορίες για την τέλεση αγώνων στην Θεσσαλία, πριν από τον δεύτερο αι., π.Χ., είναι περιορισμένες και συνίστανται σε ωδές του Πινδάρου, του Βακχυλίδη και σε αποσπάσματα του Σιμωνίδη, στον Πausανία καθώς και σε επιγραφές και νομίσματα. Είναι γνωστό ωστόσο, ότι από τον πέμπτο αι., π.Χ., στη Θεσσαλία τελούνταν αγώνες σχετικά με τους ίππους και την ιππική δεξιοτεχνία όπως τα Πετραία και τα Ταυροθήρια που συνδύαζαν την ιππική τέχνη με τον έλεγχο των κοπαδιών και η οποία απεικονίζεται στα νομίσματα του πέμπτου αι., π.Χ.¹⁵⁶ Επίσης, τελούνταν τα Πρωτεσιλάεια με συμμετοχή αθλητών εκτός Θεσσαλίας.¹⁵⁷ Με αφορμή τις θρησκευτικές εορτές των θεσσαλικών πόλεων διεξάγονταν αθλητικοί και μουσικοί αγώνες όπου τα τραγούδια συνήθως ήταν αποκλειστικές δημιουργίες γυναικών ενώ αντίθετα τα χορευτικά δρώμενα που συνδέονται με τη γονιμότητα της γης εκτελούνταν αποκλειστικά από άνδρες. Κατά την ρωμαϊκή εποχή οι αγώνες χαρακτηρίζονται από ψυχαγωγικό χαρακτήρα και χάνουν την σύνδεσή τους με το ηρωικό παρελθόν, τη θρησκευτική λατρεία και την απότιση φόρο τιμής στους νεκρούς.

IV.α1 Εορτές

Οι εορτές Πετραία, Πελώρια και Ελευθέρια φαίνεται να αποτελούν την ίδια εορτή, η οποία πιθανώς λόγω θρησκευτικού συγκρητισμού αποδίδεται σε διαφορετικές θεότητες και έτσι θεωρούνταν ως διαφορετική εορτή, δηλαδή, με το νέο πάνθεον οι ποιητές παραμέρισαν στην Θεσσαλία την λατρεία του χθόνιου Ποσειδώνα και επισκίασαν τις δραστηριότητές του. Η αποστράγγιση της θεσσαλικής λίμνης αποδόθηκε στον Ηρακλή και ο Διόδωρος, τον πρώτο αιώνα μ.Χ., γράφει ότι "*διέσκαψε καὶ τὸν συνεχῆ τόπον περὶ τὰ καλούμενα Τέμπη καὶ κατὰ τῆς διώρυγος δεξάμενος ἄπαν τὸ κατὰ τὴν λίμνην ὕδωρ, ἐποίησε τὰ πεδία φανῆναι κατὰ τὴν Θετταλίαν*".¹⁵⁸ Αν και ο χθόνιος Ποσειδώνας αποτελούσε τον ύψιστο θεό του παλαιού Πλουτώνιου πάνθεου ήταν και ο θεός, που σύμφωνα με τον Νικόλαο Παπαχατζή, πολεμήθηκε περισσότερο από τους άλλους θεούς. Παραμερίστηκε από τον Απόλλωνα στην Κόρινθο, στερήθηκε την πόλη της Αττικής όταν ηττήθηκε από την Αθηνά στην Ακρόπολη και στην Τροιζήνα και στο Άργος από την Ήρα. Μόνο στην μυθολογία κράτησε την εξαιρετική θέση του, ως θεός της θάλασσας και των υδάτων και της γης. Τα Ελευθέρια της πεδιάδας της Θεσσαλίας, από τα νερά ταυτίστηκαν αργότερα με την ελευθέρωση από τους Μακεδόνες και μετά από τους Ρωμαίους.

Πετραία

Υπάρχει μια διχογνωμία στη βιβλιογραφία για την θεότητα της εορτής, παλαιότερες θεωρήσεις και ιστορίες θέλουν να λατρεύεται ο Δίας Πετραίος και προς τιμήν αυτού, να τελούνται οι αγώνες. Στη σύγχρονη

¹⁵⁵ Weiler 1974, 245.

¹⁵⁶ Εικόνα 4.

¹⁵⁷ *Αγώνες και Αθλήματα στην αρχαία Θεσσαλία* 2004, 56.

¹⁵⁸ Διοδ., 4,18.

βιβλιογραφία έχει περάσει, ως τιμητική θεότητα των αγώνων, ο Ποσειδώνας Πετραίος.¹⁵⁹ Μια πιθανή εξήγηση μπορεί να είναι, ότι τα Πελώρια, τα Ελευθέρια και τα Πετραία, στις αρχαιότερες αναφορές τους συνδέονται με την διάνοιξη των Τεμπών. Με την εξέλιξη των λατρειών και τον τοπικό θρησκευτικό συγκρητισμό, πιθανόν να αλληλοκαλύπτηκε η θεότητα και η ρίζα της λατρείας, όπως στα Ελευθέρια, που εορτάζανε την ελευθερία από τους Μακεδόνες στη ρωμαϊκή εποχή, δηλαδή η ελευθέρωση της κοιλάδας από τα νερά ταυτίστηκε με την ελευθέρωση από την κυριαρχία των Μακεδόνων. Οι αγώνες τελούνταν τον πέμπτο αι., π.Χ., με ιππικά αγωνίσματα. Η βάση της εορτής σχετίζεται με το μύθο δημιουργίας της θεσσαλικής πεδιάδας, με την διάνοιξη των Τεμπών από την τρίαινα του Ποσειδώνα και την διοχέτευση του νερού στο Αιγαίο.¹⁶⁰ Συνδέονται επίσης, με τον μύθο του πρώτου αλόγου του Σκυφίου¹⁶¹ με τον δημιουργό του τον Ποσειδώνα από όπου πήρε και το επίθετο Πετραίος¹⁶² διότι χτύπησε με την τρίαινά του τον βράχο και πρόβαλε το άλογο, ενώ σε μια άλλη εκδοχή το άλογο γεννήθηκε από το σπέρμα του Ποσειδώνα που το δέχθηκε ο βράχος. Ο Σκύφιος, σύμφωνα με τον Νικόλαο Παπαχατζή ήταν δαιμονικό άλογο όπως ο Αρείονας των Αρκάδων, γιος του Ποσειδώνα και της Δήμητρα Ερινύας του Κάτω κόσμου.¹⁶³ Αυτά τα άλογα, αποτελούσαν την αγέλη του Άδη που είχε διαδεχθεί τον χθόνιο Ποσειδώνα και τον αποκαλούσαν *Άδη κλυτόπωλο*. Ο χώρος όπου γιόρταζαν και έκαναν τους αγώνες ήταν η *Πέτρη Αιμονίη*.¹⁶⁴

Συμμετείχαν όλοι οι Θεσσαλοί και οι περιόικοι, ωστόσο η θέση του ιερού του Ποσειδώνα Πετραίου δεν είναι γνωστή, αναφέρεται όμως στην ωδή του Βακχυλίδη.¹⁶⁵ Εκτός από τα Τέμπη, όπου εικάζεται ότι υπήρχε ιερό, εντοπίζεται και στον Άτραγα ιερό, παρά τον Πηνειό ποταμό που σχετίζεται με τη λατρεία του ίδιου και των Νυμφών με δωρικό ναό. Ακόμη στον ποταμό Τιταρήσιο, στον Τύρναβο, βρέθηκε μέσα στην κοίτη του ποταμού δωρικό τμήμα ναού, που πιθανώς αναφέρεται στον Ποσειδώνα. Έχουν επίσης, βρεθεί αναθηματικές στήλες στο Καστρί με επιγραφή "*Αγίας Ευδεξιάδας Βύλειος Ποτειδούνι Πατραγενεί*", στην Σκοτούσσα και στο Κουλούρι Λάρισας. Σε αρχαία πύλη στην Λάρισα δίπλα σε κρήνη βρέθηκε αναθηματική στήλη με τα επίθετα Κρηνναίος και Πυλαίος.¹⁶⁶ Στο ίδιο μέρος έχει ανεγερθεί μαρμάρινη στήλη,¹⁶⁷ (εικ.2). Οι περισσότεροι μελετητές υποστηρίζουν ότι η γιορτή γινόταν κοντά στην Κοιλάδα των Τεμπών, στην

¹⁵⁹ Πινδ. Πυθ. 4 137-41 "*πραῖν δ' Ἰάσων|μαλθακᾶ φωνᾶ ποτιστάζων ὄραρον|βάλλετο κρηπίδα σοφῶν ἐπέων·|Παῖ Ποσειδᾶνος Πετραίου,|έντι μὲν θνατῶν φρένες ὠκύτεραι|κέρδος αἰνήσαι πρὸ δίκας δόλιον|τραχεῖαν ἐρπόντων πρὸς ἐπιβδαν.*"

¹⁶⁰ Ηροδ. 7 129 21 | Πινδ. Πυθ. 4.

¹⁶¹ Πινδ. Πυθ. 4.138 " *...παῖ Ποσειδᾶνος Πετραίου:> Πετραῖος τιμᾶται Ποσειδῶν παρὰ Θεσσαλοῖς, ὅτι διατεμῶν τὰ ὄρη τὰ Θετταλικά, φημί δὴ τὰ Τέμπη, πεποίηκε δι' αὐτῶν ἐπιτρέχειν τὸν ποταμὸν, πρότερον διὰ μέσης τῆς πόλεως ῥέοντα καὶ πολλὰ τῶν χωρίων διαφθείροντα. ... οἱ δὲ, ὅτι ἐπὶ τινος πέτρας κοιμηθεὶς ἀπεσπερμάτισε, καὶ τὸν θορὸν δεξαμένη ἡ γῆ ἀνέδωκεν ἵππον πρῶτον, ὃν ἐπεκάλεσαν Σκύφιον.*"

¹⁶² Σμικων. Παπ 511 Οξ. 148 "*πετραίω*".

¹⁶³ Πaus. 8, 25,4.

¹⁶⁴ Απολλ. 3, 1244.

¹⁶⁵ Βακχ. Επιν. ΙΔ "*Κλεοπτολέμω Θεσσαλῶ Ἴπποις πετραῖα 20-21 "χρηῖ Ποσειδᾶνος τε Πετρ[αίου] τέμενος κελαδῆσαι.*"

¹⁶⁶ ΙΧ,γ στο παράρτημα εργασίας.

¹⁶⁷ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2012.

περιοχή της Περραιβίας στη θέση Λυταί¹⁶⁸ ή Πέτρα.¹⁶⁹ Στη Λάρισα τελούνταν και τα Ποσειδώνια, άνευ θρησκευτικής σημασίας και υπήρχε μικρό ιερό του χθόνιου Ποσειδώνα σε πύλη στο τείχος με μαρμάρινη στήλη που λατρευόταν ως Πυλάτος.¹⁷⁰

Ο Ιωάννης Λεονάρδος περιγράφει για την εορτή στα Τέμπη "...Οι παλαιοί Θεσσαλοί εώρταζον εδώ, κάθε χρόνο μίαν τοπικήν εορτήν εις ανάμνησιν της εποχής του σεισμού, καθ' ήν τα νερά διέσχισαν την διάβασιν των Τεμπών, και ούτως αι ωραία πεδιάδες της Λαρίσσης απεδόθησαν πάλιν εις την γεωργίαν και ανεφάνησαν. Εις αυτόν τον καιρόν της εορτής οι πολίτες της Γόννου, Ομόλης και των άλλων γειτνιαζουσών πόλεων έφθαναν κατά διαδοχήν εις την κοιλάδα. Τα θυμιάματα τα των θυσιών εκαίοντο εις όλα τα μέρη. Ο ποταμός ήτο γεμάτος από βάρκας, αι οποίαι άνω και κάτω αδιακόπτως έπλεον. Εις τα δάση εστέκοντο ετοιμασμένοι τράπεζαι, εις τους πρασίλους τόπους τους περί τα χείλη του ποταμού, και εις τα νησίδα πλησίον των πηγών, αι οποίαι πηγάζουσιν από τα όρη. Μια ξεχωριστή δεξίωσις έκαμεν ένδοξην την εορτήν ταύτην: ότι δηλαδή ήταν οι αιχμάλωτοι εις συναναστροφήν με τους κυρίους των, και το θαυμαστότερον, ότι οι κύριοι υπηρέτουν τους αιχμαλώτους αυτών, οι οποίοι και ενεργούσαν την αυθεντίαν των με μίαν ελευθερίαν, η οποία ενίοτε καταντούσε εις το αχαλίνωτον, πλην έκαμνεν την χαράν ζωηροτέραν. Προς ηδονήν της τραπέζης, ακολουθούσαν οι χοροί, αι μουσικαί, και άλλοι τινές αγώνες, τα οποία εκρατούσαν έως το μεσονύκτιον..."¹⁷¹

Πελώρια

Μία σημαντική εορτή, τα *Πελώρια* μαρτυρείται από τον Βάτωνα τον Σινωπεύα,¹⁷² ο οποίος αναφέρει, ότι στην εποχή του, η εορτή αυτή τελούνταν κάθε χρόνο και στο τέλος των αθλητικών αγώνων παρακάθονταν σε γιορτινά πλούσια τραπέζια μαζί με ξένους, εν πλήρη ευωχία και απελευθέρωση των δεσμοτών με αντιστροφή των ρόλων, όπου οι δούλοι γίνονταν αφεντικά και το αντίστροφο. Ετελείτο σε ανάμνηση μιας προγενέστερης εορτής των Πελασγών, όταν ο Πέλωρος ανήγγειλε στο βασιλιά Πελασγό, γιο του Δία και της Νιόβης, το φοβερό νέο της διάνοιξης των Τεμπών και την διοχέτευση των νερών στο Αιγαίο. Για τα ευχάριστα νέα, ο Πελασγός παρέθεσε πλούσιο τραπέζι και δέχθηκε περιποιήσεις από όλους τους ευγενείς. Ο Νικόλαος Παπαχατζής υποστηρίζει, ότι το επίθετο Πελώριος αναφέρεται στον Ποσειδώνα καθώς πρόκειται για προ-ολυμπιακό θεό του Κάτω κόσμου και όχι στον Δία καθώς δεν είχε πρωτεύουσα θέση στις λατρείες της Θεσσαλίας και ακόμη ότι διάδοχη κατάσταση αποτελεί ο Ποσειδών Πετραίος.¹⁷³ Αντίθετα η Μίλι¹⁷⁴ θεωρεί, ότι τα Πελώρια τελούνταν προς τιμή του Δία και ότι προέρχονται από τα Πετραία.

Ο Bruno Helly, επίσης υποστηρίζει, ότι τα *Πελώρια* τελούνταν προς τιμή του Δία και είναι η μετέπειτα εορτή των Ρωμαίων, τα *Σατουρνάλια*, εστιάζοντας στον μύθο και στην αιτιολογία καθώς επίσης και στην

¹⁶⁸ Ηρωδιανός, *Περί καθολικής προσωδίας* IB, σ., 343, 20–21.

¹⁶⁹ Απολ. Ροδ. scholia vetera, III 1244a, "πέτρην θ' Αίμονίην, ή δενδρήμεντα Γεραιστόν."

¹⁷⁰ Παπαχατζής, 1985, .50

¹⁷¹ Λεονάρδος 1992, 98.

¹⁷² Αθ. XIV 639.

¹⁷³ Παπαχατζής 1985, 46

¹⁷⁴ Milli, 2015, 239.

τελετουργία και την επίδραση της εορτής.¹⁷⁵ Τα Πελώρια αποτελούν την εορτή του Δία Πελωρίου, που θεωρείται ελευθερωτής της Θεσσαλίας από τα δεσμά των υδάτων και ελευθερωτής από τον Κρόνο-Χρόνο που έτρωγε τη νέα γενιά και κυβέρνησε στη Θεσσαλία και συγκεκριμένα, στη Λάρισα. Ο τοπικός Δίας Λαρίσιος εξελίχθηκε ως Δίας *Ελευθέριος*.

Ελευθέρια

Από τον δεύτερο αιώνα π.Χ., τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια προς τιμήν του Ελευθέριου Διός και επρόκειτο για μεγάλη εθνική εορτή, η συμμετοχή στην οποία, αποτελούσε μεγίστη τιμή. Εκτός των αθλητικών δρώμενων, η εορτή είχε και πολιτική χροιά λόγω του αριστοκρατικού της χαρακτήρα. Υπήρχε πλήθος ιπευτικών αγωνισμάτων και συμμετείχαν οι ίδιοι οι ανώτατοι αρχηγοί των Θεσσαλών και ως γλώσσα χρησιμοποιείτο η αρχαϊκή διάλεκτος παρά το γεγονός ότι στα ψηφίσματα χρησιμοποιούνταν η κοινή ελληνική γλώσσα. Οι αγώνες διατηρούσαν την κοινωνική συνοχή των Θεσσαλών και πρόσφεραν μεγαλόπρεπο θέαμα. Μαρτυρούνται επιγραφές που βεβαιώνουν την τέλεση των αγώνων μέχρι το τέλος της αρχαιότητας και οι κατάλογοι των νικητών στα Ελευθέρια καθώς και τα ψηφίσματα που παρουσιάζονταν εκεί βρέθηκαν στη Λάρισα κάτι που υποδεικνύει, ότι το ιερό του Δία Ελευθερίου βρισκόταν στην ευρύτερη περιοχή της Λάρισας.

Η ιδιαίτερη σημασία των αγώνων τονίζεται από το γεγονός, ότι αγωνοθέτης οριζόταν ο στρατηγός του *Κοινού των Θεσσαλών*, ο πολιτικός και στρατιωτικός άρχοντας, ο οποίος είχε την εποπτεία των αγώνων. Στους καταλόγους νικητών, προηγείται το όνομα του στρατηγού κατόπιν του ιερέα του Ελευθερίου Διός, μετά τα αθλήματα και οι μουσικοί αγώνες και στο τέλος, τα ονόματα των νικητών. Η φήμη τους ήταν τόσο μεγάλη ώστε κατέφθαναν στην Λάρισα διάσημοι αθλητές και καλλιτέχνες από όλο τον Ελλαδικό χώρο και την Μικρά Ασία και την Ιταλία. Τα αγωνίσματα ήταν πολλά, ιππικά, μουσικά και ποιητικά και γυμνικά. Στους μουσικούς αγώνες συμμετείχαν σαλπικτές, κήρυκες, αυλητές, κιθαριστές και κιθαρωδοί.¹⁷⁶ Οι νικητές είχαν την τιμή να ανακηρύσσουν στη συνέχεια τους νικητές των υπόλοιπων αγωνισμάτων. Στους γυμνικούς αγώνες συμμετείχαν παίδες, έφηβοι και άνδρες. Τρεις κατηγορίες για τα αγωνίσματα δρόμου (στάδιον, δόλιχος, οπλίτου δρόμος, τριστάδιον), για το πένταθλον (άλμα εις μήκος, δισκοβολία, ακόντιο, δρόμος και πάλη) και για το παγκράτιον (συνδυασμός ελεύθερης πάλης και πυγμαχίας). Στους ιππικούς αγώνες, ένα από τα πιο θεαματικά αγωνίσματα, στα οποία οι Θεσσαλοί προέβαλαν την ιππική δεξιοτεχνία τους, έδιναν την ευκαιρία στους θεατές να θαυμάσουν τα περιβόητα θεσσαλικά άλογα και τους ιππείς τους. Τα αγωνίσματα των ιππικών αγώνων ήταν τέσσερεις αρματοδρομίες (συνωρίδα πωλική με δύο νεαρά άλογα, συνωρίδα τελεία με δύο ενήλικα άλογα, άρμα πωλικό με τέθριππα άρματα με τέσσερεις πώλους, άρμα τέλειον με τέσσερα άλογα) και δύο ιπποδρομίες (πωλικός κέλης με νεαρά άλογα, τέλειος κέλης με ενήλικα άλογα) και τα σύνθετα ιπευτικά αγωνίσματα που απαιτούσαν συντονισμό ακρίβειας κινήσεων (αφιππολαμπάς με

¹⁷⁵ Helly 1991, 137.

¹⁷⁶ IG2 IX 525,528,534.

έφιππους νέους την νύχτα, αφιπποδρομάς και ταυροθήρια). Στην πρωτεύουσα του κοινού των Θεσσαλών, την Λάρισα, όταν ελευθερώθηκαν οι Θεσσαλοί από τους Μακεδόνες και επικράτησαν οι Ρωμαίοι, αναβίωσε ο εορτασμός των Ελευθερίων με παν-θεσσαλικό χαρακτήρα.

Ολύμπια

Το θεσσαλικό ψήφισμα, το οποίο ανακαλύφθηκε στις Αιγές της Αιολίδας και δημοσιεύθηκε το 2010, μαρτυρεί την ύπαρξη λατρείας του ήρωα Θεσσαλού και με αυτή επίσης, συνδέεται η λατρεία που αποδίδονταν στον πατέρα του τον Αιατό, του οποίου το ιερό βρισκόταν από την αρχαϊκή εποχή, σε πριγκιπικό θολωτό τάφο στο Ξηρονέρι στην Καρδίτσα. Ήδη από την εποχή αυτή, σε ολόκληρη τη Θεσσαλία, λατρευόταν οι οικιστές και οι ήρωές τους, όπως ο Πρωτεσίλαος, ο Ιάσοντας και ο Αχιλλέας και μετέπειτα ο γιος του Νεοπτόλεμος, τον οποίο οι Θεσσαλοί λάτρευαν και στους Δελφούς. Μαρτυρείται ακόμη, ότι οι Θεσσαλοί είχαν καθιερώσει την λατρεία του Ολυμπίου Διός πριν από εκείνη του Ελευθερίου Διός. Η λατρεία αυτή αποδίδονταν στο ιερό, το οποίο ονομαζόταν Ολύμπιον και εορτάζονταν εκεί τα Ολύμπια που περιελάμβαναν εορτές και αγωνίσματα προς τιμήν του θεού του Ολύμπου.¹⁷⁷ Ο Bruno Helly υποστηρίζει, ότι το ιερό βρισκόταν στην περιοχή της Λάρισας, βόρεια της πόλης σύμφωνα με τον *Tabula Peutinger* και τους *cursus publicus* της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, εάν συσχετιστεί με έναν σταθμό στο δρόμο από την Λάρισα στα Τέμπη, και ονομαζόταν Όλυμπουμ.¹⁷⁸

Πρωτεσίλια

Μαρτυρείται ιερό αφιερωμένο στη μνήμη του βασιλιά της Φθίας Πρωτεσίλαου, στη Φυλάκη της Φθίας, το οποίο όμως δεν έχει εντοπιστεί. Για τη θέση του ιερού οι γνώμες δίστανται. Η πρώτη αναφορά γίνεται για μια νίκη σε αρματοδρομία στη Φυλάκη, στον Ισθμιόνικο 1 του Πινδάρου¹⁷⁹ που δηλώνει ότι θα τελούνταν αθλητικοί αγώνες προς τιμή του Πρωτεσίλαου. Επίσης, ο Θεαγένης από τη Θάσο νίκησε στο αγώνισμα δρόμου, με έπαθλο μία χάλκινη υδρία, αντί πυγμαχίας και παγκρατίου που αγωνιζόταν, λόγω της επιθυμίας του να διακριθεί σε αγώνα δρόμου στη Φυλάκη που ήταν πατρίδα του ταχύτερου δρομέα, του Αχιλλέα.¹⁸⁰

Ιτώνια

Τα Ιτώνια ήταν εορτή που εμπεριείχε αθλητικούς αγώνες. Η αναφορά στον Καλλίμαχο, στον ύμνο για την Δήμητρα,¹⁸¹ παραδίδει, ότι ο βασιλιάς του Δωτίου πεδίου, Ερυσίχθων αποδέχεται πρόσκληση των Ορμενιδών για συμμετοχή στους αγώνες προς τιμήν της Αθηνάς Ιτωνίας. Ωστόσο, δεν έχει επιβεβαιωθεί

¹⁷⁷ "Ελευθερία", 2011.

¹⁷⁸ Σχήμα 2 στο ΙΧ.α Χάρτες της Θεσσαλίας στο παράρτημα της εργασίας.

¹⁷⁹ Πινδ. Ισθμ. 1 58-9 "Πρωτεσίλα, τὸ τεὸν δ' ἀνδρῶν Ἀχαιῶν|ἐν Φυλάκᾳ τέμενος συμβάλλομαι."

¹⁸⁰ Πανσ. VI 11,5.

¹⁸¹ Καλλίμ., Ὑμνοι VI Εἰς Δήμητρα, 74–79, "ἦνθον Ἰτωνιάδος νιν Ἀθαναίας ἐπ' ἄεθλα Ὀρμενίδαί καλέοντες· ἀπ' ὧν ἀρνήσατο μάτηρ· οὐκ ἔνδοι, χθιζὸς γὰρ ἐπὶ Κρανῶνα βέβακε τέλθος ἀπαιτησῶν ἑκατὸν βόας· ἦνθε Πολυζῶ, μάτηρ Ἀκτορίωνος, ἐπεὶ γάμον ἄρτυε παιδί, ἀμφοτέρων Τριόπαν τε καὶ νῆα κικλήσκοισα."

ακόμη, σε ποιά ιερό γίνεται η αναφορά, στη Φίλια, στην Αχαΐα Φθιώτιδα ή στην Βοιωτία. Η εορτή λάμβανε χώρα τον θεσσαλικό μήνα Ιτώνιο, το καλοκαίρι.

Πλουτώνια

Εορτασμούς για δώδεκα νύχτες προς τιμήν του Πλούτωνος, τελούσαν οι Βοιωτοί τον χειμερινό μήνα Προστατήριο. Οι θυσίες προσφοράς ήταν μαύροι ταύροι και αίγες, ενώ οι ιερείς ήταν στεφανωμένοι με κλαδιά από κυπαρίσσια.

Κρόνια

Εορτές προς τιμήν του Κρόνου, τελούνταν στη Μαγνησία στο Πήλιο με κοινές ευχαριστίες για το τέλος της συγκομιδής.

Λεωνίδεια

Μία επιγραφή στα τέλη του τέταρτου αι., π.Χ., που βρέθηκε στη Φάρσαλο¹⁸², ο Λεωνίδης, γιος του Πρωτέου με δική του δαπάνη ίδρυσε στη Φάρσαλο στοά για να γυμνάζονται οι νέοι. Όρισε αγώνες, τα Λεωνίδεια, να πραγματοποιούνται κάθε χρόνο στις 4 του Διψίου και ζητούσε από τους ταγούς και τους ταμίες, να παρέχουν το λάδι για την επάλειψη, από τα έσοδα της στοάς. Δινόταν λάδι μία φορά, για όλο το χρόνο και δύο μνες για τους γυμνικούς αγώνες και τη λαμπαδηφορία και το περίσσειμα των χρημάτων χρησιμοποιούταν για επισκευές στη στοά και στα λοιπά κτίρια της άθλησης.

Ταυροθήρια¹⁸³

Η πρώτη απεικόνιση συνδυασμού ταύρου και αλόγου ανάγεται στην παλαιολιθική εποχή. Ο ταύρος ως σύμβολο γονιμότητας με το άλογο ως σύμβολο του ελεύθερου πνεύματος θα μπορούσαν να αντιπροσωπεύουν δύο φορείς της δημιουργίας όπως η ημέρα και η νύχτα. Ο Πλάτωνας στον *Κριτία* αποκαλεί τον Ποσειδώνα ταύρο,¹⁸⁴ ενώ είναι πολλές οι μεταμορφώσεις του Δία σε ταύρο με πιο γνωστή αυτή της αρπαγής της Ευρώπης. Στις τελετές προς τιμήν των θεών-ταύρων χρησιμοποιούνταν λατρευτικά αντικείμενα σε σχήμα ταύρου και οι προσφορές ήταν ομοιώματα ταύρων πολλά από τα οποία έχουν ανακαλυφθεί σε ιερά. Η γένεση των ταυρικών αγώνων προέκυψε από την ανάγκη για φυσική και πνευματική ανανέωση ιδιαίτερα αυτών που ασκούσαν την εξουσία καθώς η εξόντωση του ταύρου προϋπόθετε δύναμη και δεξιοτεχνία. Από τη μυθική Ατλαντίδα που ελευθέρωναν ταύρους για να επιλέξει ο Θεός ποιός από αυτούς θα θυσιαστεί, μέχρι την Αίγυπτο όπου ο Φαραώ έτρεχε δίπλα στον ταύρο ώστε ν' αντλήσει την ενέργειά του και την Κρήτη με τη νίκη του Θησέα επί του Μινώταυρου. Στην Θεσσαλία, στους μυκηναϊκούς οικισμούς στο Δίμηνη και στα Πευκάκια έχουν βρεθεί ειδώλια ταύρων και φαίνεται ότι ήταν γνωστό το άθλημα των μινωικών ταυροκαθάμια. Από τις αρχές του πέμπτου αι., π.Χ., τα ταυροθήρια, ένα δύσκολο και επικίνδυνο αγώνισμα ήταν δημοφιλές στον θεσσαλικό χώρο. Νομίσματα της Λάρισας, των Φερών, της Τρίκκης, της Φαρκαδώνος

¹⁸² Γιαννόπουλος, 1934-1935, 145-149.

¹⁸³ IG2 IX 532, 534.

¹⁸⁴ Πλ. Κριτ. 119ε.

και Περραιβίας μαρτυρούν την σχέση της Θεσσαλίας με τους ταύρους και τα άλογα.¹⁸⁵ Οι Κένταυροι, μισοί άνθρωποι μισοί άλογα δηλώνουν πώς ο άνθρωπος γίνεται ένα με το άλογο, όταν τρέχει στον απέραντο θεσσαλικό κάμπο.¹⁸⁶ Απεικονίζεται επίσης, η πάλη με τον ταύρο και το άλογο στα πρώτα νομίσματα μετά τους Περσικούς Πολέμους και στους καταλόγους των αγώνων. Σε νόμισμα του Μόψιου απεικονίζεται αγώνας Κενταύρου και Λαπίθη με την όψη του της κεφαλής του Δία στον εμπροσθότητο.¹⁸⁷ Μετά το όνομα του ιερέα του Ελευθέριου Διός, εμφανίζονται αυτά των αθλητών, ως *ταυρελάται*. Το αγώνισμα ήθελε τους αθλητές να καταδιώκουν τους ταύρους μέχρι εξαντλήσεως και ιππεύοντας δίπλα τους πηδούσαν από το άλογο και άρπαζαν τον ταύρο από τα κέρατα και άρχιζε η πάλη μέχρι ο ταύρος να χαμηλώσει το κεφάλι και να μπήξει τα κέρατα στη γη. Ο νικημένος ταύρος θυσιαζόταν προς τιμήν του τιμώμενου θεού. Στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή παρόμοια αγωνίσματα ήταν διαδεδομένα και σε άλλες περιοχές όπως στην Αττική, στην Έφεσο, στην Σμύρνη και στην Σινώπη. Ο Ευριπίδης,¹⁸⁸ στην Ηλέκτρα παραδίδει τις δεξιότητες των Θεσσαλών στο δάμασμα των αλόγων και στην θυσία των ταύρων. Ο Ηλιόδωρος,¹⁸⁹ στα Αιθιοπικά περιγράφει με μεγαλύτερη λεπτομέρεια τον Θεσσαλό Θεαγένη να εξουδετερώνει τον ταύρο αφού πηδά από το άλογο πάνω στον ταύρο και στηριζόμενος στα κέρατα, ισορροπεί πάνω σε αυτόν και ενίοτε, ο αναβάτης έχανε την ζωή του σε αυτό το ριψοκίνδυνο σημείο. Υπάρχουν επίσης αναφορές για την χρήση σχοινοῦ ώστε να ρίξουν τον ταύρο κάτω, όπως σε ένα επίγραμμα του Φίλιππου Θεσσαλονικέα. που αναφέρει τους Θεσσαλούς αναβάτες.¹⁹⁰

IV.α2 Αποβατικοί Αγώνες και αθλήματα

Αφιπποδρομάς¹⁹¹

Πρόκειται για αποβατικό αγώνισμα, ένα σύνθετο και επικίνδυνο αγώνισμα της ρωμαϊκής περιόδου, το οποίο μαρτυρείται σε νομίσματα της Λαρίσης και των Φερών του 4ου αι., π.Χ. Το αγώνισμα τελείτο από εναλλαγές του αναβάτη του ίππου σε πεζή κρατώντας πάντα τους χαλινούς και από πεζή ξανά στον ίππο, δηλαδή πηδούσε από το άλογο, έτρεχε δίπλα του και ξαναίππευε. Το αγώνισμα αυτό αναφέρεται στους καταλόγους νικητών στους τοπικούς αγώνες της Λάρισας στην ρωμαϊκή εποχή, ωστόσο είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι υπήρχε ήδη από την κλασική εποχή. Μαρτυρείται αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση του αγωνίσματος με δέιπα άρματα-συνωρίδες αντί για τέθριππα, χαρακτηριστικό των θεσσαλικών αποβατικών αγώνων.

Αφιπολαμπάς και Λαμπαδηδρομίες

¹⁸⁵ IXγ, εικόνες 4,5,6,7.

¹⁸⁶ Πινδ. Πυθ. II 78, *scholia in Pindari Carmina* 1910.

¹⁸⁷ XIIIβ νομίσματα XVI Coins of Thessaly, 4.

¹⁸⁸ Ευρ. Ηλ. 812-826.

¹⁸⁹ Ηλ. Αιθ. 10, XXVIII-XXX.

¹⁹⁰ Φιλίπ. Θεσ., Παλατινή Ανθολογία, "ἀκρότατον δ' ἐς γην κλίνας ἄμα κεύροπον ἄμμα θηρός τήν τόσσην ἐξεκλίσε βίην."

¹⁹¹ IG2 IX 527.

Ένα ακόμη αγώνισμα που συνδέεται με τη Λάρισα και πρόκειται για αρματοδρομία, όπου ο αγωνιζόμενος πηδούσε από το άλογο, έτρεχε δίπλα του για κάποιο χρονικό διάστημα και ίππευε πάλι σε αυτό. Ο αθλητής αγωνιζόταν πλήρως οπλισμένος και ο ηνίοχος παρέμενε πάνω στο άρμα καθ' όλη την διάρκεια του αγώνα. Διεκδικούσε και αυτός βραβείο καθώς υπήρχαν χωριστά έπαθλα για τον καθένα. Η αφιππολαμπάς ήταν λαμπαδηδρομία που γινόταν από έφιππους νέους στη διάρκεια της νύχτας.¹⁹²

Αγώνες των Στενών

Οι αγώνες έλαβαν την ονομασία τους από την τοποθεσία Στενά, δύο χιλιόμετρα έξω από την Λάρισα (BA). Κατά τον Γ' Μακεδονικό πόλεμο, μετά την μάχη Ρωμαίων και Θεσσαλών έναντι των Μακεδόνων, τελούνταν στο μέρος αυτό αγώνες, προς τιμήν των ιππέων της Λάρισας και του υπάρχου της, από την Πελασγιάτιδα και την Εστιαιώτιδα. Οι αγώνες, με κάποιες παύσεις, τελούνταν συνεχώς για εκατόν πενήντα χρόνια περίπου. Στα τέλη του δεύτερου αι., π.Χ., οργανώνονταν από την Λάρισα¹⁹³ με αγωνοθέτη, χωρίς ωστόσο να αναφέρονται *ταγοί*, ενώ σε μεταγενέστερη περίοδο αναφέρονται και ο αγωνοθέτης και ο *ταγός* με ρωμαϊκό όμως όνομα. Αυτό συμβαίνει, ίσως, γιατί το αξίωμα του *ταγού* αργότερα, το λάμβανε ο στρατηγός και ο στρατηγός γινόταν και ο αγωνοθέτης. Πιθανόν, οι Ρωμαίοι να αναβίωσαν εκτός από εορτές και αξιώματα, μετείχαν επίσης στους αγώνες και λάμβαναν νίκες. Μεταξύ του 46 και 31 π.Χ., υπήρχε μια παύση των αγώνων, αλλά αναβίωσαν και πάλι.¹⁹⁴ Περιλάμβαναν ένα μουσικό μέρος, που περιείχε εγκώμια για τους νεκρούς σε έμμετρο και πεζό λόγο, "*ἐγκώμιον τραγικὸν καὶ ἐγκώμιων λογικὸν*" και διαγωνισμούς ποιητικής σύνθεσης που είναι γνωστοί ως "*παλαιὰ καὶ νέα καταλογή*". Το γυμνικό μέρος περιλάμβανε ασκήσεις και την ειδική άσκηση "*προσδρομή*" που γινόταν αποκλειστικά προς τιμή του Ηγησαρέτου που ήταν ο ίππαρχος του ιππικού που έστειλε η Λάρισα προς βοήθεια των Ρωμαίων έναντι των Μακεδόνων και τους οδήγησε σε νίκη. Τελούνταν επίσης, αθλητικές και στρατιωτικές παρελάσεις καθώς και ιππικοί αγώνες. Άλλα αγωνίσματα ήταν οι αποβατικοί αγώνες αφιπποδρομάς και λαμπαδηδρομίες αφιππολαμπάς.

Μονομάχοι

Την ρωμαϊκή εποχή με την τροπή του χαρακτήρα των αγώνων, αλλάζουν κατασκευαστικά τα θέατρα και μετατρέπονται σε αρένες, όπως της Λάρισας, της Δημητιάδος και της Φθιώτιδος Θήβας και τοποθετούνται κιγκλιδώματα για την προστασία από τα θηρία. Η Θεσσαλία φημιζόταν για τους μονομάχους της και αγώνες μονομάχων τελούνταν στη Λάρισα¹⁹⁵, στην Μαγνησία και στην Δημητριάδα όπου βρέθηκε επιτύμβια στήλη που αναγράφει, ότι μονομάχος πάλεψε δύο φορές και μετά σκοτώθηκε.

¹⁹² Αδημοσίευτη ενεπίγραφη αγωνιστική στήλη, 2ου π.Χ., αι., αρχαιολογικό μουσείο Λάρισας, αρ. ευρ. 241.

¹⁹³ IG2 IX2 533.

¹⁹⁴ IG IX2 531.

¹⁹⁵ IG IX2 644.

Εταιρίδεια

Ο Αθήναιος¹⁹⁶ παραδίδει την εορτή των Μάγνητων, τα Εταιρίδεια προς τιμήν του Δία Εταιρείου για τον θεσμό των εταίρων-φίλων. Η ίδια εορτή εορταζόταν και στην Μακεδονία ανάμεσα στους φύλακες της βασιλικής φρουράς και είχε πολιτική χροιά.

Μουσικοί και χορευτικοί αγώνες

Οι αγώνες αυτοί λάμβαναν χώρα πριν τους γυμνικούς αγώνες και ανάδειχναν μουσικούς, ποιητές και χορευτές. Από τον Όμηρο ακόμη, έχουμε αναφορές για τέλεση μουσικών αγώνων. Τα μουσικά αγωνίσματα είχαν δύο κατηγορίες των ανδρών και των παιδών και τα μεγαλύτερα βραβεία τα λάμβαναν οι κιθαρωδοί με τον πρώτο να λαμβάνει στεφάνι και χρήματα, ενώ οι υπόλοιποι τέσσερεις μόνο χρηματικό έπαθλο. Στον θεσσαλικό χώρο, οι διάφοροι τοπικοί αγώνες περιλάμβαναν και μουσικούς αγώνες, οι οποίοι επίσης προηγούνταν των γυμνικών αγώνων. Μαρτυρούνται δε από αναθηματικά ανάγλυφα με τον Απόλλωνα Κιθαρωδό, την Άρτεμη και την Λητώ να τον συνοδεύουν και από νομίσματα των θεσσαλικών πόλεων της Μητρόπολης και της Τρίκκης καθώς και του *Κοινού των Θεσσαλών* και υποδηλώνουν την μουσική παράδοση στην Θεσσαλία¹⁹⁷. Οι νίκες των Θεσσαλών αθλητών και οι επινίκιες ωδές του Σιμωνίδη, του Πινδάρου και του Βακχυλίδη¹⁹⁸ καθώς και η παρουσία λυρικών ποιητών στις αυλές των Θεσσαλών αριστοκρατών, όπως του Ανακρέοντα ενισχύουν την αντίληψη αυτή.

Για τους χορευτικούς αγώνες γνωρίζουμε ελάχιστα, ωστόσο συνδέονταν με την λατρεία των θεών. Στα θέατρα της Λάρισας, της Φθιώτιδας Θήβας και της Δημητριάδος φιλοξενούνταν χορευτικοί αγώνες και θεατρικές παραστάσεις στα πλαίσια των εορταστικών εκδηλώσεων. Κατά την ρωμαϊκή εποχή τελούνταν και άλλοι μουσικοί αγώνες που είναι γνωστοί από επιγραφές, όπως στη Λάρισα τα Αδριάνεια προς τιμή του

¹⁹⁶ Αθ. XIII, 572d.

¹⁹⁷ Τους μουσικούς αγώνες των Ελευθερίων της Λάρισας και των Παναθήναιων της Δημητριάδος παραδίδει η επιγραφή της επιτύμβιας στήλης του Λούκιου Κορνήλιου Κόρινθου, που βρέθηκε στην Κόρινθο και αναφέρεται ένας αυλητής και οι διακρίσεις του.

¹⁹⁸ Όπως αναφέρονται στις επιμέρους εορτές.

αυτοκράτορα Αδριανού, τα Ολύμπια¹⁹⁹, τα Ποσειδώνια με αγώνες διαύλου αγοριών και τα Καισάρεια²⁰⁰ με αγώνες σταδίου ανδρών και αποβατικό αγώνα.

IV.α3 Επιτάφιοι αγώνες

"Καὶ μὴν καὶ τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα, ἀγῶσι μὲν γε καὶ θυσίαις διετησίοις νομίζοντες, ἰδίαις δὲ κατασκευαῖς εὐπρεπέσιν, ὧν καθ' ἡμέραν ἢ τέρψις τὸ λυπηρὸν ἐκπλήσσει". Θουκ.Ι 38.Ι.

Η αρχή των δημόσιων τελετών είναι η θυσία. Ο τρόπος απότισης τιμών περιλάμβανε προσφορές αίματος ή απαρχών προσευχές και θυσίες, ενίοτε τριπλές θυσίες που περιλαμβάνουν τριών ειδών ζώα και επιδιώκουν εύνοια, ίαση, μαντικές αποκαλύψεις και γενικά αποφυγή ασθενειών και συμφορών πιστεύοντας, ότι οι θεοί καθώς και οι νεκροί σε μικρότερο βαθμό βέβαια, διέθεταν ιδιότητες καθαρμού, ίασης και προστασίας.

Η εθιμοτυπία που ακολουθείται για τους νεκρούς αποτελείται από σύνθετη τελετουργία, η οποία απαιτεί πίστη, διότι ανάμεσα στην υποκειμενική και αντικειμενική θέαση υπάρχει το χάσμα του ρήγματος που ο θάνατος ανοίγει και εκεί ακριβώς διαβιούν οι μύθοι αλλά και οι τελετουργίες επιβίωσης οι οποίες εμπεριέχουν τον θάνατο, διότι ο θάνατος μόνο μέσω της νόησης μπορεί να προσεγγιστεί.²⁰¹

Επιτάφιοι και μουσικοί αγώνες²⁰²

Παρότι οι επιτάφιοι αγώνες που παρουσιάζονται σε αυτό το κεφάλαιο δεν τελέστηκαν στη θεσσαλική πεδιάδα, ωστόσο αναφέρονται, διότι σχετίζονται με μυθικούς ήρωες του θεσσαλικού χώρου και την Θεσσαλία γενικότερα. Οι αγώνες των Αργοναυτών κατά την Αργοναυτική εκστρατεία, τα άθλα επί Πελία και τα άθλα επί Πατρόκλω υποδεικνύουν τις παραδόσεις της πατρίδας που κουβαλούν μαζί τους οι ήρωες

¹⁹⁹ IG IX2, 646[—————]

[—————]. / ὄς πάρος ΙΙΙ

[— —]Δ[— —]Ι [ση]μαίνων τέρμασιν

[— —]οις, / καὶ νῦν ἵπποδρόμοις

[ἄγ]χι θανῶν ἐτάφην. / κεῖμαι

δ' ἀνχόθ', ὀδίτα, παρ' ἵπποσύνας

καὶ ἀέθλους, / αἷς πρὶν ἐσήμαι-

νον τέρματα καὶ κανόνες /

Ἄδρι-

άνι-

α

Ὀλύμπι-

α.

²⁰⁰ IG IX2, 614

[—————]

[Θε]σσαλῶν Πο[σειδώ]-

[ν]ια παῖδας στάδι[ον]

διαυλον,

ἄλλα Καισάρηα ἀνδρ[ας]

στάδιον καὶ ἀποβατ[ικῶ].

²⁰¹ Ziegler, 1975, 125.

²⁰² Τα περισσότερα στοιχεία για τους αγώνες αντλήθηκαν από το βιβλίο *Αγώνες και Αθλήματα στην αρχαία Θεσσαλία* του Υπουργείου Πολιτισμού.

και τις τιμούν ανεξαρτήτως τόπου. Οι επιτάφιοι αγώνες καθιερώνονται στον ελλαδικό χώρο στην μυκηναϊκή εποχή με σκοπό την απόδοση της ύψιστης τιμής στους νεκρούς. Οι πιο γνωστοί είναι αυτοί του Ιάσωνα και του Αχιλλέα και στους οποίους εισήχθησαν ο δρόμος και η αρματοδρομία, ως νέα αγωνίσματα. Στην Οδύσσεια,²⁰³ περιγράφονται και οι αγώνες μετά την ταφή του Αχιλλέα. Ο λόγος που τελούνταν επιτύμβιοι αγώνες είναι η σύνδεση του θανάτου και του αγώνα και πιθανώς, κατά μία έννοια, εμπεριέχει ένα είδος δοκιμασίας, ώστε να βρεθεί και να τιμωρηθεί ο υπεύθυνος για τον θάνατο. Ο Ηρακλής στην *Άλκηστη* παλεύει με τον θάνατο και νικά, πράξη που αντιπροσωπεύει αυτή την πάλη, τον αγώνα μεταξύ ζωής και θανάτου.

Άθλα επί Πατρόκλω

Ο Αχιλλέας μετά τον θάνατο του Πάτροκλου και την καύση του που την συνόδευσε με την θυσία δώδεκα Τρώων, δύο σκύλων, τεσσάρων αλόγων και αγγείων γεμάτων μέλι και λάδι, προκήρυξε μεγάλους αγώνες με πολύτιμα έπαθλα για όλους, νικητές και νικημένους: νεαρές σκλάβες, βόδια, μουλάρια, άλογα, τρίποδες και λέβητες, ώστε ν' αναδείξει το μέγεθος της θλίψης του και την μεγαλοπρέπεια της ταφής του Πατρόκλου.²⁰⁴ Τα αγωνίσματα ήταν η αρματοδρομία, ο δρόμος, η τοξοβολία, η πάλη, ο δίσκος, η πυγμαχία και ο ακοντισμός. Στο Κτούρι, στην αρχαία Φάρσαλο στον δίνο του Σοφίλου απεικονίζεται η αρματοδρομία που είχε νικητή τον Διομήδη και έπαθλο μια γυναίκα που γνώριζε από δουλειές και έναν τρίποδα. Στην πυγμαχία, ο Επειός έλαβε ένα νεαρό μουλάρι και στην πάλη, ισόπαλοι ο Αίας και ο Οδυσσεύς, μοιράστηκαν ένα μεγάλο τρίποδα και μια γυναίκα που ήξερε από δουλειές. Ο Οδυσσεύς νίκησε στο αγώνισμα του δρόμου και έλαβε ως έπαθλο έναν αργυρό σκαλιστό κρατήρα. Στη δισκοβολία, ο Πολυποίτης κέρδισε τον ίδιο τον σιδερένιο δίσκο. Στην τοξοβολία ο Μηριόνης έλαβε δέκα σιδερένιους πέλεκες και στον ακοντισμό ο Αγαμέμνων έλαβε έναν νέο λέβητα.

Αγώνες των Αργοναυτών

Από την Ιωλκό της Θεσσαλίας ξεκίνησε η Αργοναυτική εκστρατεία καθώς ο Πελίας θεός του Ιάσωνα θέλοντας ν' απαλλαγεί από αυτόν, επειδή ήταν ο νόμιμος διάδοχος τον έστειλε στην Κολχίδα προς απόκτηση του χρυσόμαλλου δέρατος. Κατά την διάρκειά της Αργοναυτικής εκστρατείας, οργανώθηκαν επιτάφιοι αγώνες στην Λήμνο και στην Κύζικο. Στη Λήμνο, τον πρώτο σταθμό του ταξιδιού τελέστηκαν επιτάφιοι αγώνες προς τιμήν του βασιλιά της Λήμνου Θόαντα και των δολοφονημένων ανδρών από τις συζύγους τους. Οι αγώνες τελέστηκαν με τον πολεμικό οπλισμό και έλαβαν, ως βραβεία πολύτιμους χιτώνες. Ο βοιωτός Εργίνος έλαβε την μεγαλύτερη διάκριση και στεφανώθηκε από την βασίλισσα της Λήμνου, Υψιπύλη. Ο Θεσσαλός βασιλιάς Πηλέας διακρίθηκε στην πάλη, αλλά όχι στα υπόλοιπα αγωνίσματα και ο Ιάσωνας ενώνοντας τα πέντε αγωνίσματα σε ένα, του έδωσε βραβείο. Από εδώ, ξεκίνησε και το πένταθλο ως αγώνισμα. Στην Κύζικο, στην Προποντίδα, ο βασιλιάς Κύζικος φιλοξένησε τους Αργοναύτες και βάση ενός παλαιότερου χρησμού τους παρείχε πληροφορίες για το ταξίδι τους. Όταν αναχώρησαν οι Αργοναύτες

²⁰³ Οδ. ω, στ. 85-94.

²⁰⁴ Ομ. Ιλ. Ψ 257.

συνάντησαν την νύχτα τρικυμία και αναγκάστηκαν να επιστρέψουν, ωστόσο μέσα στην νύχτα δεν έγινε αντιληπτή η ταυτότητά τους και τους επιτέθηκαν. Στη μάχη που έλαβε χώρα ο Ιάσωνας σκότωσε το βασιλιά Κύζικο. Μετά την πλάνη, οργανώθηκαν επιτάφιοι αγώνες, οι οποίοι συνεχίστηκαν κάθε χρόνο. Διακρίθηκαν στην πάλη ο Αγκαίος, στο δρόμο ο Πηλέας που έλαβε έναν καταστόλιστο χιτώνα έργο της Αθηνάς, στο παγκράτιο ο Ηρακλής, στην αρματοδρομία ο Κάστωρ, στην πυγμαχία ο Πολυδεύκης, στην τοξοβολία ο Ιάσωνας και στο τραγούδι ο Ορφέας όπου επιβεβαιώνεται και η τέλεση μουσικού αγώνος.

Άθλα επί Πελία

Ο Ακαστος, γιος του Πελία διοργάνωσε αγώνες προς τιμήν του πατέρα του μετά τον θάνατό του από τις κόρες του. Επειδή ξεγελάστηκαν από την Μήδεια, τον κομμάτιασαν και έριξαν τα κομμάτια του σε χύτρα με μαγικά φίλτρα ώστε να ξαναγίνει νέος. Ο Πελιάς δεν είχε παραδώσει την εξουσία στον Ιάσωνα και για αυτό τον λόγο η Μήδεια τον εκδικήθηκε κατά μία εκδοχή και κατά άλλη η διοργάνωση των αγώνων ήταν απλώς οι τιμές που λάμβανε ο Πελιάς, από τον λαό της Ιωλκού. Υπάρχουν αναφορές, στον Σιμωνίδη,²⁰⁵ επίσης στο έργο του Θέσπη *Άθλα Πελίου*.²⁰⁶ Ο Στησίχορος είχε γράψει ποίημα *Άθλα επί Πελία* που δεν έχει διασωθεί και ο Υγίνος παραδίδει είκοσι ονόματα με ηρώους.²⁰⁷ Ο Υγίνος παραδίδει τα ονόματα του Ολύμπου, του Ορφέα, του Λίνου και του Ευμόλου που αγωνίστηκαν σε μουσικούς αγώνες και πιθανότατα οι επιτάφιοι αγώνες να περιλάμβαναν και μουσικούς αγώνες. Η λάρνακα του Κυψέλου αποτυπώνει τους επιτάφιους αγώνες και περιγράφεται από τον Πausανία.²⁰⁸ Τα αγωνίσματα είναι τα ίδια όπως στα άθλα επί Πατρόκλω.

IV.α4 Ενναιτερικές εορτές, η πομπή Δαφνηφορίας ή Δαφναφορίας

Τα Δαφνηφόρια είναι εορτή που εορτάζεται κάθε εννέα έτη, στις εφτά του μηνός Ηρακλείου στα Τέμπη, στη Θήβα και στους Δελφούς. Η πομπή αφορά αποστολή προσφοράς θυσίας στη θεότητα, συνοδεία πλήθους πιστών και αποτελεί μια δημόσια θυσία προς τον θεό Απόλλωνα. Συνδέεται με την *δαφνηφορία* των Θηβών και με τα Σεπτήρια. Υπάρχουν ενδείξεις, ότι πρόκειται για τον εορτασμό που ξεκίνησε στα Τέμπη, μετακινήθηκε στην Αθήνη και κατέληξε στους Δελφούς όπου και παρέμεινε. Σύμφωνα με την Ανθή Μπάτζιου οι λόγοι είναι πολιτικοί. Ο Ιάσων των Φερών τον πέμπτο αι., π.Χ., θέλοντας να δημιουργήσει μια ενιαία θεσσαλική ταυτότητα και με σκοπό να καταστήσει ισχυρή την εξουσία του στην Θεσσαλία και στους περίοικους ως *ταγός*, προώθησε την λατρεία εκτός Θεσσαλίας. Επέλεξε την λατρεία του Απόλλωνα, επειδή οι εορτασμοί ήταν κοινοί στα Τέμπη και στους Δελφούς. Οι Θεσσαλοί είχαν ενεργή συμμετοχή και τον έλεγχο στους Δελφούς, όχι μόνο επειδή είχαν την πλειοψηφία, αλλά επειδή αυτοί οι ίδιοι είχαν προωθήσει τη λατρεία μέχρι που ηττήθηκαν από τους Φωκείς, οι οποίοι υποστηρίχθηκαν από τους Αθηναίους που

²⁰⁵ Σιμ. απ. 53.

²⁰⁶ O Stählin αμφισβητεί τη συγγραφή.

²⁰⁷ Hygini *Fabulae* 273, 10.

²⁰⁸ Πaus. V 17 5-11.

επιθυμούσαν τον έλεγχο του Μαντείου. Η συνοπτική αναφορά στους ιερούς πολέμους έγινε για την σύνδεση των γεγονότων. Ο Otfried-Carl Müller αναφέρει, ότι η αναζήτηση των Ενωιτέρων εορτών θα πρέπει να αναζητηθεί στις αρχαίες περιόδους των εορτών και επιστά την προσοχή στον ισχυρισμό των Dowell και Pontedera, ότι αυτός ο οκταετής κύκλος αντιστοιχεί σε παρέμβαση των Βοιωτών.²⁰⁹ Όταν οι Αμφικτύονες επανίδρυσαν τους Πυθικούς Αγώνες μετά την κατάκτηση της Κίρρας οι εορτές ήταν ενναιτερικές, ακόμη και ο Απόλλωνας έφυγε για οκτώ χρόνια μετά τη δολοφονία του Πύθωνα. Το απόσπασμα του Πλούταρχου είναι ιδιαίτερα διευκρινιστικό: "*Τρεις Ενναιτερίδες γιορτάζουν στους Δελφικούς Αγώνες, τον ένα μετά από τον άλλον, τον πρώτο τον ονομάζουν Σεπτέριο, τον δεύτερο Ηρωίδα, τον τρίτο Χαρίλα*".²¹⁰ Ο Dodwell βρίσκει έναν κύκλο είκοσι τεσσάρων ετών σε αυτούς τους αγώνες και στην περιγραφή της *κωπούς* που περιγράφεται πιο κάτω. Αφορούσε την εναρμόνιση του ηλιακού έτους με του σεληνιακού, το οποίο προοριζόταν να εναρμονιστεί με την ιερή πομπή και τον χρόνο που απαιτούσε μέχρι να πάει και να επιστρέψει. Η εναρμόνιση αυτή έπρεπε να γίνεται, διότι θα υπήρχαν ογδόντα οχτώ ημέρες σε οχτώ σεληνιακά χρόνια και θα έπρεπε να κατανεμηθούν, ώστε να μην διακοπεί η ακολουθία των σεληνιακών μηνών σε τρεις, δηλαδή να γίνει μια διανομή ογδόντα οχτώ ημερών και αυτή η διανομή συνέβαινε στην πορεία της ιερής πομπής, κάτι που ο Müller βρίσκει ευφύες.²¹¹

Πριν την περιγραφή της τελετή της ιερής πομπής, η οποία λάμβανε χώρα στα Σεπτήρια κάθε εννέα χρόνια, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι τρία γεγονότα συνέβαιναν ταυτόχρονα. Η μεγάλη ομοιότητα μεταξύ των δαφνηφοριών και της επίσημης ιεροτελεστίας που τηρούσαν οι Δελφοί στα Σεπτήρια τελούνταν τον μήνα Θαρηγλίωνα την έβδομη ημέρα. Είναι πολύ πιθανή η εικασία του Müller ότι η βοιωτική δαφνεφορία λάμβανε χώρα τον ίδιο μήνα και την ίδια ημέρα που ο νέος των Δελφών έπαιρνε τα εξαγνιστικά κλαδιά δάφνης στα Τέμπη. Η θρησκευτική σημασία των Ενωιτέρων εορτών θα πρέπει αναζητηθεί στην πρώιμη αρχαϊκή εποχή, πιο παλιά από ότι ισχυρίζεται ο Müller καθώς σχετίζεται με αστρονομικά φαινόμενα. Οι τελετές αυτές, σύμφωνα με την Ανθή Μπάτζιου, είχαν την προέλευσή τους όχι στους Δελφούς αλλά στους κατοίκους της περιοχής, δηλαδή στους Θεσσαλούς και τους Περραιβούς, οι οποίοι διατήρησαν την λατρεία και τις εορτές ως το τέλος της ελληνιστικής εποχής. Επιγραφές επιβεβαιώνουν την πρόσθεση δαφνοφόρων-δανυχαφόρων κατά την πορεία στις Φερές, στη Γυρτώνη και στο Δώτιο πεδίο. Οι προσθέσεις αυτές διασφάλιζαν τον καθιερωμένο και μόνιμο χαρακτήρα της πομπής.

Τα Τέμπη είναι μια περιοχή για την οποία έχουν γραφεί πολλά από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή όσον αφορά τα γεωλογικά και εδαφολογικά φαινόμενα, αλλά και τη μυθολογία, τη θρησκεία και τα πολεμικά-πολιτικά ιστορικά γεγονότα. Η περιοχή συνδέεται με γιορτές, λατρείες και μύθους της αρχαιότητας, στους οποίους ο Ποσειδώνας μαζί με τον Απόλλωνα και την Άρτεμη έχουν κυρίαρχη θέση. Οι αρχαίοι θεωρούσαν τον Ποσειδώνα υπεύθυνο για μια σειρά από γεωλογικά και άλλα συμφορή φαινόμενα,

²⁰⁹ Müller, 1844, 215.

²¹⁰ Πλ. Ηθ. *Αἴτια Ἑλληνικά* 12.

²¹¹ Müller, 1844, 215.

όπως η διαμόρφωση της γήινης επιφάνειας με βουνά, κοιλάδες, νησιά, πορθμούς, ισθμούς και άλλες ιδιομορφίες του εδάφους, όπως φαίνεται από τα επίθετα με τα οποία ο Όμηρος συνοδεύει το όνομά του και τα οποία τον συνδέουν με τη γη: γαιήοχος (αυτός που κουβαλάει τη γη), ενοσίχθων, εννοσίγαιος (αυτός που σείει τη γη). Η τελευταία ιδιότητα είναι αυτή που τον συνδέει και με την περιοχή των Τεμπών.²¹² Η κοιλάδα των Τεμπών ήταν επίσης αφιερωμένη στη λατρεία του θεού Απόλλωνα του καθαρμού και της μαντείας, και υπάρχουν δεσμοί του Απόλλωνα με τον Θεσσαλικό χώρο, καθώς η μυθολογία τον θέλει να είναι ο πατέρας του Ασκληπιού που γεννήθηκε στην Λακέρεια, κοντά στα Τέμπη, από την Κορωνίδα, αλλά και του Αρισταίου που είχε το χάρισμα να θεραπεύει τις επιδημίες, από την Θεσσαλή Κυρήνη που την μετέφερε αργότερα, στην Λιβυή. Ίχνη του ιερού του Απόλλωνα Πυθίου ή Τεμπεΐτη βρεθήκαν το 1957, απέναντι από το ναό της Αγίας Παρασκευής, στη δεξιά όχθη του ποταμού μαζί με τέσσερις αναθηματικές επιγραφές στην θεσσαλική διάλεκτο αφιερωμένες στον Απόλλωνα, *Άπλουι, Άπλουι Πυθίου Κράτεια Σύρεια ελευθέρια, Άπλουι Πυθίου Ακρίβεια [...]* *ιγένεια γυνά ονέθεικε, Αμφιννείς Λεοντιππέος ονέθεικε.*²¹³

Η εορτή των Δαφνηφορίων τοποθετείται την περίοδο της μετανάστευσης, περί το χίλια είκοσι π.Χ., και αυτό σημαίνει ότι οι Αιολοί εισήγαγαν τη λατρεία του Απόλλωνα στη Βοιωτία. Ωστόσο, αυτή η υπόθεση εγείρει περισσότερα ερωτηματικά από όσα απαντά και το πιθανότερο μάλλον, είναι ότι η διάδοσή του έγινε σταδιακά αμέσως μετά την εγκατάσταση στην Κίρρα περίπου την εποχή που η λατρεία του Απόλλωνα έγινε σημαντική στην Αθήνα.²¹⁴ Στη Θήβα λατρεύονταν επίσης ο Απόλλωνας ο Ισμήνιος ή Γαλάξιος ή Γαλάριος. Ο Πρόκλος μάς παραδίδει, ότι κάποτε όλοι οι Αιολείς της Άρνης και των περιοίκων αφού έλαβαν χρησμό πολióρκησαν τη Θήβα, η οποία ταυτόχρονα είχε δεχθεί επίθεση από τους Πελασγούς. Όταν όμως ήρθε η μέρα που και οι δύο γιόρταζαν την εορτή του Απόλλωνα, αποφάσισαν να κηρύξουν ανακωχή για την ημέρα της εορτής. Εκείνη την ημέρα της γιορτής πήγαν με τα κλαδιά δάφνης στο ναό του θεού. Αλλά, ο Πολεμάτας, στρατηγός των Βοιωτών είχε ένα όραμα, στο οποίο είδε έναν νεαρό που του παρουσίασε μια πλήρη πανοπλία και τον όρκισε να καθιερώσει πανήγυρη που θα γιορτάζεται κάθε ένατο χρόνο προς τιμήν του Απόλλωνα και οι Θηβαίοι με κλαδιά δάφνης στα χέρια θα έπρεπε να πηγαίνουν στον ναό του. Όταν την τρίτη μέρα μετά από αυτό το όραμα, και τα δύο μέρη επιδόθηκαν ξανά σε μάχη ο Πολεμάτας κέρδισε τη νίκη. Θέλοντας να εκπληρώσει την υπόσχεσή του περπάτησε ως τον ναό του Απόλλωνα κατά την υπόδειξη του ονείρου και από τότε το έθιμο αυτό τηρείται αυστηρά. Στα δαφνηφόρα στολίζουν ένα κομμάτι ξύλο ελιάς με γιρλάντες από δάφνη και διάφορα λουλούδια. Στην κορυφή του τοποθετείται μια χάλκινη σφαίρα από την οποία κρέμονται μικρότερες. Στο μέσο του ξύλου είναι τυλιγμένες πορφυρές γιρλάντες και στο χαμηλότερο μέρος έχουν το χρώμα του κρόκου. Από την υδρόγειο σφαίρα στην κορυφή τα στεφάνια δείχνουν τον ήλιο, ο οποίος παρομοιάζεται με τον Απόλλωνα και η σφαίρα αμέσως κάτω από την πρώτη αντιπροσωπεύει το φεγγάρι και οι μικρές αιωρούμενες σφαίρες είναι σύμβολα των άστρων. Ο αριθμός των γιρλάντες που είναι τριακόσιες

²¹² Μπάτζιου-Ευσταθίου 2012.

²¹³ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2012.

²¹⁴ Ηροδ. I, 56. VII, 94. VIII, 44. Για την συγγένεια μεταξύ Ιώνων και Πελασγών πρβ. Müller, 235.

εξήντα πέντε, δείχνουν την πορεία του έτους. Επικεφαλής της πομπής τίθεται νεαρός, του οποίου ο πατέρας και η μητέρα βρίσκονται εν ζωή και προερχόμενος από τις πιο διακεκριμένες οικογένειες της Θήβας. Πριν από τον νεαρό περπατούσε ο πλησιέστερος συγγενής του, ο οποίος έφερε το στολισμένο κομμάτι της ελιάς που ονομαζόταν *κωπώ*. Ο νεαρός ακολουθούσε κρατώντας στο χέρι του ένα κλαδί δάφνης, με ατημέλητα και αιωρούμενα μαλλιά φορώντας ένα χρυσό στέμμα στο κεφάλι και μια υπέροχη γλαμύδα που έφτανε μέχρι κάτω στα πόδια του και ένα είδος παπουτσιών που ονομάζονταν Ίφικράτιδες, από τον στρατηγό Ίφικράτη. Τον νεαρό ακολουθούσε μια χορωδία κοριτσιών με κλαδιά στα χέρια και τραγουδώντας ύμνους. Με αυτόν τον τρόπο η πομπή πήγαινε στο ναό του Απόλλωνα Ισμηνίου ή Γαλαξία.²¹⁵ Συνηθιζόταν οι γιοί των αριστοκρατικών οικογενειών να αφιερώνουν στον ναό τρίποδες και υπήρχε ο τρίποδας που είχε αφιερώσει ο Αμφιτρώνας την εποχή που ο Ηρακλής ήταν δαφνηφόρος.²¹⁶ Αυτό επιβεβαιώνει ότι τα δαφνηφόρια ήταν μία πολύ αρχαία εορτή.²¹⁷

Στον ναό των Τεμπών εορταζόταν η αναπαράσταση εξαγνισμού του Απόλλωνα, τα Σεπτήρια κάθε εννέα χρόνια με τελετές εξαγνισμού του νέου που ερχόταν από τους Δελφούς. Μετά τις τελετές του εξαγνισμού και την λήψη της ιερής δάφνης, η πομπή αναχωρούσε για τους Δελφούς από τον ιερό δρόμο που είχε ακολουθήσει ο Απόλλωνας όταν μετέφερε το ιερό φυτό. Σύμφωνα με την μυθολογία ο Απόλλωνας αφού σκότωσε τον Πύθωνα,²¹⁸ τον οποίο αναπαριστούσαν σύμφωνα με τον Πλούταρχο σε μια ξύλινη καλύβα-φωλιά του Πύθωνα, την οποία πυρπολούσε πομπή που οδηγούσε ο αρχιδαφνοφόρος με αναμμένες δάδες. Στη συνέχεια, η πομπή πήγαινε στα Τέμπη για να αίρει το μίasma μετά από υπόδειξη του Δία και στη συνέχεια μετά τον καθαρό επέστρεφε με ιερατική πομπή δαφνοστεφανωμένος και κρατώντας κλαδί δάφνης στο χέρι. Προς αναπαράσταση αυτού του γεγονότος έστελναν θεωρεία με εκλεκτούς νέους τους *συνδαιχναφόρους* και επικεφαλής τον *αρχιδαφνοφόρο*, ο οποίος αφού τελούσε καθαρτήριες και εξιλαστήριες ιεροτελεστίες και τελούσε την *Δειπνιάς*,²¹⁹ εορταστικό δείπνο που λάμβανε χώρα έξω από την Λάρισα, κοντά στον σημερινό Πλατύκαμπο επέστρεφε από την ιερή οδό με πομπή που έψελνε ύμνους και νικητήριους παιάνες κομίζοντας την ιερή δάφνη.

²¹⁵ Procli, Chrestomathiae Grammaticae Fragmenta, *Περί τῶν εἰς θεοῦς καὶ ἀνθρώπους*, 247, 248.

²¹⁶ Πaus. 9.10.4 *ἐπιφανῆς δὲ μάλιστα ἐπὶ τε ἀρχαιότητι καὶ τοῦ ἀναθέντος τῇ δόξῃ τρίπους ἐστὶν Ἀμφιτρώωνος ἀνάθημα ἐπὶ Ἡρακλεῖ δαφνηφορήσαντι.*

²¹⁷ Schmitz 1875, 384.

²¹⁸ Πλουτ. Αἰτ. Ελλ. 12 "τὸ μὲν οὖν Σεπτῆριον ἔοικε μίμημα τῆς πρὸς τὸν Πύθωνα τοῦ θεοῦ μάχης εἶναι καὶ τῆς μετὰ τὴν μάχην ἐπὶ τὰ Τέμπη φυγῆς καὶ ἐκδιώξεως. οἱ μὲν γὰρ φυγεῖν ἐπὶ τῷ φόνῳ φασὶ χρῆζοντα καθαρσίῳν, οἱ δὲ τῷ Πύθωνι τετρωμένῳ καὶ φεύγοντι κατὰ τὴν ὁδόν, ἣν νῦν ἱεράν καλοῦμεν, ἐπακολουθεῖν καὶ μικρὸν ἀπολειφθῆναι τῆς τελευτῆς· κατέλαβε γὰρ αὐτὸν ἐκ τοῦ τραύματος ἄρτι τεθνηκότα καὶ κεκηδευμένον ὑπὸ τοῦ παιδός, ᾧ ὄνομα ἦν Αἰζ, ὡς λέγουσι. τὸ μὲν οὖν Σεπτῆριον τούτων ἢ τοιούτων τινῶν ἀπομίμησις ἐστὶν ἑτέρων."

²¹⁹ Καλλιμ., Αἴτια Δ, *Δελφικὰ Δαφνηφόρια*, 87 *Δειπνιάς* "ἔνθ εν μιν δειδέχεται." | Στέφ. Βυζ., *Δειπνιάς*.

"*Δειπνιάς· κόμη Θεσσαλίας περὶ Λάρισσαν, ὅπου φασὶ τὸν Απόλλωνα δειπνήσαι πρῶτον, ὅτε ἐκ τῶν Τέμπεων καθαρθεὶς ὑπέστρεψεν· καὶ τῷ παιδὶ τῷ διακομιστῇ τῆς δάφνης ἔθος εἰς τήνδε παραγενομένῳ δειπνεῖν.*" Καλλιμάχος δ' (απ., 87 Pfeiffer) "*Δειπνιάς ἔνθεν μιν δειδέχεται τὸ ἔθνικὸν Δειπνιεύς ὡς Ἀφροδισειεύς καὶ Ὀρθωσιεύς.*"

Στα Αιθιοπικά του Ηλίοδωρου,²²⁰ παραδίδεται ο τρόπος της θυσίας, οι γενναιόδωρες προσφορές ζώων των Θεσσαλών και η ιερή πομπή των Θεσσαλών. Η εκατόμβη βοδιών, η οποία ήταν πραγματική θυσία εκατό βοδιών, μαύρων και στολισμένων προηγούταν μαζί με χωρικούς με αγροτική στολή άσπρου χιτώνα με ζώνη στη μέση και γυμνό το δεξί ώμο και χέρι που κρατούσε τσεκούρι δίκοπο. Ακολουθούσαν πλήθος άλλων ζώων χωριστά και στολισμένο, ενώ έπαιζε αυλός και σύριγγα ιερή μελωδία. Τα κοπάδια ακολουθούσαν κορίτσια από τη Θεσσαλία όμορφα και με μαλλιά ξέπλεκα χωρισμένα σε δύο χορούς. Ο πρώτος χορός κρατούσε καλαθάκια γεμάτα άνθη και καρπούς και ο δεύτερος χορός κάνιστρα γεμάτα γλυκίσματα τα οποία ήταν στερεωμένα στα κεφάλια τους και κρατιόντουσαν κατά στοίχους και λοξά σαν να περπατούσαν και να χορεύανε μαζί. Το τραγούδι για τον Πηλέα, τη Θέτιδα και τη γενιά τους το τραγουδούσε ο πρώτος χορός γιατί μόνο αυτός επιτρεπόταν να το απαγγέλει ρυθμικά ολόκληρο. Τους ακολουθούσε ιππικό πενήντα εφήβων με αρχηγό που περιστοιχίζαν τον Αρχιθεωρό, εικοσιπέντε σε κάθε μέρος. Φορούσαν σανδάλια με κόκκινα λουριά στους αστραγάλους και λευκή χλαμύδα όπου η άκρη της ήταν βαμμένη γαλάζια. Τα άλογα ήταν ελεύθερα χωρίς χαλινάρι, το οποίο δεν το δέχονταν γιατί υπάκουαν μόνο στη θέληση του ιππέα τους, περίτεχνα στολισμένα. Ο Αρχιθεωρός ήταν λαμπρός, μεγαλοπρεπής και φορούσε άλικη χλαμύδα στολισμένη με χρυσά που παρίστανε τους Λαπίθες έτοιμους για επίθεση στους Κενταύρους.²²¹ Η καρφίτσα του, που τελείωνε σε μια κεχριμπαρένια παράσταση της Αθηνάς που κρατούσε την ασπίδα με τη Γοργώ. Η ιέρεια των Δελφών ερχότανε με άρμα που το έσερναν δύο άσπρα βόδια και με κατακόκκινο χιτώνα χρυσοκεντημένο. Φορούσε μια ζώνη περίτεχνη και απαστράπτουσα κεντημένη με δύο δράκοντες χρυσούς και γαλάζιους που οι ουρές τους περιτύλιγαν τους ώμους της και ο λαιμός τους περνούσε κάτω από τους μαστούς της και τελείωνε σε μια δύσκολη πλεγμένη θηλειά με τα κεφάλια να βγαίνουν και να κρέμονται σαν υπνωτισμένα. Τα μαλλιά της στολισμένα με δάφνες και κρατούσε τόξο, φαρέτρα και λαμπάδα αναμμένη. Αυτή η σύντομη περιγραφή, δείχνει την μεγαλοπρέπεια και την γενναιοδωρία, για κάποιους υπερβολή, της Θεσσαλικής νοοτροπίας κατά την εποχή της κυριαρχίας τους στους Δελφούς. Οι Θεσσαλοί προσφέρανε κάθε φορά εκατό βόδια για θυσία, μια *εκατόμβη*, που ήταν η αρχική σημασία της λέξεως, ενώ αργότερα σήμαινε την θυσία οσωνδήποτε και οποιονδήποτε ζώων και γενικά κάθε επίσημη και μεγάλη θυσία. Τα άλογα ήταν θεσσαλικά και χωρίς χαλινάρι επειδή υπάκουαν στην θέληση του καβαλάρη τους υποδηλώνοντας την δεξιοτεχνία των ιππέων τους. Οι Λαπίθες και οι Κένταυροι στην χλαμύδα του Αρχιθεωρού ήταν φυλές θεσσαλικές, οι Κένταυροι που κατοικούσαν στο Πήλιο και στην Όσσα και αφανίστηκαν από τους Λαπίθες που κατοικούσαν στον Πηνειό και τόνιζαν την θεσσαλική καταγωγή του.

Η θυσία προσφερόταν για τον Νεοπτόλεμο, με την ευκαιρία των Πυθικών αγώνων, ο οποίος είχε σκοτωθεί από τον Απόλλωνα κατά μία εκδοχή, στον βωμό του θεού, ως εκδίκηση για τον θάνατο του Πριάμου της Τροίας και έγινε αιτία για την περίπτωση ποιητικής δικαιοσύνης.²²² Η λατρεία του

²²⁰ Ηλίοδ. Αιθ. Γ I-V.

²²¹ Θεσσαλικές φυλές, αναπαράστασή τους υπάρχει στα διαζώματα του Παρθενώνα.

²²² Πανσ. 4.17.4.

Νεοπτόλεμου, στους Δελφούς υπήρχε από την Μυκηναϊκή εποχή²²³ παρά την εχθρότητα προς τον ήρωα που φαίνεται στην εκδοχή του Πίνδαρου για τον θάνατό του. Τα ερείπια της ορθογώνιας Μυκηναϊκής περιφραξης με έναν τάφο έξω, μπορεί να αναγνωριστεί ακόμη.²²⁴ Τα Πύθια, πιθανώς, προέρχονται από τους ταφικούς αγώνες προς τιμήν του Νεοπτόλεμου όπως και τα Παναθήναια ξεκίνησαν ως ταφικοί αγώνες των αριστοκρατικών οικογενειών.²²⁵ Η διάρκεια της λατρείας του ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι οι άνθρωποι στον Δελφούς ήταν ευγνώμονες στους Θεσσαλούς για την ίδρυση του μαντείου στους Δελφούς, περί τον έβδομο αι., π.Χ.²²⁶ Ως αποτέλεσμα, η πυθία όρισε ότι ένας απόγονος τους θα έπρεπε να κατοικεί στο άλσος, να προεδρεύει στις εορτές και να προστατεύει τους νόμους φιλοξενίας.²²⁷

IV.β Ιδιωτικές εορτές.

IV.β1 Ο κύκλος τελετών μετάβασης

Οι διαβατήριες τελετές του κύκλου τελετών μετάβασης ορίζονται από τον Arnold Van Gennep²²⁸ ως το σύνολο των τελετών που ακολουθούν οι παραδοσιακές κοινωνίες για την μετάβαση στους σταθμούς της ζωής. Τα τελετουργικά αυτά δρώμενα σκοπεύουν στον περιορισμό της βέβηλης όψης του γίνεσθαι, αλλά και στην αποκατάσταση της όποιας αστάθειας προκαλείται από την αλλαγή της μιας κατάστασης σε μια άλλη. Εδώ, πρέπει ίσως να σημειωθεί ότι η ελληνική μυθολογία χωρίζει τον κόσμο σε τρία μέρη, πιθανώς λόγω των καταλοίπων αρχαίων θρησκειών με τρισυπόστατες και τρίμορφες θηλυκές θεότητες²²⁹ όπως η θεσσαλική Εκάτη και η Εννοδία. Είναι τα τρία κοσμικά επίπεδα του Eliade Mircea²³⁰ με το πιο σκοτεινό και χθόνιο στο οποίο καταλήγουν οι ψυχές αυτό του Κάτω κόσμου. Τα άλλα δύο είναι το γήινο των ανθρώπων και το ουράνιο των θεών.

Το τρίπτυχο του κύκλου ζωής, της γέννησης, του γάμου και του θανάτου συνδέεται με τις τελετές μύησης και μετάβασης, τις λεγόμενες διαβατήριες τελετές που σηματοδοτούν το πέρασμα από μία κατάσταση σε μίαν άλλη. Ο κύκλος της αποχωρήσεως από τη μητέρα με τη γέννηση, και στη συνέχεια η μετάβαση στον έγγαμο βίο και η ενσωμάτωσης της νέας κατάστασης οδηγεί στην τελετή αποχώρησης, αυτή τη φορά, από τη ζωή στον θάνατο ολοκληρώνοντας έτσι τον κύκλο. Έχει τις ρίζες του στο τρίπτυχο της μητέρας θεάς Δήμητρας και της κόρης της Περσεφόνης με τον Τριπτόλεμο και αργότερα με τον Διόνυσο, να λειτουργούν ως άρρενες πάρεδρες μορφές²³¹. Με το ζεύγος αυτό, της μητέρας-κόρης και της αρσενικής μορφής του παιδιού Τριπτόλεμου συνδέονται οι τελετές αποχωρήσεως από την μητέρα. Συγκεκριμένα με την

²²³ Woodbury 1979, 98.

²²⁴ Defradas, 1954, 147.

²²⁵ Kyle 1987| Delcourt 1981, 151-152 για την σχέση του ονόματος του Πύρρου και της λατρείας της φωτιάς.

²²⁶ Woodbury 1979, 101,108.

²²⁷ Νεμ 7.44-48 | Στραβ. 9.3.9.

²²⁸ Van Gennep, 1909.

²²⁹ Kerenyi, 1975, 218.

²³⁰ Eliade, 1957.

²³¹ Χατζόπουλος, 1996.

Δήμητρα και τον Διόνυσο συντελείται η τελετή μετάβασης στην ενήλικη ζωή και με τον Διόνυσο και την Περσεφόνη συνδέονται οι επιτάφιας τελετές. Στην Θεσσαλία απαντά το ρήμα *νεβέω* (νέα-νέφα στην θεσσαλική διάλεκτο) που συνδέεται με ένα ιερατικό λειτούργημα με νέες γυναίκες, οι οποίες ακολουθούσαν ιερή πορεία. Οι νέες αφιερώναν χρόνο στην υπηρεσία της θεότητας του ιερού και με την περάτωση της θητείας τους κατέθεταν αναθήματα, το *τελείωμα* και το *λύτρον*²³², που σηματοδοτούσαν το πέρας της υπηρεσίας και την μετάβαση στην κοινωνική ζωή και τον έγγαμο βίο. Πρώτα, βέβαια, είχαν εκπληρώσει τον τελετουργικό κύκλο της υπηρεσίας της θεάς, ο οποίος τελείτο μέσω τελετουργικής μύησης.

Στην τελετή μετάβασης από τη ζωή στον θάνατο, ο ψυχοπομπός Ερμής συνοδεύει στον Κάτω κόσμο τους αποθανόντες, επιγραφές με οδηγίες και παρακλήσεις για ευμενή μεταχείριση μαρτυρούνται, όπως στην επιγραφή της Πέλινας:

ἔθανες καὶ νῦν ἔγενον, τρισόλβιε ἄματι τῶιδε.

Εἰπεῖν Φερεφόνοι ὅτι Βάκχιος αὐτός ἔλυσε.

Ταύρος εἰς γάλα ἔθορες.

Αἴψα εἰς γάλα ἔθορες.

Κριός εἰς γάλα ἔπεσες.

*Οἶνον ἔχεις εὐδαίμοναν τιμάν κάπιμένει σ' ὑπό γῆν τέλεα ἄσσαπερ ὄλβιοι ἄλλοι.*²³³

Ο Χατζόπουλος επισημαίνει ότι η Eleonor Dickie υποστήριξε ότι η δοτική του δευτέρου στίχου απευθύνεται στην Περσεφόνη, τη βασίλισσα του Άδη για να της υποδείξει ότι ήταν ένας ευσεβής μύστης και για αυτό ζητά ευνοϊκή μεταχείριση.²³⁴ Επιπλέον, παρέχονται οδηγίες για την διέλευση του Κάτω κόσμου προς την μακαριότητα και την αιώνια ζωή, όπως στην επιγραφή που είναι χαραγμένη πάνω σε χρυσό έλασμα και βρέθηκε μέσα σε χάλκινη ταφική υδρία του 4ου αι. π.Χ., στα Φάρσαλα με το κείμενο:

*Εὐρήσεις Αἰδάο δόμοις ἐνδέξια κρήνην,
πάρ ' δ ' αὐτῆι λευκὴν ἔστηκυῖαν κυπάρισσον
ταύτης τῆς κρήνης μηδὲ σχεδόθεν πελάσηισθα.
πρόσσω δ' εὐρήσεις τὰ Μνημοσύνης ἀπὸ λίμνης
ψυχρόν ὕδωρ προ[ρρέον. φύλακες δ' ἐπίπερθεν ἔασιν
οἶδε σ' εἰρήσονται ὅτι χρέος εἰσεφικάνεις.
τοῖσδε σὺ εἶ μάλα πᾶσαν ἀληθείην καταλέξαι.
εἰπεῖν "Γῆς παῖς εἰμὶ καὶ Οὐρανοῦ ἀστ[ερόεντος,*

²³² Χατζόπουλος, 2002, 16.

²³³ *Two Gold Lamellae from Thessaly*, 1987, 3.

²³⁴ Dickie 1996, 81.

*Ἀστέριος ὄνομα δίψηι δ' εἶμ' αὔος. ἀλλὰ δότε μοὶ
πιεν ἀπὸ τῆς κρήνης.*²³⁵

Ανάλογες ορφικές επιγραφές²³⁶, ἔχουν ἐπίσης βρεθεῖ και στις περιοχές της νότιας Ἰταλίας και στη Ρώμη. Εἶναι γραμμένες σε δαχτυλικό ἐξάμετρο και αποκαλοῦνται *νεκρόβιβλοι*, ἓνα εἶδος διαβατηρίου για το ταξίδι καθὼς και ἓνα πιστοποιητικό ὅτι ο νεκρός ἀνήκει στους ἐκλεκτούς και μυημένους.²³⁷ Ἐνα νόμισμα που βρέθηκε στην Πέλλινα ἀναπαριστᾷ την σίβυλλα Μάντο να κρατᾷ ἓνα καλάθι γεμάτο προφητείες που μόλις εἶχε ξεκλειδώσει. Το κλειδί το κρατᾷ στο δεξί της χέρι.²³⁸

IV.β2 Η Θεσσαλική οφθαλμαπάτη

*καθελεῖν σελήνην· ἐδόκουν αἱ Θετταλαὶ τὴν σελήνην κατάγειν.
Ἡσύχιος*

Ἡ Θεσσαλία, συνδέεται ἔντονα, στην ἀρχαιότητα, με την ἀσκηση της μαγείας, εἰδικά της νεκρομαντείας και τῆς παρουσίας μαγισσών. Οι θεσσαλές μάγισσες, εἶχαν ὡς προστάτιδά τους την Ἐκάτη, την τρισυπόστατη θεά της μαγικῆς τέχνης στον Κάτω Κόσμο, παιδί του Τιτάνα Πέρση και της Ἀστερίας. Ο Ἀριστοφάνης στις *Νεφέλες* το 423 π.Χ. παρουσιάζει τον Στρεψιάδη, ἓνα γέρο Ἀθηναῖο χωρικό, να λέει πως

*γυναῖκα φαρμακίδ' εἰ πριάμενος Θετταλὴν
καθέλοιμι νύκτωρ τὴν σελήνην, εἶτα δὲ
αὐτὴν καθεῖρξαιμ' εἰς λοφεῖον στρογγύλον,
ὥσπερ κάτροπτον, κᾶτα τηροῖην ἔχων.*

Νεφέλες 749-52

για να ἀποφύγει τους τόκους οι οποίοι ἔμπαιναν κάθε νέα σελήνη. Ο Σωκράτης στον *Γοργία* του Πλάτωνα ἐπιστᾷ την προσοχή σε ὅσους ἀσχολοῦνται με την μαγεία, ὅπως οι θεσσαλές μάγισσες.²³⁹ Ο Πλούταρχος παραδίδει, ὅτι ἡ ἀστρονόμος Ἀγλαονίκη, κόρη του Ἠγήτορα ἀπὸ την Θεσσαλία γνώριζε την περιοδικότητα κινήσεων του φεγγαρίου (νέα σελήνη, πανσέληνο, ἐκλείψεις) και ὅτι χρησιμοποιοῦσε αὐτὴ τὴ γνώση για να

²³⁵ Βεροελή, *Χάλλη τεφροδόχος κάλις ἐκ Φαρσάλων* 1950,1951, 98. Ὑπάρχουν και παραλλαγές του κειμένου.

²³⁶ Ορφικός ὕμνος 57. "*Κωκυτοῦ ναίων ἀνυπόστροφον οἶμον ἀνάγκης, / ὅς ψυχᾶς θνητῶν κατάγεις ὑπὸ νέρτερα γαίης, / Ἐρμῆ, βακχεχόροιο Διωνύσοιο γένεθλον / καὶ Παφίης κούρης, ἐλικοβλεφάρου Ἀφροδίτης, / ὅς παρὰ Περσεφόνης ἱερὸν δόμον ἀμφιπολεύεις, / αἰνομόροις ψυχαῖς πομπὸς κατὰ γαίαν ὑπάρχων, / ἄς κατάγεις, ὅπταν μοίρης χρόνος εἰσαφίκηται / ἐπιέρωι ράβδωι θέλων ἠ' ὑπνοδῶτειρα πάντα, / καὶ πάλιν ὑπνώοντας ἐγείρεις· σοὶ γάρ ἐδόκε {τιμὴν} / τιμὴν Φερσεφόνεια θεὰ κατὰ Τάρταρον ἐυρὸν / ψυχᾶς ἀενάοις θνητῶν ὁδὸν ἠγεμονεύειν. / ἀλλὰ, μάκαρ, πέμποις μύσταις τέλος ἐσθλὸν ἐπ' ἔργοις.*"

²³⁷ Ἀνθολογία Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γραμματείας, νο 149.

²³⁸ XIIIβ της εργασίας, XVI Coins of Thessaly, νο 7.

²³⁹ Πλ. *Γοργ.* 513α.

φαίνεται ότι κατέβαζε το φεγγάρι.²⁴⁰ Μετά από έρευνα, στην περιοχή Βρυσιών των Φαρσάλων, μαρτυρείται η δοξασία για τις γυναίκες που κατέβαζαν το φεγγάρι και μία εκ των οποίων ακόμη τελεί την τελετή. Υπήρχε επίσης, μία φαρμακεύτρια πολύ σημαντική, η οποία θεράπευε όλες τις ασθένειες με βότανα, η οποία τώρα έχει αποβιώσει. Στην περιοχή δίπλα από το χωριό, υπήρχε ένα *locus amoenus* με νερά που ανάβλυζαν από τη γη, ποτάμια και δέντρα με ιπποπόταμους και καραβίδες και όλων των ειδών τα πουλιά. Ένας επίγειος παράδεισος όπως τον μαρτυρούν όσοι διαμένουν στο χωριό, ο οποίος εξαφανίστηκε μετά τον μεγάλο σεισμό το 1954 που ισοπεδώθηκε το χωριό. Όσον αφορά την τελετή κατάβασης του φεγγαριού, επιτελείται νύχτα και συνήθως για ερωτική μαγεία. Το φεγγάρι και τα αστέρια εμφανίζονται στην οροφή με τον εξής τρόπο. Στο κεντρικό τμήμα της οροφής, στερεώνουν έναν καθρέφτη και ακριβώς από κάτω τοποθετούν ένα πιάτο γεμάτο νερό στο κεντρικό τμήμα του δαπέδου και δίπλα ένα κερί σε ψηλότερη θέση από πιάτο, το οποίο εκπέμπει ένα αχνό φως. Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργείται αντανάκλαση και κάνει το φεγγάρι να εμφανίζεται στον καθρέφτη. Συχνά, όμως, αναρτούν ψηλά από το ταβάνι σε απόσταση ένα τύμπανο, το οποίο είναι καλυμμένο από κάποιο ύφασμα που το κρατά ο συνεργός για να μην εμφανιστεί το ουράνιο σώμα ενώπιον του παρά μόνο όταν η μάγισσα ορίσει. Κατόπιν τοποθετείται ένα κερί (μέσα στο τύμπανο), όταν η μάγισσα δίνει το σύνθημα στον συνεργό, ο οποίος αφαιρεί ένα μέρος του καλύμματος που μπορεί να είναι αρκετό ώστε να εμφανιστεί μια απομίμηση που αναπαριστά τη φιγούρα του φεγγαριού, όπως είναι τη συγκεκριμένη στιγμή. Αλείφει τα φωτεινά μέρη του τυμπάνου με κιννάβαρο και κόμμι. Γύρω από το τύμπανο και στο κάτω μέρος έχει σφηνώσει μια γυάλινη φιάλη και σε αυτή ένα κερί και τριγύρω τοποθετεί μερικές από τις απαραίτητες επινοήσεις για να λάμψουν αυτές από το κερί και οι οποίες είναι καλά κρυμμένες ώστε να φαίνονται ως σκιές του φεγγαριού. Μόλις λάβει το σήμα, ο συνεργός το ρίχνει σιγά από ψηλά ώστε να φαίνεται το φεγγάρι ότι κατεβαίνει από τον ουρανό. Και το ίδιο αποτέλεσμα επιτυγχάνεται με τη βοήθεια ενός βάζου με τεχνάσματα στο γυαλί. Πάνω στο βωμό, στο σπίτι, τοποθετείται ένα πιθάρι και μέσα το γυάλινο βάζο που έχει μια λάμπα αναμμένη. Υπάρχουν αναμμένα και άλλα γιατί όταν είναι αναμμένα τα άλλα κεριά δεν εμφανίζεται το θέαμα, παρά μόνο όταν σβήσουν όλα πλην του ενός. Όταν η μάγισσα επικαλείται το φεγγάρι, διατάζει και σβήνουν τα υπόλοιπα και αυτό που καίει από το βάζο αντανάκλαται στην οροφή και παρέχει μια αναπαράσταση του φεγγαριού, μια πανσέληνο που εκτίθεται στην οροφή.²⁴¹ Το τύμπανο ονομαζόταν και *ἴντζ* από το όνομα του πουλιού καθώς το πουλί αυτό παλαιότερα χρησιμοποιούταν για την τέλεση μαγικών τελετών δηλαδή, πιο παλιά δένανε στο τύμπανο το πουλί και το στριφογύριζαν ως μέσο έλξης. Η Ίντζα ήταν κόρη του Πάνα και της νύμφης Ηχώς. Έδωσε στον Δία ένα μαγικό φίλτρο που του

²⁴⁰ Πλ. ΗΘ. 145c-d, "δέ τις ἐπαγγέλληται καθαιρεῖν τὴν σελήνην, γελάσεται τὴν ἀμαθίαν καὶ τὴν ἀβελτερίαν τῶν ταῦτα πειθομένων γυναικῶν, ἀστρολογίας ἀνηκόως ἔχουσα καὶ περὶ Ἀγλαονίκης ἀκηκουῖα τῆς Ἠγήτορος τοῦ Θεσσαλοῦ θυγατρὸς ὀπιτῶν ἐκλειπτικῶν ἐμπειροῦς οὕσα πανσελήνων καὶ προειδῶν αὐτὸν χρόνον, ἐν ᾧ συμβαίνει τὴν σελήνην ὑπὸ τῆς σκιᾶς ἀλίσκεσθαι, παρεκρούετο καὶ συνέπειθε τὰς γυναῖκας ὡς αὐτὴ καθαιροῦσα τὴν σελήνην." | Περὶ τῶν Ἐκτελειούτων Χρηστηρίων 13, "ἀλλ' ἐκείνων μὲν ἐν γυναιξὶ τὸ πανοῦργον ἔσχε πίστιν, Ἀγλαονίκης τῆς Ἠγήτορος, ὡς φασιν, ἀστρολογικῆς γυναικός, ἐν ἐκλείψει σελήνης ἀεὶ προσποιουμένης γοητεύειν καὶ καθαιρεῖν αὐτήν."

²⁴¹ Hippolytus, IV, 37 σε ελεύθερη απόδοση της γράφουσας.

προκάλεσε σφοδρό έρωτα για την Ιώ, ιέρεια της Ήρας. Η Ήρα κυνήγησε την ερωμένη του άνδρα της Ιώ αλλά και την υπεύθυνη για τον έρωτα αυτόν, την Ύγγα και την μεταμόρφωσε στο ομώνυμο πουλί και έκτοτε χρησιμοποιούνταν σε ερωτικά ξόρκια.

Η θεά Αφροδίτη πρώτη το κατέβασε στη γη και το έδωσε στον Ιάσονα, για να κερδίσει τον έρωτα της Μήδειας.²⁴² Οι μάγισσες έδεναν το πτηνό σε τροχό και το περιέστρεφαν. Με τον ήχο που έκανε το στριφογύρισμα πίστευαν ότι προσέλκυαν τον ερωτικό σύντροφο αλλά και τον άπιστο εραστή, "έλκειν Ύγγα έπι τινι"²⁴³ και τον μάγευαν για να υπακούει, από το ρήμα "ύζω" που σημαίνει κραυγάζω, βώ από όπου και το όνομα Ύγξ. πόσο μάλλον αν επρόκειτο για άπιστο εραστή. Υπήρχε και το ομώνυμο παιχνίδι αλλά όχι με πραγματικό πουλί δεμένο σε τροχό. Κατασκευαζόταν είτε σχήμα αστεριού, ρόμβου ή τροχού, με τα φτερά για ακτίνες και τα πόδια του πουλιού τεταμένα "Ύγξ τετράκναμος".²⁴⁴ Πάνω στον τροχό της Ύγγας ο ενδιαφερόμενος χάραζε ερωτικές αφιερώσεις ή μαγικές επικλήσεις και έστελνε τον τροχό στο πρόσωπο που τον ενδιέφερε ή προσπαθούσε εκ του μακρόθεν να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Ενέχει την έννοια των *μαγικών τροχών* που χρησιμοποιούνται στις θεουργικές τελετές με το τύμπανο να λειτουργεί ως ενδιάμεσο στο δέσιμο οντοτήτων μεταξύ του νοητού και του γνωστικού κόσμου. Νοείται ως μέσο μηνύματος αλλά και αυτό το ίδιο ως μήνυμα. Αποτελούν τα *voces mysticae* που στέλνονται στο θεουργό στην επικοινωνία του με το θείο καθώς οι τροχοί και τα τύμπανα συνδέονται με τις κοσμικές οντότητες που είναι υπεύθυνες για την διατήρηση της κίνησης των πλανητών και ενεργούν σε ένα κοσμικό και θεουργικό ρόλο.²⁴⁵ Εκτός του τεχνάσματος που εφηύραν οι μάγισσες της Θεσσαλίας για τις μαγικές τους επικλήσεις υπάρχει και η πιο επιστημονική εκδοχή που παραδίδει ο Πλούταρχος για μια επώνυμη μάγισσα την Αγλαονίκη, κόρη του Ηγήτορα. Γνώριζε αστρονομία, την περιοδικότητα της σελήνης και των εκλείψεων. Υπολόγιζε πότε θα συμβεί η έκλειψη και ισχυριζόταν ότι κατέβαζε την σελήνη στη Γη εφόσον η σελήνη κρυβόταν πίσω από την Γη.²⁴⁶ Για την αποφυγή της εύκολης καταδίκης, ως αρχαίας απάτης εις βάρος των αφελών πιστών, θα πρέπει κανείς να λαμβάνει υπόψη τα δεδομένα και τις συνθήκες βάσει στις οποίες δημιουργήθηκαν και λειτούργησαν. Μια τέτοιου είδους καθολική προσέγγιση με τον συμβολισμό και το φάσμα τους θα μπορούσε να οδηγήσει στην αποκάλυψη των βαθύτερων μυστικών, όπως αυτά δημιουργήθηκαν στους ιερούς χώρους και στα ιερά δρώμενα.

IVγ. Παρατηρήσεις για την θρησκευτική ζωή

Με την καθιέρωση του Δωδεκάθεου παρατηρείται ένας θρησκευτικός συγκρητισμός με τις προθεσσαλικές θεότητες. Ως συνέπεια του φαινομένου αυτού ο Δίας αποκαλείται και Μειλίχιος Ζευς ή Θαύλειος Ζευς και

²⁴² Πίνδ., Πυθ. 4. 213-219.

²⁴³ Ξεν., Απομν. 3.11.17.

²⁴⁴ Πίνδ. Πυθ. 4.381.

²⁴⁵ Majercik, 1989, 10.

²⁴⁶ Πλουτ. Ηθ. Γ. Παραγ. 145c και Περί των Εκλελ. Χρηστηρίων 13 και Argonautica: Sch. vet. στο Apoll. Rhod. III 533 και IV 59.

στο Ομόλιον καλείται Ομολώιος Δίας, του οποίου η λατρεία ξεπερνά τα γεωγραφικά όρια της Θεσσαλίας. Η Αθηνά αποκαλείται και Ιτωνία και μια άλλη πανάρχαια θεότητα η Εννοδία, η προστάτιδα των οδών σχετίζεται με την Εκάτη, η οποία συνδέεται με την Δήμητρα και την Περσεφόνη καθώς βοήθησε την πρώτη στην ανεύρεση της κόρης της, καθώς και με την Άρτεμη. Ο θεός Ποσειδώνας προθεσσαλικά λατρεύονταν με το προσωνύμιο Πετραίος ή Ίππιος και για τον οποίο αρχικά υπήρχε η δοξασία ότι συνόδευε τους νεκρούς στον Άδη. Κατά την Ελληνιστική εποχή, η Αφροδίτη ταυτίστηκε με την προθεσσαλική θεότητα της γονιμότητας προσδίδοντάς της τα χαρακτηριστικά της Περσεφόνης και με αυτή την μορφή λατρευόταν στη Δημητριάδα μαζί με την Εννοδία Πατρώα.²⁴⁷ Η λατρεία του Ποσειδώνα ήταν εκτεταμένη στην αρχαία Θεσσαλία, περισσότερο και από του Δία και αποτελεί την θεότητα που συνδεόταν με την δημιουργία και είναι περισσότερο ενοποιητικός. Τα ιερά του στην αρχαία Θεσσαλία βρίσκονται σε ιδιαίτερες γεωγραφικές θέσεις και για αυτό αποτέλεσαν αμφικτιονικά κέντρα λήψης σημαντικών πολιτικών αποφάσεων. Ο Απόλλωνας, η Αθηνά και ο Δίας αποτελούν περισσότερο πολιτικούς θεούς και όταν η θρησκεία παραμερίστηκε από την πολιτική το ίδιο συνέβη και με τις θεότητες. Ένα μοναδικό φαινόμενο παρατηρείται στην περιοχή της αρχαίας Θεσσαλίας και αποτελεί στοιχείο που δείχνει την πολυπλοκότητα και την ιδιαιτερότητα της λατρείας στη Θεσσαλία και το οποίο έγκειται στο γεγονός, ότι στις επιγραφές αναμιγνύονται τα επιτύμβια στοιχεία των απολεσθέντων με την ταυτότητα των αφιερωματικών αναθημάτων.²⁴⁸ Οι στήλες αυτές αποτελούν ιδιωτικά μνημεία και αποτελούν μια πηγή για την αντίληψη της θρησκευτικότητας στην περιοχή. Οι στήλες της ελληνιστικής εποχής έχουν ιδιαίτερα γνωρίσματα με παραστάσεις και κοινά χαρακτηριστικά και στεφανώνονται από ένα ανθέμιον. Υπάρχει, ωστόσο μια αλλαγή σε πιο αυστηρή και λιτή μορφή στην ελληνορωμαϊκή εποχή, όπου ο Ερμής προσλαμβάνει ένα πιο λαϊκό χαρακτήρα, αυτόν του εγχάρακτου Ερμή με μια γεωγραφική ενοποίηση, πιθανόν λόγω των δύο εναπομεινάντων Κοινών. Η καταγωγή της λατρείας του Ερμή είναι Πελασγική άρα προελληνική και είναι ο θεός των μεταβάσεων και του περάσματος. Διατηρεί την αρχαϊκή του μεγαλοπρέπεια στον χθόνιο Ερμή.²⁴⁹ Ο Ερμής σχετίζεται με την Βριμώ, τη θεσσαλική θεότητα που ταυτίζεται με την Περσεφόνη και την Εκάτη και η οποία έπεσε θύμα βιασμού από τον Ερμή στην όχθη της Βοιβηίδας εξ' ου και η ονομασία της, από τις φωνές "έβριμήσατο Βριμώ."²⁵⁰ Η Βριμώ ταυτίζεται με την ορφική Περσεφόνη και είναι κόρη της Δήμητρας και του Δία Καταχθόνιου, η οποία γέννησε τον Βάκχο Ζαγρέα που κατασπαράχθηκε από τους Τιτάνες. Ως τιμωρία ο Δίας τούς έκανε στάχτη και η καρδιά του Βάκχου επέζησε στην Σεμέλη που γέννησε τον Βάκχο Διόνυσο. Μία επιγραφή που συνδέει τη Βριμώ με τα Διονυσικά και Ορφικά μυστήρια βρέθηκε σε τάφο

²⁴⁷ Ευρ. Ιων 1048- 50 "Είννοδία θύγατερ Δάματρος, ἃ τῶν /νυκτιπόλων ἐφόδων ἀνάσσεις /καὶ μεθαμερίων, ὄδωσον /δυσθανάτων κρατήρων πληρώματ' /ἐφ' οἷσι πέμπει / πότνια πότνι' ἐμὰ χθονίας / Γοργοῦς λαιμοτόμων ἀπὸ / σταλαγμῶν τῶ τῶν Ἐρεχθειδῶν δόμων ἐφαπτομένων: /μηδέ ποτ' ἄλλος ἄλλων ἀπ' οἴκων πόλεως ἀνάσσει πλὴν τῶν εὐγενετῶν Ἐρεχθειδῶν. Μτφ. Μαυρόπουλος, Ζήτρος 2007. Εννοδία, κόρη της Δήμητρας, που εξουσιάζεις τους νυχτερινούς και τους ημερήσιους δρόμους, οδήγησε του κακοθάνατου ποτηριού το γέμισμα, μ' όσα στέλνει η αφέντρα μου."

²⁴⁸ Η Αβραγιανού αναπτύσσει αυτό το θέμα με βάσει τις επιγραφές για τον Ερμή Χθόνιο, στο *Ερμη Χθονίω* 2002.

²⁴⁹ Πανσ. Αττ. Ι 28.6 "κεῖται δὲ καὶ Πλούτων καὶ Ἐρμῆς καὶ Γῆς ἄγαλμα."

²⁵⁰ Λουκ. Νεκρομαντεία 20 καὶ ἐβριμήσατο ἢ Βριμῶ καὶ ὑλάκτησεν ὁ Κέρβερος· οὕτω γὰρ ἐντελῆ γίγνεται καὶ κύρια τὰ ἐγνωσμένα.

μύστη, στις Φερές.²⁵¹ Η Εκάτη σχετίζεται με τον Ερμή και οι δυο τους με την μαγεία, καθώς η Θεσσαλία είναι ο τόπος της μαγείας *par excellence* και οφείλεται στα δηλητηριώδη βότανα του Πηλίου και στις ικανότητες των μάγων που αγγίζουν αυτές των θεών.²⁵² Οι παραδόσεις της μυθολογίας για τον Ιάσονα και τη Μήδεια στη Θεσσαλία ενισχύουν την εικόνα αυτή, επίσης παραδίδεται ότι τα συμπτώματα της ασθένειας του Μεγάλου Αλεξάνδρου ξεκίνησαν από ένα γέυμα στην Θεσσαλία. Η μαγεία και η θρησκεία αλληλοσυνδέονται και θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς ότι η θρησκεία με την σημερινή της έννοια είναι η μαγεία της αρχαιότητας τουλάχιστον όσον αφορά το τελετουργικό της μέρος. Ο μάγος και ο μύστης βιώνουν μια ιδιαίτερη σχέση με την γνώση που αποκαλύπτεται και υπάρχουν επικλήσεις στον χθόνιο Ερμή και στους μαγικούς κατάδεσμούς τόσο στους ελληνικούς,²⁵³ αιγυπτιακούς και στους Ορφικούς Ύμνους, με την Περσεφόνη και τον Ερμή να μεριμνούν για την σωστή τοποθέτηση των νεκρών. Ο Ερμής, ως καθοδηγητής στο βασίλειο του Άδη και η Περσεφόνη ως βασιλεύουσα του Κάτω κόσμου, για αυτό και οι μύστες και μάγοι ζητούν ευνοϊκή μεταχείριση *αλλά, μάκαρ, πέμποις μύσταις τέλος εσθλόν επ' έργοις.*²⁵⁴ Οι χθόνιες θεότητες σχετίζονται με τις λατρευτικές δοξασίες των μυστηρίων που λατρεύονται στον Θεσσαλικό χώρο. Η λειτουργία του Ερμή ως θεού ψυχοπομπού στις στήλες όλων των νεκρών παραμένει ένα καθαρά θεσσαλικό φαινόμενο. Μετά τα ελληνιστικά χρόνια η λατρεία παρατηρήθηκε και στην νότια Μακεδονία, αλλά πιθανόν λόγω της γειννίας. Οι θεσσαλικές στήλες, από το τέλος του 4ου αι. π.Χ., αποτελούν τα μόνα μνημεία, τα οποία φέρουν στις βάσεις τους την επιγραφή *Ερμή χθονίω και Ερμάου χθονίου,*²⁵⁵ και οι οποίες σημαίνουν ότι οι τάφοι αυτοί βρίσκονται υπό την προστασία του Ερμή. Το μοναδικό αυτό φαινόμενο, σύμφωνα με την Αφροδίτη Αβαγιανού, αποτελεί μια μετάβαση της θεσσαλικής θρησκευτικότητας από ένα θεϊκό λατρευτικό μοτίβο σε ένα πιο λαϊκό, με τις στήλες να αντικαθιστούν τα ιερά και ο καθημερινός Ερμής έγινε ο Θεσσαλός Ερμής.²⁵⁶ Η ποικιλομορφία της θεσσαλικής θρησκείας οφείλεται καταρχάς στις εμφύλιες διαμάχες υπεροχής, στη συνέχεια και εν μέρει στη χειραφέτηση των πενέστων και στην απόκτηση κυριαρχίας των περιοίκων περιοχών με συνέπειες στην οικονομική και κοινωνική διαμόρφωση της ταυτότητας της Θεσσαλίας²⁵⁷ και τέλος στην Μακεδονική επιρροή στην περιοχή. Η Θεσσαλία στην τελετουργική λειτουργία διακρίνεται περισσότερο για την χθόνια λατρεία ή σεληνιακή, η οποία διαφέρει από την ουράνια ή ηλιακή. Στις χθόνιες τελετές η ενδυμασία αποτελείται από μαύρα ενδύματα, συνήθως σκισμένα με λυτά μαλλιά και θρηνητικά άσματα και με τον βωμό υπόγειο στο έδαφος και με θυσίες μαύρων ζώων²⁵⁸ την νύχτα²⁵⁹ ή την δύση και προς

²⁵¹ SEG XLV 646 *σύμβολα άν<δ>ρικεπαιδόθυρσον, άνδρικεπαιδόθυρσον· Βριμώ, Βριμώ· εἴσιθ<ι> ἱερὸν λειμῶνα· ἄποινος γὰρ ὁ μύστης· <⁶⁹[.]ΑΠΕΔΟΝ>⁶⁹ {²⁷[γ]άπεδον(?)}*²⁷.

²⁵² Αβαγιανού, 2002, 88.

²⁵³ PGM V 401–20, VII 668–80 και XVIIIb τετάρτου, τρίτου και δευτέρου αι., π.Χ., αντίστοιχα.

²⁵⁴ Ορφ. Υμ. 57.

²⁵⁵ IG IX2 638.

²⁵⁶ Αβαγιανού 2002, 103.

²⁵⁷ Milli, 2015, 257.

²⁵⁸ Ομ. Ιλ Γ 103 | Stengel, 1920, 15.

²⁵⁹ Απολ. Ροδ. Αργ. III 1029-1040 θυσία στην Εκάτη | Βεργ. Αιν. 249-251 θυσία μαύρου κριαριού στην νύχτα.

αυτήν.²⁶⁰ Σε αντίθεση στην ουράνια λατρεία τα ενδύματα είναι λευκά, καθαρά και οι συμμετέχοντες στεφανωμένοι, οι ύμνοι εύφημοι και οι βωμοί ψηλοί και οι θυσίες είναι λευκών ζώων και γίνονται την ανατολή και προς αυτήν.²⁶¹ Παρά τις γενικές διαφορές τους, η πιο θεμελιώδης είναι ο φόβος της επικείμενης συμφοράς η οποία χρεώνεται κυρίως στους χθόνιους θεούς, διότι αυτοί συνδέονται με τον ίδιο τον Θάνατο και τον Άδη όσο και με τη γη και την καλλιέργειά της.

V. Ναοί και Ιεροί Τόποι

*...Η μνήμη όπου και να την αγγίζεις πονεί...
ο πόνος νεκρός σαν τον Πάτροκλο και κανείς δεν κάνει λάθος.
...θα ξαναγίνει το πέλαγο και πάλι το κύμα θα τινάζει την Αφροδίτη·
είμαστε ο σπόρος που πεθαίνει. Και μπήκα στ' αδειανό μου το σπίτι.*

Γιώργος Σεφέρης, Μνήμη Α'

Η λατρεία αρχικά συνδεόταν με τη γη και τις δυνάμεις της φύσης, ενώ αργότερα με την καλλιέργεια της γης μετατοπίστηκε στην λατρεία των χθόνιων θεοτήτων που συνδέονται με την γη και σκόπευαν στον εξευμενισμό τους. Η περιοχή της αρχαίας Θεσσαλίας είχε ανεπτυγμένη λατρεία στις χθόνιες θεότητες, οι οποίες μεταγενέστερα με την θρησκευτικό συγκρητισμό²⁶² ταυτίστηκαν με άλλες θεότητες μέχρι την λατρεία των Ολύμπιων θεών. Η λατρεία εκφράζεται στους ιερούς χώρους, οι οποίοι εξελίσσονται από απλούς βωμούς σε ιερά και ναούς και έτσι διευρύνεται ο θρησκευτικός τους ρόλος καθώς και η εμβέλεια επιρροής τους. Τα ιερά μεταμορφώθηκαν από υπαίθριες ιερές τοποθεσίες σε ναούς με αρχιτεκτονική δόμηση, λιτή αλλά απαιτητική. Μετέπειτα, οι ναοί αυτοί γίνονται ο χώρος συγκέντρωσης και λήψης αποφάσεων όχι μόνο θρησκευτικών θεμάτων αλλά και πολιτικών. Τα ιερά μεταμορφώθηκαν από υπαίθριες ιερές τοποθεσίες σε ναούς με αρχιτεκτονική δόμηση, λιτή αλλά απαιτητική. Ωστόσο, ο ναός βρίσκεται στον τόπο που λατρεύεται μια θεότητα και η σχέση του με τη φύση εμπεριέχει και το μυθικό στοιχείο. Οι τελετές, οι θυσίες και οι προσευχές της κοινότητας διαδραματιζόταν μπροστά στο ναό, στην ύπαιθρο. Οι Έλληνες έβλεπαν και τις πιο μικρές αλλαγές στη μορφή και στις αναλογίες των ιερών και των ναών. Ο Gottfried Grüben θεωρεί του Έλληνες τον λαό με τα πιο παρατηρητικά μάτια, *Τα μάτια με το λαμπερό έντονο βλέμμα, είναι ο λαός με τα ωραιότερα μάτια στον κόσμο.*²⁶³ Η παρατηρητικότητα των αρχαίων Ελλήνων επιδρούσε στην λεπτομέρεια

²⁶⁰ Ομ. Οδ. α 528.

²⁶¹ Σοφ. Οιδ. Κολ.477.

²⁶² Ο Θουκυδίδης παραδίδει ότι οι Πελασγοί προσεύχονταν στους θεούς χωρίς να τους ονομάζουν επειδή δεν είχαν ακούσει τα ονόματά τους ακόμη. Από την Αίγυπτο έμαθαν τα ονόματα πολύ αργότερα και μετά από καιρό ζήτησαν χρησμό για τα ονόματα από το μοναδικό μαντείο της εποχής την Δωδώνη και τους απάντησε να τα χρησιμοποιούν. Από τότε τα χρησιμοποιούν και οι Έλληνες τα πήραν από τους Πελασγούς. Θουκ. II 2.52.2,3.

²⁶³ Grüben, 2015, 17.

και η λεπτομέρεια ήταν το απαραίτητο συστατικό για την σωστή εκτέλεση των τελετών και την απόδοση στην μαντεία και του πιο μικρού μηνύματος.

V.α Κύριοι Ναοί στη Θεσσαλία

Στην προϊστορική εποχή, οι θεότητες λατρεύονταν σε ιερά άλση σε υπαίθριους ιερούς χώρους με ένα βωμό συνήθως από πέτρα και στάχτη από τις θυσίες. Με την πάροδο του χρόνου το ιερό με το βωμό και τα είδωλά του παρείχε αίγλη στην πόλη και αποτελούσε τόπο προσκυνημάτων αλλά και συγκεντρώσεων. Τα ιερά αποτελούν την έκφραση της ταυτότητας της πόλης και εφόσον οι πόλεις βρίσκονταν σε πόλεμο, τα ιερά είναι η εκδήλωση της δύναμης και του κύρους στα πλαίσια της πολιτιστικής άμιλλας.²⁶⁴

Τα κυριότερα προθησσαλικά ιερά είναι το ιερό της Ιτωνίας Αθηνάς στη Φίλια Καρδίτσας, του Ελευθέριου Διός στη Λάρισα, της Εννοδίας και του Θαύλιου Διός στις Φερές, το ιερό και μαντείο Κοροπαίου Απόλλωνα²⁶⁵ και του Ποσειδώνα. Οι θεότητες αυτές αποτελούν τις εθνικές θεότητες της Θεσσαλίας.²⁶⁶ Επιπλέον, σημαντικά ιερά αποτελούν και ο ναός του Απόλλωνα στα Τέμπη και στις Παγασές καθώς και του Κερδώου Απόλλωνα στη Λάρισα, ιερό που αποτελούσε και το χώρο όπου στήνονταν τα ψηφίσματα της εκκλησίας των Λαρισαίων, οι δικαστικές αποφάσεις, τα αναθήματα προς τιμή του, καθώς και οι αδριάντες σημαντικών ανθρώπων. Στην Περραιβία, στις δυτικές υπώρειες του Ολύμπου, στο Πύθιο έχουν αποκαλυφθεί τρεις ναοί αφιερωμένοι στους Απόλλωνα Πύθιο, Ποσειδώνα Πατρώο και Αρτέμιδα. Αν και οι ναοί, σύμφωνα με την Ανθή Μπάτζιου χρονολογούνται την εποχή του Οκταβιανού Αυγούστου, υπήρχαν πρωιμότεροι ναοί από κάτω.²⁶⁷

Πελασγιώτις

Οι κυριότεροι ναοί ήταν του Κερδώου Απόλλωνα, της Πολιάδος Αθηνάς στις Μικροθήβες από τον 6ο αιώνα π.Χ., που αποτελούσε ιερό και για τους οικισμούς του Κρόκιου πεδίου και την Φυλάκη. Ακόμη, του Ελευθέριου Διός στην πρωτεύουσά Λάρισα και το ιερό του Ηρακλή στο Σέσκλο. Επίσης, υπήρχαν ιερά του Ποσειδώνα, της Εννοδίας, της Άρτεμης και του Ασκληπιού στην ευρύτερη περιοχή. Εικάζεται, ότι τα περισσότερα ιερά βρίσκονταν στην σημερινή πλατεία Ταχυδρομείου, ειδικά του Απόλλωνα Κερδώου που η Milli συσχετίζει με την εκκλησία των αριστοκρατών της Λάρισας και υποστηρίζει, ότι το επίθετο κεδρώως δεν αφορά το κέρδος.²⁶⁸ Αναθηματικές επιγραφές του τετάρτου αι., π.Χ., που αναφέρουν τον Δία ως Θαύλιο βρέθηκαν στην ακρόπολη της Λάρισας, ανάμεσα στο Φρούριο και στον σημερινό ναό του Αγίου Αχιλλείου χωρίς ωστόσο ευρήματα προϊστορικού ναού. Επίσης, αναφέρεται ως Φόνιος και ως Μειλίχιος. Οι χθόνιες θεότητες χωρίζονται στις μειλίχιες που μπορούν να κατευναστούν και στις αμειλίχιες που κατευνάζονται

²⁶⁴ Marinatos, Hägg, 1993, 179.

²⁶⁵ Λεβέντη, 2018, 134.

²⁶⁶ Graninger, 2009, 45.

²⁶⁷ Μπάτζιου-Ευσταθίου Ανθή, 2012, Απόλλωνας.

²⁶⁸ Mili, 2011, 41 και Mili 2015, 135.

μόνο με θυσίες, ακόμη και ανθρωποθυσίες, όπως ο θεός Λαφύστιος στην Άλο που αργότερα ταυτίστηκε με το Δία. Τα προσωνόμια των θεών προέρχονται από την ταύτιση με τις προθεσσαλικές θεότητες, όταν εισήλθε το δωδεκάθεο στην θρησκεία.²⁶⁹ Η λατρεία του Ποσειδώνα εορταζόταν με τα Ποσειδώνια και τα Πετραία. Ο Αξενίδης εικάζει ότι το θεσσαλικό Κοινό οργάνωνε τα Ποσειδώνια και υπάρχει επιγραφή του πρώτου αιώνα μ.Χ., που μαρτυρά την εορτή.²⁷⁰

Στις Φερές, το σημερινό Βελεστίνο, ανασκάφτηκε ιερό του Δία Θαυλίου και Μειλίχιου που λατρευόταν μαζί με την θεά Εννοδία, χθόνια θεά των δρόμων που είχε ταυτιστεί με τις Βριμώ Περσεφόνη, Άρτεμη και Εκάτη.²⁷¹ Στο ιερό έξω από τα αρχαία τείχη εντοπίζεται το μεγάλο ιερό, ανατολικά στην ακρόπολη των Φερών, όπου βρίσκεται το ιερό των έξι θεαινών.²⁷² Οι αναθηματικές επιγραφές που μαρτυρούνται στο Δία Θαύλιο και Άφριο καθώς και στην Εννοδία είχαν προκαλέσει την απόδοση του ιερού είτε στον έναν είτε στην άλλη θεότητα. Η Paula Philippson την παρουσιάζει, ως μια αρχέγονη θεά που συνδέεται με τους Ποσειδώνα, Δία Θαύλιο, Ερμή Χθόνιο-Ενόδιο και Απόλλωνα, με αρχικά χθόνιο χαρακτήρα που στη συνέχεια εξελίχθηκε στον ουράνιο-χθόνιο χαρακτήρα της Εκάτης, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η Εννοδία ήταν μια μορφή Εκάτης στη Θεσσαλία. Σύμβολα της θεάς Εκάτης θεωρεί τις δάδες και ιερά ζώα το άλογο, το σκυλί, τον ταύρο και το λιοντάρι.²⁷³ Οι δάδες διασκόρπιζαν τα σκοτάδια του Κάτω κόσμου ή τα σκοτάδια της νύχτας του πάνω κόσμου όταν ανέβαινε επάνω, συχνά έφιππη και οδηγούσε τους ανθρώπους που πέθαιναν στο χθόνιο βασίλειο των νεκρών. Αντικαταστάθηκε από τον ψυχοπομπό Ερμή που αποκαλούνταν και αυτός Ένόδιος ή Όδιος και είναι γνωστός από την Οδύσσεια ως *Κυλλήνιος* Ερμής και στην Πελασιγίτιδα συνήθιζαν να αφιερώνουν επιτύμβιες στήλες νεκρών με την αναγραφή *Έρμη χθονίω* ή *Έρμάου χθονίου*.²⁷⁴

Την παραμονή της πρώτης νύχτας του κάθε μήνα, ημέρα αφιερωμένη στους νεκρούς, την νύχτα στα τρίστρατα, "*έν τριόδοις*" εναπόθεταν στην βάση του αγάλματος φαγητό το *Έκάτης δεῖπνον*²⁷⁵ που παρέθεταν στα Εκαταία για τους επαίτες και πένητες ως θυσία στη θεά. Συνδεόταν με τις εξαγνιστικές τελετές και τους οικιακούς καθαρμούς τα *οξυθύμια*. Το ίδιο συνέβαινε και στην Αττική με προσφορά πλούσιου φαγητού στα

²⁶⁹ Οικονόμου 2007, Β.

²⁷⁰ Αξενίδης, 1947, 36.

²⁷¹ Η Εννοδία είναι επίθετο της Βριμούς, Περσεφόνης, Άρτεμης και Εκάτης.

SEG 50:593

"Άρτέμιδι

Έκάτη

Υπόστρατος

FD III 1:469

[μέγα]ς Πύθιος Απόλλ[ων]

[μεγά]λη Είνοδία Έκάτ[η].

[Αύ]ρ. Νείκωνα Παραδό[ζου].

²⁷² SEG 45:645.

²⁷³ Philippson, 1944, 69.

²⁷⁴ Παπαχατζής, 1988, 55.

²⁷⁵ Λουκ. Νεκρ. Διάλογ. 2.3, "*θέρμους, ει θέλεις, και τής Έκάτης τὸ δεῖπνον.*"

σταυροδρόμια, ως αφιερώματα στην Εκάτη Φεραία, σύμφωνα με την αρχαία θεσσαλική αφήγηση που την ήθελε να έχει εγκαταλειφθεί σε ένα σταυροδρόμι. Ήταν τα λεγόμενα "*Εκαταία Δείπνα*", τα οποία εμμέσως προσφέρονταν στους πεινασμένους και τους φτωχούς που τα παρελάμβαναν μέσα στο σκοτάδι κι έτρωγαν δωρεάν. Επειδή όμως στην συνέχεια και στα ρωμαϊκά χρόνια οι πλούσιοι προσέφεραν στα Εκαταία *απορρίμματα και περισσεύματα της τραπέζης και άλλη αθλία τροφή*, η φράσις *Έκαταϊα κατεσθίειν* κατάντησε να σημαίνει παν ό,τι αισχρόν και ακάθατο.²⁷⁶

Ο Denver Graninger²⁷⁷ στην διατριβή του σχετικά με τις τοπικές λατρείες στην Θεσσαλία εκθέτει τις διάφορες εκδοχές για την Εννοδία και δεν συντάσσεται με τον Παύλο Χρυσοστόμου που την παρουσιάζει ως εθνική θεσσαλική θεά, διότι παρουσιάζεται και με άλλα επίθετα όπως Πατρώα στην Λάρισα. Αποδίδει την εξάπλωση της Εννοδίας στην προσπάθεια του Ιάσονα των Φερών, τον πέμπτο αι., π.Χ., να επιβληθεί στην περιοχή μέσω της θρησκείας. Αρχικά, ήταν νεκροταφείο και στους πρώιμους αρχαϊκούς χρόνους μετατράπηκε σε ιερό, ενώ κατά τον έκτο αιώνα π.Χ., ιδρύθηκε και ναός.²⁷⁸ Ο νεότερος ναός, οικοδομήθηκε τέλη του πέμπτου αιώνα π.Χ., και περιλαμβάνει ποικιλία χαρακτηριστικών στην αρχιτεκτονική του, όπως ομοιότητες με τον ναό των Δελφών. Μαρτυρούνται χάλκινο ειδώλιο του Δία Κεραυνίου και λίθινη κεφαλή ταύρου. Ο Ιωάννης Καλλέρης θεωρεί ότι ο Θαύλιος ήταν αρχαίος ελληνικός θεός.²⁷⁹ Το ρήμα *θαυλίζω* σημαίνει *εναγίζω, καθαίρω, φονεύω*.²⁸⁰ Ο Δίας Θαύλιος-Φόνιος-Μειλίχιος²⁸¹ ήταν ο θεσσαλικός θεός του Κάτω Κόσμου, ο Δίας Καταχθόνιος που τιμωρούσε τους φονιάδες όπως τον θεσσαλό Ιξίωνα²⁸² ο οποίος σκότωσε τον πεθερό του. Ο Paul Diel ερμηνεύει τον μύθο του Ιξίωνα υποστηρίζοντας πως ο θνητός άνθρωπος είναι ανίκανος να εξυψωθεί στις πνευματικές σφαίρες των θεών και αν το προσπαθήσει θα επιφέρει την αναπόφευκτη πτώση του. Ο τρόπος με τον οποίο σκοτώνει τον πεθερό του ο Ιξίωνας παραπέμπει στα έθιμα των εορτών της φωτιάς στην Θεσσαλία.²⁸³ Μόνο διαμέσου ιεροτελεστιών με καθορισμένο τυπικό εξευμενιζόταν και γινόταν μειλίχιος καθαίροντας τους φονιάδες από το μίσημα του αίματος σε αντίθεση με τον Άδη και τον Θάνατο που ήταν αυστηρώς αμειλίχιοι. Ο Ξενοφών περιγράφει το θυσιαστικό τελετουργικό²⁸⁴ καθώς τα δεινά που ταλαιπωρούν το στράτευμά του οφείλονται στο γεγονός, ότι δεν έχει προσφέρει θυσία στον Μειλίχιο Δία.²⁸⁵ Η λατρεία του Δία Μειλιχίου μαρτυρείται σε δύο επιγραφές της

²⁷⁶ Ρασσιάς, 2000.

²⁷⁷ Graninger, 2006, 5.4, 182.

²⁷⁸ Ο Αρβανιτόπουλος ξεκίνησε τις πρώτες σημαντικές ανασκαφές αλλά περιορισμένης έκτασης από την 1901-1925 την ανασκαφή και ο Βέκβιγκνιον την συνέχισε υποστηρίζοντας ότι ανήκε στον Δία Θαύλιο ενώ ο Χρυσοστόμου στην Εννοδία, στο βιβλίο του "*Η θεσσαλική Θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία Θεά*", 1998.

²⁷⁹ Καλλέρης, 1988, I, 182.

²⁸⁰ "*ἐναγίζειν, ὁ χόας ἐπιφέρειν ἢ θῆειν τοῖς κατοικομένοις ἢ διὰ πυρός δαπανᾶν ἢ φονεύειν.*"

²⁸¹ Ορφικός Ύμνος 73, Abel, 1971, 96.

²⁸² Diel Paul, 2019, 78-83.

²⁸³ Nilsson, 2020, 279.

²⁸⁴ Ξενοφ. Κυρ. Αν., 7.8.1-6.

²⁸⁵ Ιλ. Θ 158 "*ἀμείλιχος ἦδ' ἀδάμαστος.*"

Λάρισας.²⁸⁶ Η ρίζα *θau-δau* σχετίζεται με την παλαιογερμανική *-dau*, τη γοτθική *-daups* και την σύγχρονη γερμανική *-todt* με τη σημασία που έχει τολυδικό-φρυγικό επίθετο *κανδαύλης* που σημαίνει το φονιά των σκυλιών.²⁸⁷ Μαρτυρείται το έθιμο του καθαριού μέσω της θυσίας των σκυλιών στη Θεσσαλία και στην Μακεδονία μέχρι και την δεκατία του χίλια εννιακόσια εξήντα στις περιοχές του Βελεστίνου (Φερές), Ριζόμυλου και Μεγάλου Μοναστηρίου. Από μαρτυρίες γερόντων κατοίκων, δύο άνδρες στήνανε δύο δοκούς με ένα οριζόντιο ξύλο επάνω, και αφού οι νεαροί καταδίωναν τα σκυλιά, τα έδεναν με μακρύ σχοινί που είχαν στριφογυρίσει και τα κρεμούσαν από το οριζόντιο δοκάρι. Τα σκυλιά στριφογυρίζανε και αλυχτούσανε καθώς τα ανεβοκατέβαζαν μέχρι που τέλειωνε το σχοινί και ελευθερωνόταν πέφτοντας καταζαλισμένα στο έδαφος, εν μέσω πανηγυρισμών, των παρευρισκόμενων. Όσα σκυλιά είχαν πιαστεί τόσες φορές επαναλαμβανόταν το τελετουργικό με ασυγκράτητα γέλια και φωνές. Ακολουθούσε γλέντι και χορός. Για τους κατοίκους που τελούσαν το έθιμο η μη τέλεσή του αποτελούσε αμάρτημα που επέφερε δυσμένεια του Θεού και συμφορές. Το τελετουργικό λάμβανε χώρα την Καθαρά Δευτέρα και είχε ως σκοπό τον καθαρισμό των σκυλιών καθώς πίστευαν ότι οι αρρώστιες και τα κακά πνεύματα κατοικούσαν μέσα τους αλλά και για την υγεία των κατοίκων, διότι οι επιδημίες ξεκινούσαν Άνοιξη, όπως π. χ., η πανούκλα.²⁸⁸ Στη Λάρισα μαρτυρείται επιγραφή του αριστοκράτη και πολιτικού Μάκωνα, γιού του Ομφαλίωνος, που είχε ιδρύσει ιωνικό ναό, πιθανώς στην "ελεύθερη αγορά" προς τιμή του Θαύλιου Διός μαζί με την Εννοδία και τον Ποσειδώνα.²⁸⁹ Ο Απόλλωνας θήτευσε στις Φερές στον Άδμητο, τοπικό θεό του Θανάτου²⁹⁰ για να καθαρθεί από τον φόνο του δράκοντα Πύθωνα ή της δράκαινας Δελφύνης ή του βασιλιά των Δελφών Πύθωνα Δράκοντα ή κατά την θεσσαλική εκδοχή επειδή σκότωσε τους κατασκευαστές του κεραυνού Κύκλωπες και ο Δίας τότε κατακεραύνωσε τον γιό του Ασκληπιό, που ανάσταινε και νεκρούς ακόμη.²⁹¹ Το μικρό ιερό εντοπίστηκε δεξιά της ακρόπολης μαζί με αναθηματική στήλη του τετάρτου αιώνα π.Χ., προς τιμήν της θεάς Εννοδίας και ενός άλλου θεού, πιθανώς του Δία.²⁹² Η θεά σχετίζεται με τους καθαρισμούς από τα μιάσματα του φόνου και επέπτευε τις καθιερωμένες τιμές για τους νεκρούς και για αυτό το λόγο λατρευόταν μαζί με τον Δία Θαύλιο τιμωρό των δολοφόνων και του Απόλλωνα. Η θυσία για καθαρισμό απαιτούσε την θυσία ενός σκυλιού, που ήταν το ιερό της ζωό.²⁹³ Η Εννοδία έχει εννέα προσωνύμια, η παλαιότερη επιγραφή βρέθηκε

²⁸⁶ IGIX2 578 "Μάκων Όμφαλίωνος τὸν να[ὸν] Διὶ Μειλιγίωι καὶ Ἐνοδίᾳ καὶ Πό[λει]".

IGIX2 579 "[— — — — —] εὐζάμενος Μιλιγίῳ Ξενόλαος Θεσσαλοῦ."

²⁸⁷ Solmsen, 1911, 723. | Schloz, 1937, 50.

²⁸⁸ Χρυσοστόμου, 1994, 203.

²⁸⁹ IG IX,2 578 Μάκων Όμφαλίωνος τὸν να[ὸν] Διὶ Μειλιγίωι καὶ Ἐνοδίᾳ καὶ Πό[λει].

²⁹⁰ Χρυσοστόμου 1994, 189.

²⁹¹ Χρυσοστόμου, 1998, 251 | Ευρ. Αλκ. στιχ., 124-129 | Απολλ. Γ' 10,3.

²⁹² Χρυσοστόμου, 1998, 44.

²⁹³ Χρυσοστόμου, 1994, 178.

στην Λάρισα, με το επίθετο *Αστική*,²⁹⁴ ως *Σταθμία*²⁹⁵ λατρευόταν στα προπύλαια και στις εισόδους της πόλης με αποτρεπτικό χαρακτήρα, όπως και η *Αλεξατίδα*.²⁹⁶ Σε επιγραφή σε ιερό στη Βέροια του τρίτου αιώνα π.Χ., αναγράφεται ως *Οσία* και στο Περραβικό Πύθιο ως *Πατρώα*.²⁹⁷ Με τον Ποσειδώνα και τους σεισμούς συνδέεται η Εννοδία Μυκαϊκή λόγω του μυκηθμού που έκανε η θεά. Στις Φερές λατρευόταν ως *Κόριλλος*, δηλαδή, ως κουροτρόφος προστάτις των παιδιών και των γυναικών και ως *Αρχαία* θεά του θανάτου μαρτυρείται στις Ευμενίδες του Αισχύλου.²⁹⁸ Επιπλέον, μια αναθηματική στήλη του τρίτου αιώνα π.Χ., προς τιμήν του Ποσειδώνα μαρτυρεί τη λατρεία του.²⁹⁹ Στα Δένδρα Τυρνάβου, υπήρχε πιθανώς ιερό του Διός και της Άρτεμης και στις Αμφανές στον Βόλο μαρτυρείται επιγραφή για τον Ποσειδώνα του πέμπτου αιώνα π.Χ.³⁰⁰

Η Εννοδία και η Εκάτη είναι θεές που έχουν στην δικαιοδοσία τους τα φαντάσματα όπως παραδίδει ο Ευριπίδης στην Ελένη.³⁰¹ Στον Άτραγα, σημερινό χωριό Πηνειάς, στα Τρίκαλα, δυτικά του νεκροταφείου υπήρχε ιερό και μαρτυρείται αναθηματική επιγραφή του πέμπτου αιώνα π.Χ., στο ν Δία Τριτόδιο³⁰² και αναθηματική στήλη του τρίτου αιώνα π.Χ., στον Δία Θαύλιο. Στο Κουτσόχερο, ο Απόστολος Αρβανιτόπουλος υποστηρίζει την ύπαρξη ιερού προς τιμήν του θεού Ποσειδώνα, δυτικά του χωριού, στον λόφο του Αγίου Νικολάου, το οποίο ιδρύθηκε από τους Άτραγες.³⁰³ Μαρτυρούνται επιγραφές και μία εκ αυτών με το προσωνύμιο *Πατραγένης*.³⁰⁴ Στην προθεσσαλική Εφύρα, Κραννών, μετονομασία που έλαβε από θερμή κρήνη (*κράννα*) της περιοχής, υπήρχε πιθανώς ιερό του Ασκληπιού που μαρτυρείται από την ανάθεση αφιερωματικής στήλης, ενός που διετέλεσε ιερέας του θεού. Μία επιπλέον στήλη με αφιέρωση στον Ηρακλή, οδήγησαν τον Αρβανιτόπουλο να υποστηρίζει ότι υπήρχε και ναός του Ηρακλή.³⁰⁵ Στα ερείπια σε παραπόταμο της περιοχής εντοπίστηκε αρχαϊκή επιγραφή που σχετίζεται με τον Ασκληπιό. Επίσης, στον Κραννώνα ο Jürgen Riethmüller υποστηρίζει, ότι υπήρχε ένα Ασκληπιείο που χρησίμευε ως αρχείο για την

²⁹⁴ IG IX,2 575

*Αργεία : μ' ανέθεκε ὑπὲρ πα[ι]δός
τόδ' ἄγαλμα· | εὖζατο : δ' Ἀγέ[τ]ορ
φαστικᾶι : Ἐνοδίαι.*

²⁹⁵ IG IX,2 5771

*Ἐν[οδί]α Σταθμία
Ἀγα[θί]ς Ἀτθονεϊτε[ί]α
εὖζαμένα πὲρ [τ]ο[ί]*

π[αιδ]ός Φρυ[—]. ὸΩΩ[—]

²⁹⁶ IG IX,2 576 Ἐννοδίας Ἀλεξατίδος.

²⁹⁷ IG IX,2 358 Ἐννοδίαι Πατρ<ώ>α.

²⁹⁸ *Αισχ. Ευμεν.* 723.

²⁹⁹ Τζιαφάλιας, 1991, ΑΔ46, Β'1, Χρονικά, 257, 51.

³⁰⁰ Γιαννόπουλος, 1932 ΑΕ, Χρονικά, 27, 12.

³⁰¹ Ευρ. Ελ. 569.

³⁰² SEG XXXIII 453 [Δι Τρ]ιτοδίο̅ι.

³⁰³ Αρβανιτόπουλος 1914, 217.

³⁰⁴ Τζιαφάλιας 1990, 219.

³⁰⁵ Αρβανιτόπουλος 1911, 333.

τοποθέτηση των ψηφισμάτων.³⁰⁶ Εντοπίζεται επίσης ιερό, το οποίο ο Αρβανιτόπουλος εικάζει ότι είναι της Αθηνάς Πολιάδος και το τοποθετεί στον λόφο, ενώ η Maria Mili εκφράζει αμφιβολία. Οι Κωνσταντίνος Ρακατσάνης και Αθανάσιος Τζιαφάλιας θεωρούν, ότι πρόκειται για την Αθηνά Ιτωνία λόγω της εορτής των Ιτωνίων³⁰⁷ που λάμβανε χώρα στην Κραννώνα και σχετίζεται με την Αθηνά.³⁰⁸ Η Mili ωστόσο υποστηρίζει, ως αδύνατη την άποψή τους λόγω ότι αποτελεί εικασία συμπλήρωσης της λέξης *ταινίων* ή *ξενίων* στα χειρόγραφα με εξαίρεση την παράδοση του Πολύαινου.³⁰⁹ Ο Denver Graninger δέχεται ότι οι Κραννώνιοι συμμετείχαν στην γιορτή που υποδηλώνει ότι υπήρχε στην περιοχή κάποιο ιερό και έτσι δεν ήταν αναγκασμένοι οι κάτοικοι να πάνε στη Φαρκαδόνα ή στη Φύλια, ωστόσο δεν το θεωρεί και βέβαιο.³¹⁰ Στο Σωτήριο - Πέτρα εντοπίστηκαν θεμέλια ναού και ο Milojević, υποστηρίζει ότι κατάλοιπα αρχαίου ναού εντοπίζονται και στην ελώδη περιοχή. Για τον ισχυρισμό του στηρίχθηκε αφενός στις παραδόσεις των γηγενών που παραδίδουν ότι ο Ασκληπιός ήρθε από τα βουνά καθώς είχε ανατραφεί από τους Κενταύρους στο Πήλιο και θεράπευε τους ανθρώπους και ακόμη ότι οικοδόμησε οικία και θεραπευτήριο και προς τιμήν του διεξάγονταν ιππικοί αγώνες και αφετέρου, ότι εκεί βρισκόταν το θεσσαλικό ιερό του Ασκληπιού.³¹¹ Το Ασκληπιείο της Τρίκκης είναι το πιο γνωστό ιερό του θεού, στη συνέχεια ιδρύθηκε το ιερό της Επίδαυρου και της Κω, από τα οποία διαδόθηκε ευρέως από τον 4ο αι. π.Χ. η λατρεία του θεού.³¹² Στην Κραννώνα εντοπίζεται λατρεία της Δήμητρας από την ανεύρεση μαρμάρινου αγκυρατιδίου της θεάς με αποκομμένη την κεφαλή, ενώ ο Τζιαφάλιας υποστηρίζει ότι πρόκειται για την Δήμητρα κόρη.³¹³ Στο δεξί χέρι κρατά φιάλη και στο αριστερό δάδα. Επίσης ο Αντίγονος Καρύστιος παραδίδει σχετική τελετουργία για την πρόκληση βροχής που τελούνταν στην περιοχή με χάλκινο αμάξι που το έσερναν δύο κόρακες.³¹⁴ Νόμισμα που αναπαριστά το δοχείο νερού πάνω σε ρόδες, το οποίο παρέλαζε στους δρόμους της Κραννώνας με το κοράκι, ως προάγγελος της βροχής (*μπρούτζινο, Coins of Thessaly 5*). Ένας ακόμη τελετουργικός πολεμικός χορός, τα Καρπαία, που μαρτυρείται στην περιοχή, πιθανώς συνδέεται με τον Διόνυσο, αλλά θα μπορούσε να συσχετίζεται και με την Δήμητρα, όπως υποστηρίζει η Milli καθώς ο Διόνυσος δεν ήταν ποτέ πολεμικός

³⁰⁶ Riethmüller 2005, 302 αρ., 157.

³⁰⁷ Πολυαίνου Στρατηγήματα II 34 "Ιτωνίων"

³⁰⁸ Ρακατσάνης – Τζιαφάλιας 1997, 73.

³⁰⁹ Mili 2015, 231, υπ., 87.

³¹⁰ Graninger 2011, 54, 65.

³¹¹ Milojević 1956, 181.

³¹² Riethmüller 2005.

³¹³ Τζιαφάλιας, 1980, 294.

³¹⁴ Αντίγ. Ιστοριών Παραδόξων 25, XV. "Ἐν δὲ Κραννώωνι τῆς Θεσσαλίας δύο φασὶν μόνον εἶναι κόρακας" διὸ καὶ ἐπὶ τῶν προξενζιδῶν τῶν ἀναγραφόμενων τὸ παράσημον τῆς πόλεως (κα-- θάπερ ἐστὶν ἔθιμον πᾶσι προσπαρτιθέναι) ὑπογράφονται δύο κόρακες ἐφ' ἡμαξίου χαλκοῦ, διὰ τὸ μηδέποτε πλείους τούτων ὄφθαι. ἡ δὲ ἡμαξα προσπαράκεται διὰ τοιαύτην αἰτίαν" ζῆνον γὰρ ἴσως ἂν καὶ τοῦτο φανείη. ἔστιν αὐτοῖς ἀνακειμένη χαλκῆ, ἣν ὅταν αὐχμὸς ἢ σειόντες ὕδωρ αἰτοῦνται σὶ τὸν θεόν. καὶ φασὶ γένεσθαι. τούτου δὲ τι ἰδιαιτέρον ὁ Θεόπομπος λέγει" φησὶν γὰρ ἕως τούτου διατρίβειν αὐτοὺς ἐν τῷ Κράννωνι. ἕως ἂν τὰς νεοττοὺς ἐκνεοτεύσωσιν, τοῦτο δὲ ποιήσαντας τοὺς μὲν νεοττοὺς καταλείπειν, αὐτοὺς δὲ ἀπιέναι. καὶ ἐν Ἐκβατάνοις δὲ καὶ ἐν Πέρσαις Κτησίας ἴστορεῖ παραπλήσιον τι τούτοις" διὰ δὲ τὸ αὐτὸν πολλὰ ψεύδεσθαι παρελείπομεν τὴν ἐκλογὴν καὶ γὰρ ἐφαίνετο τερατώδης: Μυρσίλος δὲ ὁ Λέσβιος ἐν τῷ ὄρει φησὶ Λεπετύμνου ἐφ' ᾧ καθάπερ ἐν τῷ Κράννωνι, δύο μόνον εἶναι κόρακας, ὄντων οὐκ ὀλίγων ἐν τοῖς πλησίον τόποις."

θεός.³¹⁵ Ο χορός ήταν ένα είδος παντομίμας υπό τους ήχους του αυλού όπου ένας άνδρας υποκρινόταν ότι όργωνε με βόδια και ταυτόχρονα κοιτούσε γύρω-γύρω συνέχεια με φόβο. Ένας, προσποιούμενος τον κλέφτη τον πλησίαζε και τότε ο άνδρας προσπαθούσε να τον αντικρούσει και να σώσει τα ζώα του. Ο χορός τελείωνε συνήθως με τη νίκη του κλέφτη αν και μερικές φορές γινόταν το αντίθετο και αναδεικνυόταν νικητής ο αγρότης. Στη Σκοτούσσα, στα Φάρσαλα, λατρευόταν ο Δίας ο Φυγωναίος και η φυγός (βελανιδιά). Υπήρχε ιερό και μαντείο που οι ιερείς ερμήνευαν το θρόισμα της φυγούς και έδιναν χρησμούς. Αποτέλεσε την απαρχή του μαντείου της Δωδώνης. Το ιερό αναφέρεται παρακάτω στους τόπους μαντείας. Ο Στράβωνας³¹⁶ παραδίδει ότι το μαντείο της Δωδώνης μεταφέρθηκε από την περιοχή της Σκοτούσσας, ωστόσο θεωρεί ότι ο Σουίδα³¹⁷ αναφέρεται σε "μυθώδες λόγους" και για τον Κινέα που παραδίδει ότι το μαντείο μεταφέρθηκε από την Σκοτούσσα στην Δωδώνη Θεσσαλίας και έπειτα στην Ήπειρο, επίσης, θεωρεί όσα ισχυρίζεται μυθικά. Ωστόσο, και ο Στράβων καθώς και ο Στέφανος Βυζάντιος (5ος αι., μ.Χ.) στα "Εθνικά" παραπέμπουν στον Σουίδα και τον Κινέα.

Θεσσαλιώτις

Ονομάστηκε από τους Θεσσαλούς, Θεσσαλιώτις ενώ παλαιότερα ονομαζόταν Αιολίς και βρίσκεται τοπογραφικά στο κέντρο των τεσσάρων τετράδων. Στην αρχαία Άρνη, στις όχθες του ποταμού Σοφαδίτη-Ονόχωνου, στην Καρδίτσα λατρεύονταν η Αθηνά Ιτωνία και όπως και άλλες θεότητες λατρευόταν αρχικά ως χθόνια θεότητα. Ήταν κόρη του Ιτώνου που ήταν γιος του Αμφικτύωνα. Στο *Μέγα Ετυμολογικόν*,³¹⁸ παραδίδεται ότι Ιτωνία Αθηνά ονομάζεται από τους Θεσσαλούς, από την πόλη του Ίτωνος και σύμφωνα με τον γενεαλόγο Σιμωνίδη, ο Ίτωνος είχε δύο κόρες την Αθηνά και την Ιοδάμα. Σε έριδα μεταξύ τους με όπλα η Αθηνά-Ιτωνία, δηλαδή, η κόρη του Ίωνα σκότωσε την Ιοδάμα. Ο Τζέτζης, επίσης παραδίδει στα *Σχόλια εις Λυκόφρονα* ότι οι Έλληνες την θεοποίησαν.³¹⁹ Η σχέση της με τον κάτω κόσμο που τον τροφοδοτούσε με νεκρούς πολέμου της προσέδωσε τα χαρακτηριστικά της πολεμικής θεότητας και ταυτίστηκε με την θεά Αθηνά. Η ίδρυση του ιερού τοποθετείται στα μυκηναϊκά χρόνια (1400-1100 π.Χ.). Τα αφιερώματα που πρόσφεραν ήταν χάλκινα και πήλινα ειδώλια με τη μορφή της θεότητας ή ανθρώπων και ζώων, επίσης κοσμήματα και όπλα τα οποία κρεμούσαν στα κλαδιά δέντρων ή σε ξύλινους πίνακες που έδεναν στους

³¹⁵ Mili, 2015, 119.

³¹⁶ Στρ.Γεωργ. Ζ, VII.12 "Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἄνδρες ἦσαν οἱ προφητεύοντες· καὶ τοῦτ' ἴσως καὶ ὁ ποιητὴς ἐμφαίνει· ὑποφύτας γὰρ καλεῖ, ἐν οἷς τάττοιτο κἂν οἱ προφῆται· ὕστερον δ' ἀπεδείχθησαν τρεῖς γραῖαι, ἐπειδὴ καὶ σύνναος τῷ Διὶ προσαπεδείχθη καὶ ἡ Διώνη. Σουίδα μὲντοι Θετταλοῖς μυθώδεις λόγους προσχαριζόμενος, ἐκεῖθ' ἐν τέ φησιν εἶναι τὸ ἱερὸν μετενηνεγμένον ἐκ τῆς περὶ Σκοτοῦσσαν Πελασγίας· ἔστι δ' ἡ Σκοτοῦσσα τῆς Πελασγιώτιδος Θετταλίας· συνακολουθησαί τε γυναῖκας τὰς πλείστας, ὧν ἀπογόνους εἶναι τὰς νῦν προφῆτι δας· ἀπὸ δὲ τούτου καὶ Πελασγικὸν Δία κεκλήσθαι· Κινέας δ' ἔτι μυθωδέστερον..lacuna".

³¹⁷ Το λεξικό Σούδα αναφέρει το ίδιο με τον Σουίδα, μεταγενέστερο βεβαίως του Στράβωνα, αλλά δεν εξετάζεται εδώ το θέμα του Σουίδα και του λεξικού.

³¹⁸ Μέγα Ετυμολογικόν 435, 47-54, «Ιτωνίς και Ιτωνία η Αθηνά εἰρήται παρά τοις Θεσσαλοῖς, ἀπό τινός πόλεως Ίτωνος. Φησί δε ο γενεαλόγος Σιμωνίδης Ιτώνου θυγατέρας γένεσθαι δυο, Αθηνάν και Ιοδάμαν ας εξήλωκυίας την οπλομαχικήν εις έριν την εις αλλήλας χωρήσαι, αναιρεθῆναι τε την Ιοδάμαν υπό της Αθηνάς.»

³¹⁹ Σχόλια εις Λυκόφρονα, Ισαακίου και Ιωάννου του Τζέτζου, 555, σχ. 355 «Ὅθεν αὐτὴν εθεοποίησαν οἱ Ἕλληνες, καθάπερ και την πολεμικωτάτην Αθηνάν, Ιτωνίου μεν υπάρχουσαν θυγατέρα, Ιοδάμου δε ἀδελφήν, ἣν Ιοδάμαν ἀντιπολεμοῦσαν Αθηνά ἀνεῖκεν, ως φησί Σιμωνίδης ο γενεαλόγος, και ο Απολλώνιος.»

κορμούς των δέντρων ή τα τοποθετούσαν στο άλσος. Ο Στράβωνας παραδίδει, ότι ο ποταμός Κουράλιος που ρέει κοντά στο Ιερό της Ιτωνίας Αθηνάς, χύνεται στον Πηνειό. Το ιερό αυτό ήταν το διασημότερο ιερό του *Κοινού των Θεσσαλών*, το οποίο βρισκόταν στα Φίλια της Καρδίτσας, εκεί που ο Θεοχάρης έκανε ανασκαφές στη δεκαετία του 1960. Από τον όγδοο αιώνα π.Χ., μέχρι τον τρίτο αιώνα μ.Χ., οι Θεσσαλοί τιμούσαν την Ίωνα-Αθηνά ως θεά του πολέμου, εικόνα της οποίας απεικονιζόταν πάνω στα νομίσματά τους. Στο ιερό έφερναν τις προσφορές τους, παρουσίαζαν ψηφίσματα, τα οποία εξέδιδαν από κοινού και τοποθετούσαν τα αγάλματα των αρχόντων και των σημαντικότερων ευεργετών τους. Ιερά της Αθηνάς Ιτωνίας μαρτυρούνται επίσης στην Αχαΐα Φθιώτιδα, στην Εστιαιώτιδα (Φαρκαδώνα) και στην Πελασγιώτιδα (ανάμεσα Φεραί και Λάρισα, στην Κραννώνα). Το επίθετο Ιτωνία προέρχεται είτε από τον μήνα Ιτώνιο είτε από τον μυθικό ήρωα Ίωνο είτε από την ιστορική πόλη Ίτωνία. Το *κοινό* εόρταζε τα Ιτώνια πιθανώς σε κάποιο πανθεσσαλικό ιερό διότι μαρτυρούνται επιγραφές όπου το *κοινό* καλούσε τους Αμβρακιανούς για τον εορτασμό της *θυσίας* στην Φίλια. Αργότερα, στην ελληνιστική εποχή στην εορτή της Αθηνάς Ιτωνίας στην Αχαΐα Φθιώτιδα μετείχαν και πρέσβεις από την Κω και την Μυτιλήνη.³²⁰ Εικάζεται ότι το Κιέριο χτίστηκε στην θέση της προθεσσαλικής αιολικής Άρνης, η οποία αποτελούσε την πρωτεύουσα των Βοιωτών πριν εκδιωχθούν. Μαρτυρείται, επίσης η λατρεία του Ποσειδώνα λόγω αναθηματικής στήλης με το προσωνύμιο Κουρέτιος.³²¹

Εστιαιώτις

Το όνομα είναι προθεσσαλικό και παλαιότερα είχε μεγαλύτερη έκταση προς βορρά και κατοικούνταν από Περραιβούς. Στους Γόμφους, σημερινό Μουζάκι, εντοπίστηκε στην Μητρόπολη της Καρδίτσας ιερό του Διός Παλαμνίου με ένα βωμό.³²² Στην Πέλινα μαρτυρείται αναθηματική στήλη προς τιμήν του Δία Καταιβάτη, του δεύτερου αιώνα π.Χ.³²³ Στον Πρίνο Τρικάλων ανευρέθηκε μαρμάρينو δελφίни με πέντε άλλα μικρότερα του τετάρτου αιώνα π.Χ., με αφιέρωση στον θεό Ποσειδώνα.

Αχαΐα Φθιώτις

Πρόκειται για την περιοχή του βασιλείου του Πηλέα και του Αχιλλέα, στα Φάρσαλα. Ήταν σημαντική πόλη κτισμένη στους πρόποδες του Ναρθάκιου όρους, την διασχίζει ο Ενιπέας και εικάζεται ότι είναι η ομηρική Φθία. Στο λόφο της Αγίας Παρασκευής Φαρσάλων μαρτυρείται επιγραφικά η λατρεία του Διός Θαυλίου τον τέταρτο αιώνα π.Χ.³²⁴ Πολύ κοντά στην πόλη υπήρχε και ιερό της Θετίδας, μητέρας του Αχιλλέα, το Θετίδειον.³²⁵ Στην αρχαία Άλο κοντά στην σημερινό Αλμυρό, υπήρχε ιερό και άλσος αφιερωμένο στον Δία Λαφύστιο, αμειλίχιο θεό που συνδέεται με τους μύθους σχετικούς με τον βασιλιά Αθάμαντα ιδρυτή της πόλης και γιο του Αιόλου. Ο Friedrich Stählin πιστεύει ότι το ιερό βρίσκεται

³²⁰ IG XII,4 1:133, SEG XXVI 688.

³²¹ IG IX,2 265 Ποσειδώνι Κουερίωι Κεφάλων Βυκίνου.

³²² Leake 1967, iv, 523.

³²³ Χουρμουζιάδης, 1970 ΑΔ25 Χρονικά, 282, 3.

³²⁴ Αρβανιτόπουλος 1907, 151.

³²⁵ Στραβ. 9.431.

βορειοανατολικά κοντά στην θάλασσα.³²⁶ Ο Αθάμαντας είχε με την Νεφέλη δύο παιδιά, τον Φρίξο και την Έλλη, τα οποία θέλησε να σκοτώσει η δεύτερη σύζυγος του η Ινώ και αυτά διασώθηκαν με την παρέμβαση του χρυσόμαλλου κριαριού, με το οποίο διέφυγαν. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, ο Αθάμαντας και η Ινώ σχεδίασαν την δολοφονία του Φρίξου και ο Αθάμαντας καταδικάστηκε σε θυσία στον Δία Λαφύστιο, όπου τον έσωσε ο εγγονός του. Ωστόσο, υπήρχε τιμωρία για τον περσβύτερο της γενιάς, εάν εισερχόταν στο Πρυτανείο. Το ιερό της Άλου ενέπνεε φόβο και ήταν άβατο. Οι ανθρωποθυσίες που ήταν η ύψιστη προσφορά για αυστηρούς και δυσεξιλέωτους θεούς εξακολουθούσαν και στον πέμπτο αι π.Χ., και για αυτό ο Ξέρξης, ενώ ζήτησε να δει το ιερό απαγόρευσε στους στρατιώτες να εισέλθουν και επέβαλε σε όλους να σεβαστούν την οικία των απογόνων του Αθάμαντα και το άλσος.³²⁷ Στην Πύρασο, κοντά στις μικροθήβες υπήρχε επίσης ιερό αφιερωμένο στο Δία όπως μαρτυρεί ψήφισμα των Φθιώτιδων Θηβών.³²⁸

Περίοικες περιοχές

Περραιβία

Η Άζωρος, η Δολίχη και το Πύθιον αποτελούσαν τις τρεις σημαντικές περιοχές της Περραιβίας και ήταν ενωμένες σε συνομοσπονδία. Στο Πύθιο κοντά στο χωριό Σέλος εντοπίζεται το ιερό του Απόλλωνα Πυθίου, δυτικά της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων. Μαρτυρείται επίσης αναθηματική επιγραφή στον Απόλλωνα Πύθιο.³²⁹ Στο Πύθιο ο Δίας λατρευόταν με τα προσωνύμια Καταιβάτης και Κεραύνιος. Δύο αναθηματικές στήλες, η πρώτη του τρίτου αιώνα π.Χ., βρέθηκε από τον Αρβανιτόπουλο και η δεύτερη λίγο πιο μακριά απεικονίζει τον Δία με κεραυνό στο χέρι και αετό.³³⁰ Πέντε ακόμη ιδιωτικές αναθηματικές επιγραφές προς τιμήν του Ποσειδώνος έχουν εντοπιστεί και έχουν ανασκαφθεί δύο ρωμαϊκοί ναοί που αποδόθηκαν στους Απόλλωνα Πύθιο και στον Ποσειδώνα Πατρώο. Στην Άζωρο καθώς και στους Γόννους λατρευόταν ο Δίας Ύψιστος, ο οποίος λατρευόταν συστηματικά στην Μακεδονία και πιθανώς, λόγω γειννίασης πέρασε και στην Περραιβία. Μαρτυρείται αναθηματική στήλη του πρώτου αιώνα π.Χ., με ανάγλυφη παράσταση αετού με ανοιχτά φτερά.³³¹

³²⁶ Stählin, 2008, 311.

³²⁷ Ηροδ. Ζ 197 "ἐς Ἄλον δὲ τῆς Ἀχαιῆς ἀπικομένῳ Ξέρξῃ οἱ καταγεμόνες τῆς ὁδοῦ βουλόμενοι τὸ πᾶν ἐξηγγέσθαι ἔλεγον οἱ ἐπιχώριον λόγον, τὰ περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Λαφυστίου Διός, ὡς Ἀθάμας ὁ Αἰόλου ἐμηχανήσατο Φρίξῳ μόρον σὺν Ἰνοῖ βουλεύσας, μετέπειτα δὲ ὡς ἐκ θεοπροπίου Ἀχαιοὶ προτιθεῖσι τοῖσι ἐκείνου ἀπογόνοισι ἀέθλους τοιούσδε· ὅς ἂν ἦ τοῦ γένεος τούτου πρεσβύτατος, τούτῳ ἐπιτάξαντες ἔργεσθαι τοῦ λήϊτου αὐτοῖ φυλακὰς ἔχουσι. λήϊτον δὲ καλέουσι τὸ πρυτανήμιον οἱ Ἀχαιοί. ἦν δὲ ἐσέλεθ, οὐκ ἔστι ὄκως ἔξεισι πρὶν ἢ θύσεσθαι μέλλῃ· ὡς τ' ἔτι πρὸς τούτοισι πολλοὶ ἤδη τούτων τῶν μελλόντων θύσεσθαι δεῖσαντες οἴχοντο ἀποδράντες ἐς ἄλλην χώραν, χρόνον δὲ προϊόντος ὀπίσω κατελθόντες ἦν ἀλίσκωνται ἐστέλλοντο ἐς τὸ πρυτανήμιον· ὡς θύεται τε ἐξηγγόντο στέμμασι πᾶς πυκασθεὶς καὶ ὡς σὺν πομπῇ ἐξαχθεῖς. ταῦτα δὲ πάσχουσι οἱ Κυτισσώρου τοῦ Φρίξου παιδὸς ἀπόγονοι, διότι καθαρὸν τῆς χώρας ποιευμένων Ἀχαιῶν ἐκ θεοπροπίου Ἀθάμαντα τὸν Αἰόλου καὶ μελλόντων μιν θύειν ἀπικόμενος οὗτος ὁ Κυτισσώρος ἐξ Αἴης τῆς Κολχίδος ἐβρύσατο, ποιήσας δὲ τοῦτο τοῖσι ἐπιγενομένοισι ἐξ ἑωυτοῦ μῆνιν τοῦ θεοῦ ἐνέβαλε. Ξέρξης δὲ ταῦτα ἀκούσας ὡς κατὰ τὸ ἄλσος ἐγένετο, αὐτὸς τε ἔργετο αὐτοῦ καὶ τῆ στρατιῇ πάση παρήγγειλε, τῶν τε Ἀθάμαντος ἀπογόνων τὴν οἰκίαν ὁμοίως καὶ τὸ τέμενος ἐσέβετο."

³²⁸ Γιαννόπουλος, 1932, 5, στιχ., 20,19.

³²⁹ Ρακατζής-Τζιαφάλιας 2004, 72.

³³⁰ Αρβανιτόπουλος, 1924, 143.

³³¹ Τζιαφάλιας, 1991, 221.

Στα Τέμπη, εντοπίζεται το ιερό του Απόλλωνα, ο οποίος λατρεύεται ως Πύθιος και μαρτυρείται μόνο από λιγοστά ευρήματα που έχουν ανασκαφεί απέναντι από τη σημερινή εκκλησία της Αγίας Παρασκευής κατά την δημιουργία της κρεμαστής γέφυρας των Τεμπών. Από εδώ, ξεκινούσε η Δαφνηφορία και μέσω της Πυθιάδος οδού κατέληγε στους Δελφούς. Ο Απόστολος Αρβανιτόπουλος εικάζει, ότι το ιερό του Απόλλωνα Τεμπεΐτη βρίσκεται πάνω από το Μαυροβούνιο, σε ένα λόφο με πηγή που βρίσκονται κατάλοιπα αρχαίου ναού και εντοπίστηκε αναθηματική στήλη στον Απόλλωνα Τεμπεΐτη όπου μαρτυρείται και η λέξη *ελευθέρια* και για αυτό θεωρείται ότι μεταφέρθηκε από κάποιο χωρικό στο Μαυροβούνιο.³³² Επίσης, εντοπίζεται ιερό της Άρτεμης στο χάνι της Κοκόνας στη δυτική είσοδο των Τεμπών, στο οποίο πιθανώς λειτουργούσε και ιερό της Κυβέλης, κατά την περίοδο του τετάρτου μέχρι και δευτέρου αιώνα π.Χ. Ανακαλύφθηκαν δύο κτίσματα του τετάρτου αιώνα π.Χ., με τετράγωνη *εσχάρα* με ίχνη καύσης και θυμιατήρι και σε μία από τις τέσσερις εσοχές βρέθηκε μαρμαρίνη στήλη με ανάγλυφη μορφή Μητέρας που επιβεβαιώνει την λατρεία της Κυβέλης. Επίσης, στην Κραννώνα, ιέρεια της θεάς ανέθεσε στήλη προς τιμήν των Χαρίτων και θεωρείται ότι υπήρχε ιερό της Άρτεμης.³³³

Μαγνησία

Στην κορυφή του Πηλίου, λατρευόταν ο Δίας Ακράϊος με ευρήματα από τον πέμπτο αιώνα π.Χ., και μαρτυρούνται στήλες με ψηφίσματα του *Κοινού των Μαγνητών* με αναφορές στα ονόματα των ιερέων του Διός Ακράϊου. Έχουν ανασκαφεί δύο οικοδομήματα και υπάρχει στην βορειοδυτική πλευρά σε απότομο βράχο σπήλαιο το οποίο αποδίδεται στον Χείρωνα και την λατρεία του κατά τον Friedrich Stählin.³³⁴ Με την εμφάνιση του αστερισμού του Κυνός, πομπή από επιφανείς Μάγνητες, νέοι επιλεγμένοι από τον ιερέα, ανεβαίνουν στο ιερό ντυμένοι με δορές ζώων,³³⁵ για να μυηθούν ή να θυσιαστούν. Στον κόλπο των Παγασών μαρτυρείται επιγραφή για τη λατρεία του Διός Ακταίου-Ακράϊου που βρίσκεται στο μουσείο του Βόλου.³³⁶ Επίσης λατρευόταν και ο Πηλέας, του οποίου ο πατέρας Αιακός είναι το ίδιο πρόσωπο³³⁷ με τον Αιακό της Αίγινας από μετανάστες Αχαιούς της Θεσσαλίας. Ο Αιακός σχετίζεται με τον Κάτω κόσμο ως παρακαθήμενος στους Πλούτωνα και Κόρη, με μέγιστες τιμές.³³⁸ Είχε νυμφευθεί την κόρη του Χείρωνα Ενδηίδα³³⁹ και για αυτό ο Χείρωνας ενδιαφερόταν για τον δισέγγονό του Αχιλλέα. Ο Νικόλαος Παπαχατζής

³³² Αρβανιτόπουλος 1915, 171.

³³³ SEG XLII 507 *Μνασιμάχα Φοζίνου ή Ιέρεια της Άρτέμιδος ανέθηκε Χάρισι.*

³³⁴ Stählin, 2008, 104.

³³⁵ Δικαίαρχος 2.8 " *Ἐπ' ἄκρας δὲ τῆς τοῦ ὄρους κορυφῆς σπηλαῖον ἔστι τὸ καλούμενον Χειρόνιον, καὶ Διὸς Ακταίου ἱερὸν, ἐφ' ὃ κατὰ κυνὸς ἀνατολὴν κατὰ τὸ ἀκμαιοτάτον καὶ ἀναβαίνουσι τῶν πολιτῶν οἱ ἐπιφανέστατοι καὶ ταῖς ἡλικίαις ἀκμάζοντες, ἐπιλεχθέντες ἐπὶ τοῦ ἱερέως, ἐνεζωσμένοι κώδια τρίποκα καινὰ· τοιοῦτον συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ὄρους τὸ νύχτος εἶναι.*"

³³⁶ [---- παριστάναι τὰ θύματα λευκὰ ὀλόκληρα [κα]] [θαρὰ ἃ δεῖ θύ]εσθαι τῷ θεῷ καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἐθιζόμενα καθὼς [καὶ] |[πρὶν ἐ]γίνετο, τὰς δὲ τούτων δορὰς πωλεῖσθαι ἀπὸ τοῦ [νῦν χρό]ϊνου κα]τ' ἐνιαυτὸν ὑπὸ κήρυκα τῆ ἐκτῆ ἐπὶ δέκα τοῦ Ἄρτεμισ[ῶνος μη]νὸς πρὸ τῆς ἐκκλησίας γινομένης ἐνόμου ἀπὸ τοῦ -----Ιρίου ὑπὸ τῶν προγεγραμ- μένων ἀρχόντων, συμπαρόντων καὶ τοῦ ἱερέως τοῦ Διὸς τοῦ Ἀκράϊου καὶ τῶν ἐξεταστῶν, καὶ τὸ ἐκ τούτων [γεγόμενον διάφορον ἱερὸν εἶναι] τοῦ Διὸς τοῦ Ἀκραλον.... Ἰνου τὰς ἀγορὰς ----- - ἀρα τῷ θεῷ συναχθεῖσθαι |----.

³³⁷ Παπαχατζής, 1984, 140.

³³⁸ Ισοκράτης Ευαγ. 15.

³³⁹ Ἰλ. Π 14-15 | Πινδ. Νεμ. 5, 10 "*Αἰακοῦ καὶ Ἐνδηίδος, τῆς Χείρωνος θύ γατρὸς.*"

υποστηρίζει ότι οι ποιητές και μυθογράφοι αγνοώντας τις πρώιμες παραδόσεις παρουσίασαν τον Αιακό της Αίγινας να νυμφεύεται μια άλλη Ενδηίδα κόρη του Σκίρωνα, γείτονά του στην Αίγινα. Ωστόσο, υπάρχει διχογνωμία για την γενεαλογία από τα προκλασικά χρόνια.³⁴⁰ Σε αυτές τις αустηρές και χθόνιες θεότητες, επικυριάρχησε ο Δίας Ακραίος, ενώ ο Χείρων εξελίχθηκε σε θεραπευτή θεό και ο Πηλέας σε ήρωα. Η Paula Philippson³⁴¹ συσχέτισε την πομπή με τις ανθρωποθυσίες, οι οποίες συνεχίζονταν για την αποτροπή του κακού, σε αντίθεση με τον Νικόλαο Παπαχατζή που ενώ αρχικά βρίσκει βάσιμη την άποψη της Philippson, υποστηρίζει ότι μια ομαδική ανθρωποθυσία θα έμενε στην μνήμη ως κάτι φρικτό και ότι οι δορές που φορούσαν οι νέοι ήταν για την πρόκληση της βροχής.³⁴² Επίσης, η ανθρωποθυσία δεν αποτελεί κανονικό τελετουργικό παρά αποφασίζεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις και αποτελούσε την ύψιστη προσφορά στους αμειλίχιους θεούς, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Ο Κλήμης του Αλεξανδρέα παραδίδει, ότι είχε θυσιαστεί ένας Αχαιός στην Πέλλη της Θεσσαλίας, πόλη που βρισκόταν στη χώρα του Αχιλλέα. Σε μια άλλη πόλη, που βρισκόταν στη χώρα του Ευρυπύλου στην θεσσαλική ενδοχώρα,³⁴³ τελούνταν ανθρωποθυσίες στους αустηρούς θεούς Πηλέα και Χείρωνα.³⁴⁴ Σύμφωνα με τον Arthur Cook, οι δορές παραπέμπουν στο χρυσόμαλλο κριάρι το οποίο ίπταται προς τον ουρανό όπως και οι νέοι ανέβαιναν στην κορυφή του Πηλίου στο ναό του Θεού.³⁴⁵ Στη Δημητριάδα υπήρχε ιερό της Αφροδίτης στην Νήλεια, ενώ ένα δεύτερο ιερό υπήρχε στο νεκροταφείο και λατρευόταν ως επιτύμβια Αφροδίτη. Επίσης ενεπίγραφα αναθήματα ήταν αφιερωμένα στην Πασικράτα που θεωρείται λατρευτική επίκληση για αυτή που κατέχει την ισχύ των πάντων. Στην αγορά δυτικά, εντοπίζεται ναός της Άρτεμης *Ιωλκίας*³⁴⁶ με βάθρο του δευτέρου αιώνα π.Χ., το οποίο μεταφέρθηκε στην Δημητριάδα. Στο Ομόλιο, μέσα στα αρχαία τείχη εντοπίζεται ναός και βρέθηκε τμήμα δεξιού ποδιού 0.95μ., και το άγαλμα εικάζεται ότι θα ήταν πέντε μέτρα και ο Απόστολος Αρβανιτόπουλος θεωρεί ότι μπορεί να αποδοθεί αποδίδεται στον Δία.³⁴⁷ Στην αρχαία πόλη Ευρυμεναί κοντά στο Ομόλιο στην μονή του Αγίου Δημητρίου υποστηρίζει ο Κωνσταντίνος Γεωργακόπουλος, ότι βρισκόταν ο ναός του Ποσειδώνα Πετραίου.³⁴⁸ Στη μονή εντοπίζεται εντοιχισμένη αναθηματική στήλη αφιερωμένη στον Ποσειδώνα. Στην αρχαία Μελίβοια, στην μη επιβεβαιωμένη θέση πάνω από τον Αγιόκαμπο, εντοπίζεται αναθηματικό μνημείο από πέντε μαρμάρινους πλίνθους που σώζονται οι τρεις εξ αυτών, του πέμπτου αιώνα π.Χ., αφιερωμένων σε έξι θεότητες από τις οποίες αναγνωρίζονται με βεβαιότητα οι τρεις, οι Ποσειδώνας, Απόλλωνας και Αθηνά.

³⁴⁰ Απολλ. 3.12.6, σχ. 9.

³⁴¹ Philippson P., 1944, 148.

³⁴² Παπαχατζής, 1984, 141.

³⁴³ Ιλ. Β 736.

³⁴⁴ Κλ. Αλεξ. Προτρεπτικός προς Έλληνες 3.42.4 "*ἐπὶ σκηνῆς τραγωδεῖ. Μόνιμος δ' ἰστορεῖ ἐν τῇ Τῶν Θαυμασίων Συναγωγῇ ἐν Πέλλῃ τῆς Θεσσαλίας Ἀχαιὸν ἄνθρωπον Πηλεῖ καὶ Χείρωνι καταθύεσθαι*"

³⁴⁵ Cook 1914, vol., I, 414.

³⁴⁶ IG V2, 367 στιχ., 45 [*Ἄρτ*]έμ[δ]ος τῆς [*Ιω*]λκίαςτου δευτέρου αιώνα π.Χ.

³⁴⁷ Αρβανιτόπουλος, 1910, 188.

³⁴⁸ Γεωργακόπουλος, 1995, 145.

Οιταία, Μαλιεία, Αινιανία

Εντοπίζεται ιερό αφιερωμένο στον Ηρακλή νοτιοανατολικά της Οίτης, στην Πυρά με ευρήματα οστών, στάχτεων, χάλκινων όπλων που μαρτυρούνται από την αρχαϊκή εποχή. Επίσης στο βουνό Όθρυς, στη Μαλιεία, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη, ο Stählin δηλώνει ότι υπήρχε ναός του Ποσειδώνα.³⁴⁹

Ν.β Θρησκευτικές Τελετουργίες

Προθессαλικές θεότητες ήταν η Ίτωνία ή Πότνια Ίτωνος, που λατρευόταν στην Ίτωνα της Αχαΐας Φθιώτιδας και στη Φίλια της Καρδίτσας. Ακόμη, η χθόνια Θέτιδα που θεωρούνταν και θαλάσσια θεότητα λατρευόταν στο Θεΐδιο και πιθανώς στη γειτονική Σκοτούσσα. Οι χθόνιες θεότητες, του Θανάτου και του Κάτω Κόσμου είναι συνδεδεμένες με μαγικές τελετές, για τις οποίες φημιζόταν η Θεσσαλία και διακρίνονται, όπως έχει ήδη αναφερθεί στις μειλίχιες που με προσφορές μπορούσαν να κατευναστούν και σε αμειλίχιες, οι οποίες για να κατευναστούν απαιτούσαν αιματηρές θυσίες και παλιότερα ανθρωποθυσίες. Αντιπροσωπευτική αμειλίχια θεότητα αποτελεί ο Λαφύστιος, ο οποίος ταυτίστηκε με τον Δία μεταγενέστερα και λατρευόταν στην Άλω. Ο Χείρων ήταν τοπικός θεός και το ιερό του βρισκόταν στην κορυφή του Πηλίου, το *σεμνὸν ἄντρον*.³⁵⁰ Οι Μάγνητες υιοθέτησαν την λατρεία του από τους παλιούς κατοίκους του βουνού, πριν τους Ολύμπιους θεούς. Ήταν χθόνιος θεός των σπηλαίων και είχε γνώση των θεραπευτικών βοτάνων και ριζών. Ανέθρεψε τον Αχιλλέα και άλλους ήρωες και δίδαξε την ιατρική, "*τὴν διὰ τῶν χειρῶν ἐπιμέλειαν*" και την τέχνη του κυνηγιού στον Ασκληπιό, γιο του Απόλλωνα και της Κορωνίδας.³⁵¹ Ακόμη, ιδιαιτερότητες αποτελούν οι επιγραφές στον Χθόνιο Ερμή που μαρτυρούνται μόνο στην Θεσσαλία από τον τέταρτο αιώνα π.Χ., και αναγράφουν στην βάση τους *Έρμη χθονίω* και *Έρμάου χθονίου* χωρίς απεικόνιση του Ερμή, οι οποίες αποσκοπούσαν στην προστασία του νεκρού και στην εξευμένιση των κακών πνευμάτων. Στην Θεσσαλία τελούνταν επίσης και νεκρομαντείες οι οποίες σχετίζονταν με τις χθόνιες-Πλουτώνιες θεότητες. Ο Απόλλωνας με το επίθετο Κεδρώος που μαρτυρείται στην Θεσσαλία, στη Σκοτούσσα, στην Λάρισα και τον Τύρναβο, πιθανώς συνδεόταν με τους Δελφούς.

Ν.γ Σημασία των ιερών στο Κοινό

Οι πολιτικές συναντήσεις του κοινού λάμβαναν χώρα στα ομοσπονδιακά ιερά και εκδίδονταν οι αποφάσεις. Παλαιότερα, το ιερό του Απόλλωνα στα Τέμπη ήταν το πιο σημαντικό για τέτοιου είδους συναθροίσεις. Με την εξάπλωση των ιερών στις περιόικες περιοχές και με τις μετατοπίσεις των δυνάμεων των αριστοκρατικών οικογενειών, το κοινό συναθροιζόταν κυρίως στο ιερό της Αθηνάς Ίτωνίας στη Φίλια και στο ιερό του Ελευθέριου Διός στη Λάρισα. Η εκκλησία των ευγενών της Λάρισας συναθροιζόταν στην αγορά, όχι όμως

³⁴⁹ Stählin, 2008, 358.

³⁵⁰ Πίνδ. Πυθ. 9, 30.

³⁵¹ Μήττα, Χείρων.

στην εμπορική αγορά αλλά στην Ελεύθερη αγορά. Στα ομοσπονδιακά ιερά κατατίθονταν αναθήματα και αφιερώσεις και η παρουσία του *κοινού* είναι συνεχής και επαναλαμβανόμενη. Το *κοινό* αποτελούσε μια ενότητα κοινοτήτων και προστάτευε ιερά, αντίθετα με τον Denver Graninger³⁵² που δεν θεωρεί απαραίτητο να συνέβαινε αυτό. Ένας λόγος που το *κοινό* χρησιμοποιούσε τα ιερά ως χώρους συνάθροισης αποτελεί το γεγονός, ότι παλαιότερα οι ιερείς και η θρησκεία αποτελούσαν την πολιτική οντότητα. Ο Jacob Larsen αποδίδει την οργάνωση του *κοινού* σε μια ένωση πρόδρομο σύγχρονων ενώσεων όπως ο σημερινός Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και κατά συνέπεια μια συνέχεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των προωθώστερων ομοσπονδιακών ενώσεων πόλεων που αποτελεί και τον πρόδρομο των σημερινών Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Για την σημασία που είχαν τα ιερά και οι ιερείς στο *κοινό* το μαρτυρά ο Πολύαινος³⁵³ που εξιστορεί την ιστορία του Κάνωπος, ο οποίος πολιορκούσε τις Ερυθρές, στην Μικρά Ασία μετά την Ιωνική επανάσταση τον ενδέκατο αι., π.Χ., και έλαβε χρησμό "να λάβει ως παρά τον στρατηγόν την *ιέρεια της Εννοδίας Χρυσάμη*". Αφού στόλισε ένα ταύρο και τον σίτισε με βότανο που προκαλεί μανία όχι μόνο σε αυτόν που το καταναλώνει αλλά και σε αυτούς που θα σιτιζόταν με το κρέας του. Όταν οι αντίπαλοι παρατάχθηκαν απέναντι, η Χρυσάμη έστησε βωμό εμφανή σε αυτούς και ετοίμασε τον ταύρο για θυσία, ενώ στην ουσία τον άφησε ελεύθερο να τρέχει μαινόμενος. Οι αντίπαλοι το εκλάβανε ως χαρμόσυνο σημάδι και αφού ακινητοποιήσανε τον ταύρο τον θυσιάσανε και καταναλώσανε την σάρκα του, η οποία τους οδήγησε σε μανία. Τότε η Χρυσάμη είπε στον Κάνωπο να επιτεθεί και με αυτόν τον τρόπο κατέλαβε τις Ερυθρές μια σπουδαία πόλη. Μια δεύτερη κατάληψη πόλης με ίππο αντί ταύρου είναι η κατάληψη της Τροίας με τον δούρειο ίππο, στον γνωστό Τρωϊκό πόλεμο. Η σημασία των ιερών και της λειτουργίας τους φαίνεται καθαρά καθώς παρείχαν πολύτιμη βοήθεια και συμβουλευτικό ρόλο σε πολιτικές ακόμη και σε πολεμικές επιχειρήσεις. Η θρησκεία ήταν ενωμένη με την πολιτική και διοικητική διακυβέρνηση που ως σκοπό είχε την άμυνα και διατήρηση της κυριαρχίας του *κοινού*.

V.δ Τόποι μαντείας

*όξεις οί τῶν ἐρώντων λογισμοί και πρόχειροι ὑποπεῦσαι,
δεινοί δέ εἰκάσαι, ἔνθεοι δέ μαντεύσασθαι
Ἰάμβλιχος, απ., 60*

Οι τόποι μαντείας αποτελούν χώρους, οι οποίοι ενέχουν ιερά και μαντεία χθόνιου και πένθιμου χαρακτήρα με βασικό χαρακτηριστικό την ιερότητά τους, η οποία αποτελεί επισήμανση, διάσπασης και κατάργησης των ορίων του κοσμικού επιπέδου, το *σημείο*, με το οποίο προσεγγίζεται η διαφορετική κατάσταση ή διάσταση που είναι λιγότερο ανθρώπινη και περισσότερο χθόνια. Αυτή η λειτουργία

³⁵² Graninger 2011, 46.

³⁵³ Πολ. Στρατ. XVIII, 43.

επεκτείνεται στη διάσταση της μαντικής, λαμβάνοντας υπόψη την πίστη του αρχαίου κόσμου, ότι οι νεκροί αποκτούσαν μαντικές ιδιότητες. Ο Πλάτωνας και αργότερα ο Κικέρων στην πραγματεία του "*De Divinatione*" διέκριναν δύο μορφές μαντικής τέχνης, την έντεχνη και την άτεχνη την αδίδακτη φυσική μαντική δηλαδή, η οποία θεωρείτο και η σημαντικότερη. Η πρώτη βασίζεται στην παρατήρηση φαινομένων, των πτηνών και άλλων σημείων και η δεύτερη είναι μια μορφή έκστασης και θεϊκής κατάληψης, κατά την οποία το άτομο εμπνέεται απευθείας από την θεότητα χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου αισθητού σημείου.³⁵⁴ Οι μάντεις έχαιραν δημόσιας εκτίμησης και κατείχαν υψηλή κοινωνική θέση καθώς θεωρούνταν ιερά πρόσωπα. Σε περίπτωση που η καταγωγή τους ήταν από γενιά μάντεων ενίσχυε την μαντική τους ιδιότητα. Ωστόσο, υπήρχαν και αμφισβητήσεις για την ικανότητά τους καθώς αμείβονταν για την χρησιμοδοσία τους. Η έντεχνη ή επαγωγική μαντική μπορούσε να διδαχθεί καθώς γινόταν με την ερμηνεία των σημείων. Ο κεραυνός του Δία και τα πουλιά ως αγγελιοφόροι των θεών και όπως ο αετός του Δία και το κοράκι του Απόλλωνα. Άλλοτε τα κρεμούν, άλλοτε τα ελευθερώνουν ξαφνικά, είτε για να διακόψουν κάποιες δράσεις, είτε για να βοηθήσουν να εκπληρωθούν. Επίσης, στην ιεροσκοπία (σπλαγχοσκοπία) εξετάζονταν τα σπλάγχνα των θυσιασμένων ζώων, κυρίως το ήπαρ κατσικιών και αρνιών για ενδείξεις. Κατά τον ίδιο τρόπο στην εμπυρομαντεία εξετάζονταν ο τρόπος με τον οποίο καιγόταν το θυσιασμένο ζώο ή το θυμίαμα. Μελετούσαν την λάμψη της φωτιάς και του καπνού και τα ερμήνευαν. Υπήρχαν ποικίλες μαντικές μέθοδοι όπως η υδρομαντεία, η κατοπτρομαντεία, το θρόισμα των φύλλων των δέντρων καθώς και η κληρομαντεία που ασκείτο με κουκιά και κότσια. Ωστόσο, η σωστή ερμηνεία αποτελούσε δύσκολη υπόθεση, γεγονός που επέφερε κάποια αμφισβήτηση και δυσπιστία όσον αφορά στους χρησμούς, αν και η αρχαιότητα εμπεριέχει τη βαθιά πίστη ότι εναπόκειται στην μοίρα η πραγματοποίηση του οιωνού, η οποία δεν υπερκεράστηκε από κανένα και φιλοσοφικό σκεπτικισμό.

Η άτεχνη ή θρησκευτικό εμπνευσμένη μαντική κατευθύνεται απευθείας από το θεό, ο οποίος εμφανίζεται μέσω της έκστασης, στην οποία βυθίζεται ο μάντης. Η πεποίθηση ότι είναι ο ίδιος ο θεός, που μιλά και προφητεύει μέσω του μάντη κατατάσσει τη μέθοδο αυτή, ως την ανώτερη. Οι γυναίκες που προφητεύουν συχνά ονομάζονται Σίβυλλες,³⁵⁵ ενώ οι άντρες Βάκχοι.³⁵⁶ Τον όγδοο αιώνα π.Χ., είχε δημιουργηθεί μια μεγάλη θρησκευτική κίνηση με μυστικιστικό χαρακτήρα και για αυτό τον λόγο πιθανώς η πίστη στην ένθεη μαντική να ενισχύθηκε. Η ονειρομαντεία με τα χαρακτηριστικά, της ασυναίσθητης, ασαφής και διαφορούμενης φύσης των ονείρων, ενίσχυσαν την άποψη, ότι πρόκειται για υπερφυσικές ενδείξεις που αφορούν το μέλλον. Επίσης, η ηρεμία του ύπνου ή του θανάτου χαρακτηρίζονται από την απουσία της ψυχής,

³⁵⁴ Fraceliere, 1964, 11.

³⁵⁵ Ο Μάρκος Τερέντιος Βάρρωνας (116 π.Χ.-27 μ.Χ.) θεώρησε τη λέξη Σίβυλλα σύνθετη και κράμα δωρικών και αιολικών τύπων, από το δωρικό σιός (= θεός) και τον αιολικό τύπο της λέξης βουλή (=θέληση), βόλλα. Σίβυλλα, λοιπόν, είναι εκείνη που αποκαλύπτει τη θέληση του θεού. Η ετυμολογία αυτή, διασώζεται από τον χριστιανό συγγραφέα Λακτάντιο (4ος αι. μ.Χ.) από τη Β. Αφρική (*Divinarum Institutionum* 6).

³⁵⁶ Fraceliere, 1964, 38.

προσωρινής στον ύπνο και οριστικής στον θάνατο, και για αυτό τον λόγο συνδέονται οι δύο καταστάσεις.³⁵⁷ Οι Πυθαγόρειοι και οι Πλατωνικοί ασκούσαν συστηματικά το πνεύμα τους ώστε να επιτύχουν έλεγχο των ονείρων τους.³⁵⁸ Στα ιερά του Ασκληπιού, γιού του Απόλλωνα, ακολουθούνταν η τακτική της εγκοίμησης όπου ο θεός έστελνε υπό την μορφή ονείρου την ίαση και υποδείξεις σχετικές με την ίαση του. Η αρχαία Θεσσαλία φημιζόταν για την νεκρομαντεία, η οποία εντάσσεται στην άτεχνη μαντική και είναι από τις αρχαιότερες μορφές μαγείας. Στην νεκρομαντεία επικαλούνται οι ψυχές και αποκαλύπτουν το μέλλον και τα απόκρυφα μυστικά με τελετές στα Πλουτώνεια ιερά και στις εισόδους του Κάτω Κόσμου. Στην ρωμαϊκή εποχή η Θεσσαλία θεωρείτο η γη των μαγισσών και μαρτυρούνται περιγραφές μαγισσών στη ρωμαϊκή γραμματεία καθώς η ρωμαϊκή κοινωνία ήταν περισσότερο ευαίσθητη σχετικά με τη μαγεία από ότι υπήρξε ποτέ η ελληνική. Η τελετουργία δεν απαιτούσε απαραίτητα θυσία ζώου. Οι επικλήσεις τελούνταν με άναρθρα ψελλίσματα, με επωδούς, με όρκους και απειλές. Η τελετή άρχιζε με επωδούς προς τους νεκρούς που επικαλούνταν. Οι επωδοί απευθυνόταν επίσης προς τους θεούς του Κάτω Κόσμου με σκοπό τον εξευμενισμό τους αλλά και για να χορηγήσουν μια προσωρινή άδεια στην ψυχή, ώστε να μπορέσει να εγκαταλείψει τον Άδη. Οι όρκοι αποτελούσαν το δεύτερο στάδιο και είχαν ιδιαίτερη βαρύτητα. Με τους όρκους ορίζανε την συμφωνία μεταξύ της ψυχής και του επικλητή και ταυτόχρονα λειτουργούσαν ως προστασία του επικλητή, ώστε να μην τον πάρουν μαζί τους στον Κάτω Κόσμο οι ψυχές. Οι απειλές αποτελούν το τρίτο στάδιο επίκλησης. Με δυνατή και έξαλλη φωνή εξακοντίζονται τρομερές απειλές. Η δυνατή φωνή επιβάλλεται διότι δύσκολα ακούγεται κανείς στον κόσμο των νεκρών και για αυτό τον λόγο εκφωνείται, προκειμένου να ακουστούν οι επωδοί, οι όρκοι και οι απειλές, ώστε να συντελεστεί το τελετουργικό. Ο Daniel Ogden αποκαλεί *πρώτο γήτεμα* τις επωδές, όπου αιτείται η άνοδος της ψυχής με ήπιο τρόπο και *δεύτερο γήτεμα*,³⁵⁹ τις απειλές, ώστε να απαντηθεί το ερώτημα του επικλητή.

Η αρχαία Κορώπη

Λίγο ψηλότερα από τη Μπούφα, στη θέση, που ονομάζεται «Παλιόπυργος» βρισκόταν η αρχαία πόλη «Κορώπη» ονομαστή για το μαντείο της, που ήταν αφιερωμένο στον Κορωπαίο Απόλλωνα. Η σημερινή θέση της Κορώπης έγινε γνωστή το 1882, όταν βρέθηκε εκεί το μεγάλο «Ψήφισμα της Δημητριάδος», που αναφερόταν στην ευρυθμότερη λειτουργία του Ιερού και του μαντείου του Κορωπαίου Απόλλωνα. Το 1906, ο αρχαιολόγος Απόστολος Αρβανιτόπουλος, έκανε ανασκαφές και εντόπισε την πραγματική θέση του Ιερού. Πριν συννοικιστεί με τη Δημητριάδα (το 293 π.χ.), η Κορώπη βρισκόταν σε μεγάλη ακμή, εξαιτίας της τοποθεσίας της και του μαντείου της. Ένας από τους δύο Ιερομνήμονες της Μαγνησίας ήταν κορωπαίος. Αργότερα η πόλη παρακμάζει. Το Ιερό της διατηρείται μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους. Οι ιερείς του μαντείου χρησιμοδοτούσαν κρατώντας «μυρίκην», ένα θάμνο, που φυτρώνει και σήμερα προς το μέρος της θάλασσας αυτής της περιοχής. Αρχικά αποκάλυπτε μόνη της το μέλλον, ήταν αρκετό να κοιμηθεί κανείς πάνω σε

³⁵⁷ Frazer, 1994, 53.

³⁵⁸ Fraceliere, 1964, 32.

³⁵⁹ Odgen, 2011, 222.

στρώμα από κλαδιά ιερής μυρικής για να δει αποκαλυπτικό όνειρο. Ο Κορωπαίος Απόλλωνας κατά τους ιστορικούς χρόνους παρουσιάζεται σαν μια ευγενική και γεμάτη καλοσύνη θεότητα. Εδώ, κατέφευγαν άνθρωποι κτυπημένοι από ασθένειες, σεισμούς και άλλα δεινοπαθήματα, για να ζητήσουν παρηγοριά και βοήθεια από τον θεό αυτόν. Σύμφωνα με τον Νικόλαο Παπαχατζή, "*ὁ Απόλλωνας Καραπαῖος καθαγίασε τὴ μαντικὴ δύναμὴ τῆς μυρικῆς κάνοντάς τὴν δικό του ἱερὸ φυτὸ*".³⁶⁰

Σκοτούσσα

Στην Σκοτούσσα του δήμου Φαρσάλων, δυτικά, εντοπίζεται ναός και είναι εμφανής ένας αρχαιοελληνικός κίονας.³⁶¹ Αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι ότι, εδώ, υπήρχε λατρεία του Δωδωναίου Διός με το φημισμένο μαντείο που αποτελεί την αρχική κοιτίδα και τον πρόδρομο του μαντείου της Δωδώνης.³⁶² Στο λόφο υπήρχε το ιερό του Διός Φυγωναίου, οι ιέρειες του οποίου προφητεύαν παρατηρώντας τις κινήσεις της ιερής βελανιδιάς, φηγούς. Στις ρίζες της ιερής φηγούς έρεε πηγή της οποίας το νερό είχε μαντικές ιδιότητες, το *αναπαυόμενον ὕδωρ*.³⁶³ Στον Δωδωναίο Δία προσεύχεται ο Αχιλλέας στην Ιλιάδα³⁶⁴ και μετά από χρησμό του Απόλλωνα μεταφέρθηκε η λατρεία και το μαντείο στην Δωδώνη της Ηπείρου. Το μαντείο της Δωδώνης θεωρείται το παλαιότερο που ιδρύθηκε από τους Πελασγούς, ωστόσο δεν υπάρχουν σαφείς αναφορές για σημαντικό μαντείο στην Σκοτούσσα σύμφωνα με την Maria Milli. Ο Στράβωνας παραδίδει, ότι το μαντείο της Δωδώνης μεταφέρθηκε στην Ήπειρο από την περιοχή της Σκοτούσσας, στην Πελασγιώτιδα της Θεσσαλίας. Ο Κινέας, επίσης παραδίδει πως το μαντείο μεταφέρθηκε από τη Σκοτούσσα στη Δωδώνη της Θεσσαλίας κι έπειτα στην Ήπειρο, το ίδιο και ο Στέφανος ο Βυζάντιος, τον πέμπτο αι., μ.Χ., στα *Εθνικά* για τη Δωδώνη. Ο Ζηνόδοτος (325-260 π.Χ.), δεν συμφωνεί με τη Σούδα και τον Κινέα, ότι η λατρεία μεταφέρθηκε από τη Θεσσαλία στην Ήπειρο.³⁶⁵ Στην Β ραψωδία της Ιλιάδας³⁶⁶ παραδίδονται όλες οι θεσσαλικές πόλεις που έλαβαν μέρος στον Τρωϊκό πόλεμο και ακόμη ότι αρχική κοιτίδα των Περραιβών ήταν η περιοχή της ηπείρου με κέντρο τη Δωδώνη. Στην Γεωμετρική περίοδο και στα αρχαϊκά χρόνια το περραιβικό κράτος περιλάμβανε το βόρειο και βορειοδυτικό τμήμα του νομού της Λάρισας, που συμπεριλάμβανε την περιοχή του Τιταρήσιου ποταμού και ένα μικρό τμήμα του νομού Τρικάλων, βόρεια από το Ζάρκο. Οι Γόννοι, του βασιλιά Γουννέα ήταν σημαντική πόλη. Οι πόλεις Άζωρος, Δολίχη³⁶⁷ και Πύθιο απάρτιζαν την Περραιβική Τριπολίτιδα. Στο Πύθιο βρέθηκαν και τα ερείπια του ναού του Απόλλωνα.

³⁶⁰ Παπαχατζής 1984, 141, 149.

³⁶¹ Γιαννόπουλος 1902, 432.

³⁶² Στράβ. Γεωγραφ. Ζ VII 12 "*Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἄνδρες ἦσαν οἱ προφητεύοντες· καὶ τοῦτ' ἴσως καὶ ὁ ποιητὴς ἐμφαίνει· ὑποφῆτας γὰρ καλεῖ, ἐν οἷς τάττοιτο κἂν οἱ προφητῆται· ὕστερον δ' ἀπεδείχθησαν τρεῖς γραῖαι, ἐπειδὴ καὶ σύνναος τῷ Διὶ προσαπεδείχθη καὶ ἡ Διὼνῃ. Σουίδας μέντοι Θετταλοῖς μὴθῶδεις λόγους προσχαριζόμενος, ἐκεῖθεν τέ φησιν εἶναι τὸ ἱερὸν μετενηνεγμένον ἐκ τῆς περὶ Σκοτοῦσσαν Πελασγίας· ἔστι δ' ἡ Σκοτοῦσσα τῆς Πελασγιώτιδος Θετταλίας· συνακολουθησαί τε γυναικῶν τὰς πλείστας, ὧν ἀπογόνους εἶναι τὰς νῦν προφήτι δας· ἀπὸ δὲ τούτου καὶ Πελασγικὸν Δία κεκληθῆσαι· Κινέας δ' ἔτι μῦθωδέστερον* * * lacuna.*"

³⁶³ Πλίνιος, Φυσ. Ιστ., II 228 | Σέρβιος, σχολ., Αινειάς III 468.

³⁶⁴ Ιλιάδα II 233 "*εἰδ' ἄνα Δωδωναῖε Πελασγικὴ τηλόθι ναίων Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου*" και στα *scholia vetera*.

³⁶⁵ Στράβ. Γεωγραφ. Ζ, 1994 157, 234 σημ.1. Άπαντα 7. "Ανατολική Ευρώπη – Βόρεια Ελλάδα", Αθήνα, Κάκτος.

³⁶⁶ Ιλ.Β, στ., 750.

³⁶⁷ Ιλ.Β, στ., 750.

Υπάρχει ωστόσο και μια άλλη ιστορική άποψη που υποστηρίζει ότι η Περραιβική Δωδώνη είναι άλλη από αυτή της Ηπείρου χωρίς ακόμη να έχει εξακριβωθεί η θέση της. Με την ισχυροποίηση του θεσσαλικού κράτους, τον ενδέκατο με ένατο αι., π.Χ, οι Περραιβοί περιορίστηκαν σε πιο απομακρυσμένες περιοχές διατηρώντας την αυτονομία τους όπως οι Μάγνητες και οι Αχαιοί της Φθιώτιδας. Σε ψήφισμα³⁶⁸ της Σκοτούσας, που αναφέρει ποιοί χώροι είναι δημόσιοι, μαρτυρούνται τρία ιερά, το *Κερδοῖον*, ιερό του Απόλλων Κεδρώου εντός των τειχών,³⁶⁹ το *Ακεράτειον* σε μια γωνία των τειχών³⁷⁰ ιερό αφιερωμένο σε θεότητα ή ήρωα, το *Ελένειον* κοντά σε πύλη³⁷¹ και το *Ηράκλειον*³⁷² με αναθηματική επιγραφή προς τιμήν του Ηρακλή³⁷³ που βρέθηκε σε άλλο σημείο πι μακριά από το ιερό. Το *Ελένειον* μπορεί να συσχετιστεί με τη θεά Ελένη και το ιερό της στην Λακωνία³⁷⁴ ή με τον Έλενο αδελφό του Πάρη και οι οποίοι σχετίζονται με τον Νεοπτόλεμο και τη Μολοσσία και συνεπώς με την Δωδώνη,³⁷⁵ καθώς το προσωνύμιο Έλενος συναντάται και σε άλλες περιοχές της Θεσσαλίας και επίσης στην Δυτική Ελλάδα.³⁷⁶ Μαρτυρούνται, επίσης και οι πύλες *Αύροσχαδοφόροι* που χρησιμοποιούνταν για την τέλεση κάποιας πομπής και τη μεταφορά κλαδιών αμπέλου καθώς η λέξη *αύροσχάς* είναι ποικιλία αμπέλου, πιθανώς προς ιερό του Διονύσου.³⁷⁷ Η Maria Mili, υποστηρίζει ότι η *Περσεία πύλη*,³⁷⁸ πήρε το όνομά της από τον ήρωα Περσέα. Στη Σκοτούσσα υπήρχε και ένα προθεσσαλικό ιερό θεοτήτων του Κάτω Κόσμου από το οποίο ονομάστηκε και η πόλη.³⁷⁹

Τρίκκη

Το μαντείο του Ασκληπιού στην Τρίκκη είναι παρόμοιο με το Ασκληπιείο της Επιδαύρου. Σύμφωνα με τον Διόδωρο τον Σικελιώτη, επρόκειτο για το πρώτο Ασκληπιείο, ιδρυμένο από τον ίδιο τον Ασκληπιό κατά το 1255 – 1200 π.Χ.

³⁶⁸ IG IX 2 SEG XLIII 311.

³⁶⁹ στιχ. 71 "...τοῖ μεσαπυργίοι τοῖ κατ τὸ Κερδοῖον, ν ἐπειδὲ πλείουν τόπος εἶε {Σ} δά-μοσσοσ, οἱ κεχόρτισται· ἄτ τὰσ καμπᾶσ τοῖ μεσαπυργίοι τοῖ κατ τὸ Κερδοῖον ἄκαιναι πέτταρεσ, πόδεσ ἔξ· ν ἄτ τοῖ πύργοι τοῖ γουνιαίοι τοῖ ἐκκάτου τοῖ Κερδοῖοι ἄκαιναι πέντε, πόδεσ πέντε· ἄτ τοῖ πύργοι τοῖ ἐτ τοῦ γουνιαίου τοῖ ἐκκάτου τοῖ Κερδοῖοι μεξ ἐμ ποταμὸν δαμόσ-σαν ἔμμεν μεξ πὸτ τὸν Βύσταν..."

³⁷⁰ στιχ. 15 "...ἄτ τοῖ πύργοι τοῖ γουνιαίοι τοῖ κατ τὸ Ἀκεράτειον τοῖ ἐπιστρέφοντοσ ἐτ τὰν πύλαν τὰν ἐπὶ Σκοτέσσαν ἄκαιναι ἐτά..."

³⁷¹ στιχ. 46 "...ἄτ τὰν ὕδραγου-γοῦν τὰν κατ{ο} τὸ Ἐλένειον ἄκαιναι ἐξ καὶ πόσ..."

³⁷² IG IX 2 SEG LI 671 στιχ. 5, "...ἔξ· ἄτ τὰσ καμπᾶσ τοῖ πὸτ τοῦ Ἡρακλείου μεσαπυργίοι δεξῆσ..."

³⁷³ IG IX 2 SEG XXV 661ca.6-7 "Μέλαντοσ ἀνέθεκεν δι.δι.στοι.νδ[- -]. | Ταῦτ' Ἐρακλεῖ κρατεροφ[.]"

³⁷⁴ Missailidou-Despotidou 1993, 196.

³⁷⁵ Mili 2015, 188.

³⁷⁶ Helly 2018γ, σ.,186.

³⁷⁷ IG IX 2 SEG LI 671 στιχ. 57, "πύλασ τὰσ Αὐροσχαδοφόροι ἐκρίνναμεν ἄτ τοῖ τείχεοσ ἀπεχέμεν" | Missailidou-Despotidou 1993, σ.,197, (αὐροσχάσ LSJ Suppl., 278).

³⁷⁸ IG IX 2 SEG LI 671 στιχ., 73, "τον πύργον ἄτ τοῖ ἐπικαμπίοι τοῖ κατ τὰν Περσείαν", Mili 2015, 141, 188.

³⁷⁹ Παπαχατζής 1981, 36 | IG IX2 SEG XLV 655 "Ὀλύμπιοσ Κλευμάχειοσ, Ὀκορμαλισ Ὀλυμ[πιχεί]α γυνά· Ἐρμάου Χθονίου."

ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

VI.α Συγκριτική ανάλυση

Έχοντας ορίσει το *κοινό* ως μια ομοσπονδιακή κυβέρνηση, μια κοινοπολιτεία, μια ένωση πιο σφιχτή από μια σύνδεση πόλεων και τις αμφικτιονίες ως θρησκευτικές οργανώσεις για την διατήρηση της λατρείας, γίνεται κατά αυτό τον τρόπο μια διάκριση μεταξύ τους. Ωστόσο, τα αρχαϊκά χρόνια το *κοινό* αποτελούσε μια οργανωμένη δομή με θρησκευτική βάση, στην οποία μετέπειτα προστέθηκε και η πολιτική λειτουργία.

Τον τρίτο αι., π.Χ., αρχίζει η δημιουργία άλλων *κοινών*, όπου οι διαφορές τους εντοπίζονται στις διαφορετικές λειτουργίες. Οι θεσσαλοί τον τέταρτο αιώνα π.Χ., είχαν τον *άρχων* και πιο πριν τον *ταγόν*. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι κυριαρχεί μία πόλη και οι πολίτες της λαμβάνουν τα αξιώματα στο *κοινό*, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την πόλη της Δημητριάδος, η οποία είχε ταυτιστεί με το *Κοινό των Μαγνητών*. Το ίδιο παρατηρείται και με το *Κοινό των Ευβοέων* με την Χαλκίδα να είναι σε πλεονεκτική θέση όπως η Δημητριάδα. Αντίθετα, στα άλλα *Κοινά* Αχαιών, Αιτωλών και Βοιωτών δεν κυριαρχεί μία πόλη. Το σύστημα οργάνωσης είναι έτσι δομημένο ώστε να αποτρέπει την κυριαρχία μιας πόλεως. Οι Βοιωτοί είχαν *συμβούλιο* Βοιωταρχών και κατανομή τριών συνόδων από κάθε πόλη, αποτρέποντας κατά αυτόν τον τρόπο, να κυριαρχήσει κάποια πόλη. Η Θήβα είχε τον ίδιο αριθμό συνόδων όπως και οι άλλες πόλεις. Οι Αχαιοί είχαν τον *στρατηγόν* και τον *ἵππαρχον* καθώς και δέκα *δημιουργούς*, ενώ στη βοιωτική ομοσπονδία οι *Βοιωτάρχες* εξυπηρετούσαν αυτήν την λειτουργία. Το *Κοινό της Βοιωτίας* παρουσίαζε πολλές αλλαγές στην διακυβέρνηση εξαιτίας της επιρροής που δεχόταν από την Θήβα, η οποία συχνά κυριαρχούσε στο *κοινό*. Αυτή η πίεση δύναμης γύρω από μία πόλη οδηγούσε σε εντάσεις με τα άλλα μέλη-πόλεις, αλλά η ισοψηφία συνόδων εξασφάλιζε την ισορροπία. Στο *Κοινό των Αχαιών*, οι δύο μεγαλύτερες πόλεις είχαν από τρεις συνέδρους και οι μεσαίες από δύο, ενώ οι μικρότερες είχαν από έναν σύνεδρο. Ωστόσο, οι μεσαίες και οι μικρές είχαν μαζί τον ίδιο αριθμό συνόδων με τις δύο μεγάλες. Έτσι εξασφαλιζόταν η ισορροπία.³⁸⁰ Στην αιτωλική ομοσπονδία υπήρχε ένα μεγάλο μυστικό συμβούλιο, οι *ἀπόκλητοι*. Τα ομοσπονδιακά συνέδρια καλούνταν μερικές φορές τον χρόνο, δύο φορές για την αιτωλική ομοσπονδία και τέσσερις για την αχαϊκή ομοσπονδία και αργότερα μόνο για σοβαρά θέματα και υποθέσεις εξωτερικής πολιτικής. Η συγκάλωση αυτών των συναντήσεων ήταν πολύ σημαντική και γινόταν κατόπιν διαβουλεύσεως. Το αιτωλικό *κοινό* χαρακτηριζόταν από έντονη τοπικότητα και οι πόλεις-μέλη είχαν σημαντική αυτονομία, το οποίο δημιουργούσε προκλήσεις και προστριβές στην επιδίωξη μιας συλλογικής ενέργειας από τη μία πλευρά αλλά από την άλλη επέτρεπε και μεγαλύτερη ευελιξία. Το αχαϊκό *κοινό* είχε δημοκρατικές λειτουργίες και πιο σταθερό πολιτικό καθεστώς, ωστόσο και αυτό αντιμετώπισε προκλήσεις από εσωτερικές αντιγνωμίες και εξωτερικές πιέσεις, ειδικά από την Μακεδονία και την Ρώμη.

³⁸⁰ Ριζάκης, 2019, 227.

Ένα άλλο φαινόμενο, γνωστό στα ομοσπονδιακά κράτη εκείνης της εποχής είναι η ύπαρξη συμπολιτείας εντός ενός *Κοινού*. Η Περραιβική Τρίπολη αποτελούσε μια συμπολιτεία των τριών πόλεων του Πυθίου, της Δολίχης και του Άζωρου και μετείχε στο θεσσαλικό *Κοινό*.

Στα *Κοινά των Μαγνητών* και της Χαλκίδας που παρατηρείται κυριαρχία μιας πόλεως με αναγραφή των ψηφισμάτων των *Κοινών* στην ίδια πέτρα με αυτή της πόλεως, δημιουργήθηκαν αποσχίσεις. Πόλεις με επικεφαλής το Ομόλιον αποσχίστηκε από το *Κοινό των Μαγνητών* και συμπεριλήφθηκε στο θεσσαλικό *Κοινό*. Μαρτυρείται αμφικτιονική επιγραφή του Ιερομνήμονα από το Ομόλιο που εκπροσωπεί τους *Μάγνητες εκ Θετταλίας*.³⁸¹ Το ίδιο, έκανε η Ερέτρια και η Κάρυστος από το *Κοινό των Ευβοέων*. Σύμφωνα με τον Denis Knoepfler, η Δημητριάδα και η Χαλκίδα παρουσιάζουν κοινή πορεία, υπήρχαν και οι δύο υπό την Μακεδονική κυριαρχία, απελευθερώθηκαν από τον Φλαμίνιο, πέρασαν στην κυριαρχία των Αιτωλών και του Αντιόχου Γ και έγιναν πρωτεύουσες ομοσπονδιακών κρατών με αποτέλεσμα την απόσχιση πόλεων από τα *Κοινά* τους.³⁸² Στις αρχές του 2ου π.Χ., Η Σπάρτη αναγκάστηκε να γίνει μέλος του *Κοινού των Αχαιών* υπό την ηγεσία του Φιλοποίμην από την Μεγαλόπολη. Επειδή, ο Κλεομένης Γ το 223 π.Χ., κατέστρεψε την Μεγαλόπολη, ο Φιλοποίμην ανάγκασε την Σπάρτη να υιοθετήσει τους νόμους του *Κοινού των Αχαιών*, να πληρώσει την αποκατάσταση της κατεστραμμένης στοάς στην Μεγαλόπολη και να λάβει πίσω τους πολιτικούς που είχε εξορίσει.³⁸³ Ως αποτέλεσμα, οι Ρωμαίοι που επιθυμούσαν την κατάλυση του *Κοινού των Αχαιών*, υποστήριξαν την απόσχιση της Σπάρτης και ως εκ τούτου το *Κοινό των Αιτωλών* δεν κατάφερε να επικρατήσει σε ολόκληρη την Πελοπόννησο.³⁸⁴

Ανεξάρτητα από τις διαφορές τους το κάθε κοινό αναζητούσε την ισορροπία μεταξύ της τοπικής αυτονομίας και της συλλογικής δράσης επιλύοντας τις εσωτερικές διαμάχες και τις εξωτερικές απειλές δια μέσου ποικίλων μορφών πολιτικής οργάνωσης. Οι τοπικές αρχές μπορούσαν να στείλουν πρεσβείες πάντα όμως με τη σύμφωνη γνώμη του *κοινού*. Σε περίπτωση που οι πόλεις ενεργούσαν ανεξάρτητα αυτό σήμαινε, ότι υπήρχε ένα είδος σύνδεσης με θέματα όπως η αναγνώριση μιας θρησκευτικής εορτής ή μη παραβίαση ενός ιερού, στα οποία θα είχε ήδη λάβει θέση το *κοινό*. Υπήρχαν νομοφύλακες για την διασφάλιση των κειμένων του νόμου, αλλά και την επιβολή κυρώσεων στους παραβάτες, αλλά οι νομογράφοι ήταν αυτοί που περιοδικά αναθεωρούσαν τους νόμους στις ομοσπονδίες των Αχαιών, Αιτωλών και Ακαρνανών. Χρήματα συγκεντρώνονταν ανάλογα τις απαιτήσεις και ήταν περισσότερα σε περιόδους πολέμου από τις τοπικές κοινότητες. Το θεσσαλικό *κοινό* και το χαλκιδικό επέβαλε ένα σύστημα φόρων που συγκέντρωνε η ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Η πρακτική συγκέντρωσης περισσότερων χρημάτων από ότι ξοδεύονταν συνέβαινε στις μοναρχίες όπως η Μακεδονία. Λόγω γειτνίασης το θεσσαλικό *κοινό* και το χαλκιδικό, στην Εύβοια ακολουθούσαν την ίδια πρακτική.

³⁸¹ IG VII-IX Delphi, CD IV 117.

³⁸² Knoepfler, 1990, 478-480.

³⁸³ Ager 2019, 180-185.

³⁸⁴ Martin 1975, 381-392.

Όσον αφορά την στρατιωτική δομή, το θεσσαλικό κοινό υπερείχε με το διαβόητο ιππικό του, το οποίο έπαιζε κριτικό ρόλο στις στρατιωτικές επιχειρήσεις και στις αμυντικές στρατηγικές του κοινού. Το βοιωτικό κοινό είχε δυνατή στρατιωτική παράδοση με τον Ιερό λόχο να ενισχύει την στρατιωτική υπεροχή του. Η στρατηγική του εστιάζεται στον πόλεμο με οπλίτες και στις πρωτοποριακές πολεμικές τακτικές. Το αιτωλικό κοινό στηρίζεται σε έναν συνδυασμό από ακανόνιστες δυνάμεις και μισθοφόρους, το οποίο παραπέμπει σε μια αποκεντρωτική και ευέλικτη στρατιωτική δομή. Η συνήθης πρακτική του ήταν οι γρήγορες επιδρομές και οι τακτικές των ανταρτών. Το αχαιικό κοινό ανέπτυξε μια ισορροπημένη στρατιωτική προσέγγιση με πεζικό και ιππικό και με τον αχαιικό στρατό να είναι καλά οργανωμένος και έτσι πλεονεκτούσε λόγω της ενοποιημένης δομής του, η οποία του επέτρεπε έναν αποτελεσματικό συντονισμό στις μάχες. Το κάθε κοινό ανέπτυξε τις στρατιωτικές τεχνικές οι οποίες εξυπηρετούσαν καλύτερα το γεωγραφικό πλαίσιο της χώρας τους και τους επέτρεπε την βέλτιστη άμυνα έναντι των εξωτερικών απειλών.

Τα κοινά σε ό,τι αφορά τα πολιτιστικά δρώμενα, συνδύαζαν τις θρησκευτικές εορτές με την συγκέντρωση και τη λήψη αποφάσεων. Στο αχαιικό κοινό λατρευόταν ο Δίας με περιοδικές θυσίες και πανηγυρεις όπου λαμβάνονταν αποφάσεις και επιλύονταν διαμάχες. Το κοινό της Θεσσαλίας με τα ιερά και τις θρησκευτικές γιορτές έπαιζε τον κεντρικό ρόλο στην ενοποίηση της περιοχής με τα Παμβοιώτεια, εορτή που τελούνταν στο ιερό της Αθηνάς Ιτωνίας στη Κορώνεια και είχε πανθεσσαλική εμβέλεια. Τα Παναιτωλικά πραγματοποιούνταν σε διάφορες πόλεις και συνήθως συνέπιπταν με επερχόμενη εκστρατεία.

Με την σύγκριση των κοινών, που δημιουργήθηκαν πολύ αργότερα από το Κοινόν τῶν Πετθαλοῦν, μπορούμε να παρατηρήσουμε την διάσπαση του κοινού σε πολλά κοινά αλλά και την δημιουργία άλλων κοινών, ως μια μορφή διακυβέρνησης. Ακόμη, η εξέλιξη του θεσσαλικού κοινού σε πανελλήνιο κοινό και στην μετατόπιση της κυριαρχίας, όπως εξηγήθηκε στους ιερούς πολέμους, οδήγησε στην αποδυνάμωση του κοινού και στην ανάδειξη ισχυρών πόλεων όπως στο κοινό των Μαγνητών και της Χαλκίδας. Το κοινό των Αχαιών διατηρούσε την ισορροπία μέχρι την ένταξη της Σπάρτης σε αυτό και την απόσχισή της, κάτι που οδήγησε στην κατάλυσή του. Γίνεται φανερό ότι η διάσπαση πόλεων που επέφερε και την διάσπαση των κοινών, ήταν η αρχή των πόλεων-κρατών.

VI.β Συμπεράσματα

Οι Έλληνες δεν αποτελούσαν, στην αρχαιότητα μία ομοιογενή ομάδα ανθρώπων. Ήταν χωρισμένοι σε φυλές, οι οποίες μετανάστευσαν σε διαφορετικές εποχές και ήταν διασπαρμένοι σε μικρές αυτάρκειες πόλεις, συχνά εχθρευόμενες μεταξύ τους, όπου η κάθε μία είχε την δική της διάλεκτο στη γλώσσα και δικά της έθιμα. Αυτό το φαινόμενο εγείρει ερωτήματα, ως προς κατά πόσο ήταν εύκολη μια συσπείρωση ανεξαρτήτων πόλεων ως ένα έθνος ενωμένο. Η περιοχή της αρχαίας Θεσσαλίας δίνει μια εικόνα, με το κοινό να αποτελεί τον παράγοντα ενοποίησης. Από την μικρογραφία της κάθε πόλης στην μακρογραφία του

συνόλου των πόλεων και στην εθνική συνειδητοποίηση, την συνοχή παρείχαν οι εορτές και η συλλογική άμυνα ενάντια σε εξωγενείς απειλές. Οι δύο αυτοί παράγοντες αποτέλεσαν το κλειδί της ενώσεώς τους.

Η Θεσσαλική θρησκεία βασιζόταν στις χθόνιες προελληνικές θεότητες, αργότερα όμως ο θρησκευτικός συγκρητισμός προσέδωσε νέα υπόσταση και προσωνύμια στις θεότητες που επεβίωσαν, ενώ άλλες σιγά-σιγά παραμερίστηκαν μέχρι την εισαγωγή του Δωδεκάθεου. Μία ιδιαιτερότητα της θεσσαλικής θρησκευτικότητας είναι η διπλή ανάθεση στις επιγραφές κάτι που μαρτυρείται μόνο στη Θεσσαλία. Στην περιοχή των Τεμπών και στις εκβολές του Πηνειού όπου συναντώνται τα σύνορα των τετράδων και της Μακεδονίας λάμβαναν χώρα συνέδρια και θρησκευτικές συγκεντρώσεις. Αυτές οι συγκεντρώσεις και τα συνέδρια αποτέλεσαν τον πρώτο πυρήνα του πρώιμου θεσσαλικού *Κοινού*.

Το *θεσσαλικό Κοινό*, υπέστη ποικίλες μεταβολές κατά την διάρκεια της μακράς πορείας του δεν σταμάτησε ποτέ την λειτουργία του και αποτελούσε πάντοτε την ταυτότητα των Θεσσαλών και μετέπειτα των Ελλήνων. Η δημιουργία του Θεσσαλικού κοινού ξεκινά από τον ενδέκατο αιώνα π.Χ., από την πρώτη θρησκευτική ένωση, την αμφικτιονία. Αργότερα, αποκτά και πολιτικό χαρακτήρα με το θεσσαλικό *κοινό*. Από τα τέλη του όγδοου π.Χ., οι κόμεις αρχίζουν να ενώνονται σε μια κοινή ταυτότητα. Το θεσσαλικό έθνος αποτελούσε μια αυτοκρατορία εφάμιλλη σε δύναμη με της Σπάρτης, η οποία παρουσίασε μια καμπή τον τέταρτο αιώνα π.Χ., και ανέκαμψε με τον Φίλιππο της Μακεδονίας. Το *Κοινό των Θεσσαλών* με τις περιόικες περιοχές του, αρχικά έφθανε ως τις Θερμοπύλες, ενώ ταυτόχρονα η θεσσαλική αμφικτιονία προωθούσε τα ιερά της μέχρι την πόλη των Δελφών. Στους Περσικούς πολέμους και μέχρι την ήττα της Αθήνας από την Σπάρτη το 404 π.Χ., η ηγεμονία του θεσσαλικού κοινού παραμένει στάσιμη λόγω εσωτερικών συγκρούσεων επικράτησης και κυριαρχίας και σε αυτό οφείλεται και η επαμφοτερίζουσα μηδική συμπεριφορά των Θεσσαλών. Ακολουθεί η Μακεδονική επιρροή με τον Φίλιππο, η οποία όμως έθεσε τέλος στις βίαιες εμφύλιες συγκρούσεις καθώς έδρασε ενοποιητικά. Τέλος, η Ρωμαϊκή κυριαρχία ανασυγκροτεί το Θεσσαλικό *κοινό* και το επηρεάζει, αλλά δεν το εξαφανίζει. Μετά τον δεύτερο Μακεδονικό πόλεμο, ο Titus Quinctius Flamininus επανίδρυσε τον θεσμό του *στρατηγού* στο Κοινό με ετήσια θητεία και συνέδριο. Η ανασύσταση του Κοινού, στο οποίο περιλαμβάνονται μόνο οι νότιες περιοχές, από τους Ρωμαίους απηχεί την επιθυμία τους να καταδείξουν ότι το *Κοινό* δεν τελούσε υπό Μακεδονική κυριαρχία. Κατά το πρώτο μισό του δεύτερου αι., π.Χ., σημείωσε μεγάλη πολιτική δραστηριότητα και γεωγραφικό εύρος. Οι δύο πλευρές της ερμηνείας του θεσσαλικού *κοινού* συναντώνται από τη μία πλευρά στο ότι το θεσσαλικό *κοινό* αποτελούσε μια υπερδύναμη η οποία επιβίωσε μέχρι και την Ρωμαϊκή κυριαρχία και από την άλλη πλευρά η απραξία της ηγεμονίας του θεσσαλικού *Κοινού* τον τέταρτο αιώνα π.Χ., που οφείλονταν στις εμφύλιες συγκρούσεις και ερμηνεύτηκε, ως αποτυχία. Αυτή η αντίθεση οφείλεται στην αποσπασματική εικόνα της αρχαίας Θεσσαλίας και στις αιτίες των ιστορικών γεγονότων. Η επεκτατική πολιτική του *κοινού* αν όντως είχε, αποσκοπούσε σε οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα, το οποίο όμως θα ταίριαζε καλύτερα στις μετέπειτα πόλεις-κράτη και ειδικά της Αθήνας, λόγω της ιμπεριαλιστικής πολιτικής της. Αυτό, που ορισμένοι σύγχρονοι μελετητές

ονομάζουν αποτυχία είναι οι εσωτερικές συγκρούσεις του πέμπτου αιώνα π.Χ., μεταξύ του Αλεύα της Λάρισας και των Μενωνίδων και Δαιοχίδων της Φάρσαλου, στις οποίες έπαιξε ρόλο ο Λυκόφρων των Φερών, ένας έμπορος υποκινούμενος από τον εξόριστο Κριτία των Αθηνών που προσπαθούσε να εγείρει επανάσταση στους πενήστες επιδιώκοντας την ανεξαρτητοποίηση και την αναγνώριση ταυτότητας τους σε ένα καθολικό σύνολο όπως το *θεσσαλικό κοινό*. Όμως, η πραγματική αιτία ήταν η επιθυμία της Αθήνας για κυριαρχία στην Θεσσαλία κάτι που γίνεται φανερό με τους ιερού πολέμους για την κυριαρχία στους Δελφούς, αλλά και στα χρόνια της ρωμαϊκής κυριαρχίας στην ανασυγκρότηση του νέου *Κοινού*. Αμφότεροι, Θεσσαλοί και Αθηναίοι είχαν στείλει πρεσβείες στη Ρώμη, μέσω του μαντείου των Δελφών, ζητώντας την ανασυγκρότηση του *κοινού*. Ο Habicht³⁸⁵ αναλύει τον ρόλο των Αθηναίων στην επανασύσταση του *κοινού των Θεσσαλών* και ιδιαίτερα σε ότι αφορά το μαντείο των Δελφών, το οποίο ήθελαν να ελέγξουν εκδιώχνοντας τους Θεσσαλούς, "*τους άλλους*", όπως τους αποκαλούσαν. Το διάταγμα υπέρ του Θεσσαλού Νικόστρατου δείχνει εμφανώς το μέγεθος της εχθρότητας μεταξύ της αμφικτιονίας των Θεσσαλών και της πόλης των Δελφών.³⁸⁶ Αν και το διάταγμα ήταν υπέρ των Θεσσαλών, ωστόσο εξαναγκάστηκαν σε ορισμένους συμβιβασμούς, όπως την μετονομασία σε *πανελλήνιο κοινό*. Αργότερα, ο Αδριανός ίδρυσε *πανελλήνιο κοινό*, με έδρα το ιερό του πανελλήνιου Διός και Ήρας στην Αθήνα, για συσπείρωση όλων των φυλών υπό το όνομα Έλληνες και γύρω από την λατρεία, για να διατηρήσει τους ρωμαϊκούς νόμους. Σε αυτό το δεύτερο *πανελλήνιο κοινό* μετείχε και το *θεσσαλικό κοινό* και το *κοινό των Μαγνητών*.³⁸⁷ Είναι το σημείο που δημιουργείται από το *θεσσαλικό κοινό* το *πανελλήνιο* κρατώντας όμως και το αρχικό *θεσσαλικό κοινό*. Η αρχαία Θεσσαλία αποτελεί το λίκνο της σύνδεσης των δύο μαντείων, της Δωδώνης και των Δελφών, καθώς πρόκειται για ιερά μαντείων που ξεκίνησαν από την Θεσσαλία στο πλαίσιο των αμφικτιονιών για την προώθηση της θρησκείας.

Συγκεκριμένα, στο πρώτο ερώτημα, της δημιουργίας και του σκοπού του *κοινού*, υποστηρίζεται η ίδρυση του *θεσσαλικού κοινού* πριν από τον ενδέκατο αι., π.Χ., καθώς αποτελεί την εξέλιξη των οικισμών σε μια μορφή συνοχική, τις φυλές. Τον έβδομο αιώνα, π.Χ., μετασχηματίζεται σε φεουδαρχικές οικογένειες με ιππικό δικό τους, που ρυθμίζουν την πολιτική της Θεσσαλίας. Το *θεσσαλικό κοινό* αποτελεί τον πρόδρομο των άλλων *κοινών* που δημιουργήθηκαν τον τρίτο αι., π.Χ. Ο σκοπός ίδρυσής του ήταν αμυντικός και όχι επεκτατικός, το οποίο απαντά και το δεύτερο ερώτημα, αν η αρχαία Θεσσαλία ήταν υπερδύναμη ή ένα διασπασμένο κράτος. Οι Θεσσαλοί δεν σκόπευαν σε επεκτατική πολιτική παρά μόνο στην υποταγή των περιοίκων, ουσιαστικά των γηγενών πληθυσμών που είχαν εκτοπίσει και δεν επιθυμούσαν την επιστροφή τους. Επίσης, αποτελούσε ένα κράτος υπερδύναμη, με ισχυρό ιππικό και η αμφικτιονία τους ίδρυσε το μαντείο των Δελφών και της Δωδώνης, αντίστοιχα. Η θρησκευτική επέκταση δεν αντικατοπτρίζει εδαφικές και γεωγραφικές επεκτάσεις καθώς η ίδρυση ιερών, δεν σηματοδοτεί εδαφική κυριαρχία και ενισχύεται έτσι η θεωρία άμυνας, δηλαδή η δημιουργία του *κοινού* και η οργάνωση σε συνομοσπονδία για την αντιμετώπιση

³⁸⁵ Habicht C., 1987, 59-71.

³⁸⁶ SIG3 613 A, SIG3 636.

³⁸⁷ Koulakiotis 2019, 95.

των απειλών και την διατήρηση του ελέγχου της χώρας και των περιοίκων. Καθώς οι Θεσσαλοί ήλεγχαν τις περίοικες περιοχές και τις αμφικτιονίες με τα ιερά, η επιρροή τους επεκτάθηκε και στην Βοιωτία και θεωρήθηκε από τις γειτονικές πόλεις, της Αθήνας και της Σπάρτης, ότι αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει απειλή διότι πίστευαν, ότι η επεκτατική πορεία των Θεσσαλών είχε ως σκοπό τον έλεγχο των στενών της Κορίνθου. Τον 6ο αιώνα π.Χ., οι Θεσσαλοί χάνουν την μάχη του Κερησσού και αυτό θεωρείται το σημείο τερματισμού της επεκτατικής τους πορείας. Ο κύριος λόγος που αντικρούεται η θεωρία της επέκτασης βρίσκεται στο γεγονός, ότι δεν έχουν αναζητηθεί τα αίτια μάχης καθώς οι Θεσσαλοί οι ίδιοι δεν είχαν εκκινήσει καμία μάχη. Η επέμβασή τους οφείλεται σε απάντηση στην έκκληση για βοήθεια όπως και στον Δηλάντιο πόλεμο το 570 π.Χ., περίπου μεταξύ Χαλκίδας και Ερέτριας. Συμμετείχαν υπέρ της Χαλκίδας και το θεσσαλικό ιππικό έδωσε την νίκη στον πόλεμο. Αργότερα, οι Βοιωτοί του Ορχομενού ζήτησαν την βοήθεια των Θεσσαλών στην μάχη του Κερησσού. Η Θήβα επιδίωκε διεύρυνση και κοπή κοινού νομίσματος και επειδή ο Ορχομενός μετά την νίκη της Κορώνειας δημιούργησε φόβο για μελλοντικά προβλήματα στην ηγεμονία της Θήβας, ο Ορχομενός ζήτησε την βοήθεια των Θεσσαλών έναντι των άλλων Βοιωτών. Πιθανώς, ο Ορχομενός στο φόβο μιας πολιτικής ομοσπονδίας που θα ήλεγχε η Θήβα επιδίωξε να αντισταθεί με τη βοήθεια των Θεσσαλών όπως και οι Πλαταιείς που επιδίωξαν την επέμβαση των Αθηνών. Επίσης, η θεωρία για αμυντικούς σκοπούς είναι πιο λογική γιατί οι Θεσσαλοί είχαν να ελέγξουν τις περίοικες περιοχές καθώς και τους πενέστες από εξεγέρσεις κάτι που προσπάθησε ο Κριτίας αργότερα με σκοπούς κυριαρχίας της Αθήνας στην Θεσσαλία. Επιπλέον, ο Ορχομενός της αρχαίας Θεσσαλίας στην Φθιώτιδα αποτελούνταν από Μινύες και Φλεγύες. Οι Μινύες, αρχαιοπελασγικό φύλο, μετακινήθηκαν στον Ορχομενό Βοιωτίας. Ο βασιλιάς Μινύας καταγόταν από την Ιωλκό της Θεσσαλίας και ο Αθάμας βασιλιάς ήταν ο πατέρας του Φρίξου και της Έλλης. Οι Φλεγύες μετακινήθηκαν στην Φωκίδα και στους Δελφούς και αποτέλεσαν μαζί με τους Μινύες περίοικες περιοχές υπό την σφαίρα επιρροής των Θεσσαλών και για αυτό το λόγο και η ανάμειξή τους.

Το τρίτο ερώτημα αποτελεί η διαπλοκή της Αθήνας και η παρέμβασή της στο θεσσαλικό κοινό ειδικά τον τέταρτο αιώνα π.Χ., που παρατηρείται η στασιμότητα και η διαίρεση των δυνάμεων της Θεσσαλίας καθώς και η προσπάθεια ελέγχου του μαντείου των Δελφών από την Αθήνα που οδήγησε στους ιερούς πολέμους. Οι Θεσσαλοί που είχαν αντιπαλότητα με τους Φωκιείς, που υποστηριζόταν από την Αθήνα, για την κυριαρχία τους στο ιερατείο των Δελφών, που είχε αρχίσει να έχει τεράστια εμβέλεια και κύρος, ακολούθησαν πολιτική που απέβλεπε στην διατήρησή τους στο ιερατείο. Υποστηρίχθηκε η άποψη, ότι η Θεσσαλία αποτελούσε υπερδύναμη ενάντια στη σύγχρονη νόρμα των ερευνητών, ενδεικτικά των Denver Granninger, Μαρίας Σταματοπούλου και Maria Mili που ακολουθεί την άποψη της αποτυχημένης προσπάθειας επικράτησης του Θεσσαλικού Κοινού στον Ελλαδικό χώρο και βεβαίως υποστηρίζουν την επεκτατική θεωρία του κοινού. Εξαιτίας της εμπλοκής της Αθήνας, ερμήνευσαν ως αποτυχία την μη συνεχή επικράτηση του Θεσσαλικού Κοινού στους ιερούς πολέμους και την εσωστρέφεια για την αντιμετώπιση των

εσωτερικών αναταραχών με τους πενήστες στο διάστημα του πέμπτου και τέταρτου αιώνα π.Χ., ενώ στην πραγματικότητα η Αθήνα απέτυχε στον έλεγχο και στη διάλυση του Θεσσαλικού Κοινού. Διότι με τον Φίλιππο ανακτάται εκ νέου ο έλεγχος και επανασυστήνεται το Θεσσαλικό Κοινό την Ρωμαϊκή εποχή ως θεσσαλικό και όχι ως πανελλήνιο που επιθυμούσε η Αθήνα, ώστε ν' απολεσθεί η θεσσαλική ταυτότητα του μαντείου των Δελφών, κάτι που επίμονα καλλιιεργήθηκε από την Αθήνα.

Το τέταρτο ερώτημα που τέθηκε για την προέλευση των μαντείων συνδέεται με την οικογένεια του ομηρικού Αχιλλέα και του γιου του Νεοπτόλεμου. Αφορά επίσης, την προέλευση των Θεσσαλών και τις συγγενικές σχέσεις τους με την Μακεδονία. Υποστηρίζεται ότι οι σχέσεις αυτές, της Θεσσαλίας με την Μακεδονία ήταν σχέσεις συγγενικές και όχι υποτέλειας. Οι συγγενικές σχέσεις - shared descend - της Θεσσαλίας, το *ὄμαιμον* ή *consanguineus* που υπάρχουν με την Μακεδονία οφείλονται στον Νεοπτόλεμο, γιο του Αχιλλέα, που ίδρυσε στην Ήπειρο το βασίλειο των Μολοσσών και της Ολυμπίας της μητέρας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι οποίες εξηγούν, προσέτι, γιατί το θεσσαλικό ιππικό τον ακολούθησε εκουσίως στην εκστρατεία του και εξηγούν την επαμφοτερίζουσα συμπεριφορά της Θεσσαλίας ως προς την Σπάρτη και την Αθήνα. Ο Νεοπτόλεμος ο Πυρρός, γιος του Αχιλλέα επέστρεψε μαζί με την Ανδρομάχη μετά τον Τρωϊκό πόλεμο στην Εφύρα της σημερινής Ηπείρου. Εκεί βασίλευσε, απέκτησε έναν γιο τον Μολοσσό και άφησε διαδοχή απογόνων. Δολοφονήθηκε, από τον Ορέστη κατά μία εκδοχή στους Δελφούς, όπου λατρεύονταν ο ίδιος και κατά μία άλλη εκδοχή, από ιερέα για διαφωνία που υπήρξε σχετικά με το μοίρασμα των σφαγίων. Η Ολυμπιάς, μητέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου ήταν κόρη του βασιλιά Νεοπτόλεμου Α της Μολοσσίας και μιας Χαονικής πριγκίπισσας και είχε το όνομα Πολυξένα που παραπέμπει στην νεότερη κόρη του Πρίαμου. Παντρεύτηκε τον Φίλιππο Β, ο οποίος είχε ήδη δύο συζύγους από την Θεσσαλία και μετακινήθηκε στην Μακεδονία όπου γέννησε τον Αλέξανδρο. Η κόρη της Κλεοπάτρα παντρεύτηκε τον αδελφό της Ολυμπιάς, τον Αλέξανδρο Α της Μολοσσίας και μετά τον θάνατο του Φιλίππου, η Ολυμπιάς επέστρεψε στην πατρίδα της ως αντιβασιλέας του μωρού εγγονού της, Νεοπτόλεμου Β. Η καταγωγή της ήταν από τον Αχιλλέα και τον Νεοπτόλεμο, αλλά καθώς υπήρχε και ένας γιος του Νεοπτόλεμου και της Ανδρομάχης έλκυε την καταγωγή της και από τον Έλενο γιο του Νεοπτόλεμου Πυρρού. Για αυτό και ο Μέγας Αλέξανδρος θαύμαζε τον Αχιλλέα αλλά θυσίασε και στον τάφο του Πρίαμου ζητώντας του, να μην είναι θυμωμένος με την οικογένεια του Νεοπτόλεμου. Συμπερασματικά, υποστηρίζεται ότι οι Θεσσαλοί που εισέβαλλαν στην αρχαία Θεσσαλία ήταν απόγονοι του Αχιλλέα από τον Νεοπτόλεμο, οι οποίοι επέστρεψαν στα προγονικά τους εδάφη. Επίσης υποστηρίζεται ότι οι σχέσεις της Θεσσαλίας με τον Φίλιππο Β και τον Αλέξανδρο τον Μέγα ήταν συγγενικές και όχι σχέσεις υποτέλειας. Από αυτή την συγγένεια, εξηγείται και η επέκταση της βεντάλιας της Θεσσαλίας στον Βορρά στο μαντείο της Δωδώνης και στην ίδρυσή του από τον Νεοπτόλεμο και στον νότο από την επέκταση της αμφικτιονίας και την ίδρυση του μαντείου των Δελφών και την λατρεία του Νεοπτόλεμου από τους Θεσσαλούς. Από την Σκοτούσσα της Φθίας του Αχιλλέα, στην

Ήπειρο και την Δωδώνη και από τα Τέμπη στους Δελφούς και στην ίδρυση του μαντείου. Στην Ιλιάδα³⁸⁸ (Π, 233-235) ο Αχιλλέας στέλνει στη μάχη τους Μυρμιδόνες με προσευχή στον Δία από ένα ειδικό κύπελλο που μόνο αυτός επιτρεπόταν να πιεί και από αυτό μόνο δεήσεις στον Δία γίνονταν.

*Ζεῦ ἄνα, Δωδωναῖε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίων,
Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου, ἀμφὶ δὲ Σελλοὶ
σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι*

Τρία ζητήματα απασχόλησαν την ακαδημαϊκή κοινότητα, οι Σελλοί, το επίθετο Πελασγικέ και η σύνδεση του Αχιλλέα με την Δωδώνη. Το όνομα Έλληνες αναφέρεται στην Ιλιάδα, στον Αχιλλέα και στο βασίλειό του που βρισκόταν στην νότια Θεσσαλία, αλλά δεν έχει την έννοια που του δόθηκε μεταγενέστερα. Ο Nicholas Geoffrey Lemprière Hammond συνδέει τον δωδωναίο και πελασγικό Δία με το πελασγικό Άργος της Θεσσαλίας και καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι οι όροι Ελλάς, Έλληνες και Πελασγικός αναφέρονται στο βασίλειο του Αχιλλέα αλλά και στην Δωδώνη. Στη Σκοτούσσα κοντά στα σημερινά Φάρσαλα βρισκόταν το ιερό του Φηγωναίου Διός, με μαντείο που προφήτευε από το θρόισμα της φυγούς (βελανιδιάς). Υποστηρίζω ότι από αυτό το ιερό ιδρύθηκε μετέπειτα η Δωδώνη και παρέμεινε, όπως έγινε και με το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς από το ιερό του θεού στα Τέμπη. Το Πελασγικό φύλο θεωρείται ότι κατοικούσε κυρίως στην Θεσσαλία. Αργότερα, μελετητές όπως ο Parke (1967) και ο Malkin (1998) είδαν τους Πελασγούς, ως έναν μυθικό πρωτοελληνικό πληθυσμό των Ur-people Αιγειακής καταγωγής. Ωστόσο, ο Στράβων παραδίδει ότι το μαντείο της Δωδώνης μεταφέρθηκε στην Ήπειρο από την περιοχή της Σκοτούσσας, στην περιοχή Πελασιώτιδα της Θεσσαλίας. Επίσης, Ελλοπία ονομαζόταν παλαιότερα η Θεσσαλία, όπως έχει ήδη αναφερθεί.³⁸⁹

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα συνδέονται μεταξύ τους και σχηματίζουν μια εικόνα του *Κοινού των Θεσσαλών*, το οποίο λειτουργούσε ως το διακυβερνητικό μέσο της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της καθώς οι αρμοδιότητές του αφορούσαν τα λατρευτικά δρώμενα και την αμυντική προστασία της χώρας από εξωτερικές απειλές. Χωρίς το *κοινό* η Θεσσαλία δεν θα είχε επιτύχει όσα επέτυχε και διατήρησε. Η απόπειρα του σχηματισμού της εικόνας ξεκινά πριν τον Τρωϊκό πόλεμο, με την πρώιμη μορφή του *κοινού* που το απαρτίζουν φυλές και βρίσκεται σε σποραδικές αναφορές που ενίοτε παρουσιάζονται εσφαλμένα ως μυθικές,

³⁸⁸ Ιλ. Π 233-235.

³⁸⁹ Στραβ. Ζ VII. 10,12."Εκλέλοιπε δέ πως και τὸ μαντεῖον τὸ ἐν Δωδώνῃ, καθάπερ ἄλλα. ἔστι δ', ὡς φησὶν Ἐφορος, Πελασγῶν ἵδρυμα· οἱ δὲ Πελασγοὶ τῶν περὶ τὴν Ἑλλάδα δυναστευσάντων ἀρχαιότατοι λέγονται· καὶ ὁ ποιητὴς φησὶν οὕτω Ζεῦ ἄνα Δωδωναῖε, Πελασγικέ, ὁ δ' Ἡσίοδος Δωδώνῃν φηγόν τε, Πελασγῶν ἔδρανον ἦεν. περὶ μὲν οὖν τῶν Πελασγῶν ἐν τοῖς Τυρρηνικοῖς εἴρηται, περὶ δὲ Δωδώνης τοὺς μὲν περιοικοῦντας τὸ ἱερὸν διότι βάρβαροι διασαφεῖ καὶ ὁ Ὅμηρος ἐκ τῆς διαίτης, ἀνιπτόποδας χαμαιεῦνας λέγων· πότερον δὲ χρὴ λέγειν Ἑλλοῦς, ὡς Πίνδαρος, ἢ Σελλοῦς, ὡς ὑπονοοῦσι παρ' Ὀμήρῳ κείσθαι, ἢ γραφὴ ἀμφίβολος οὕσα οὐκ ἔῃ δισχυρίζεσθαι. Φιλόχορος δὲ φησὶ καὶ τὸν περὶ Δωδώνῃν τόπον, ὡς περὶ τὴν Εὐβοίαν, Ἑλλοπιάν κληθῆναι· καὶ γὰρ Ἡσίοδον οὕτω λέγειν ἔστι τις Ἑλλοπίη, πολυλίηος ἢ δ' εὐλειμῶν· ἐνθα δὲ Δωδώνῃ τις ἐπ' ἐσχατιῇ πεπόλισται. οἴονται δέ, φησὶν ὁ Ἀπολλόδοτος, ἀπὸ τῶν ἐλῶν τῶν περὶ τὸ ἱερὸν οὕτω καλεῖσθαι· τὸν μὲντοι ποιητὴν [οὐχ] οὕτω λέγειν Ἑλλοῦς ἀλλὰ Σελλοῦς ὑπολαμβάνει τοὺς περὶ τὸ ἱερὸν, προσθεὶς ὅτι καὶ Σελλήεντα τινὰ ὀνομάζει ποταμόν. ὀνομάζει μὲν οὖν, ὅταν φῆ τηλόθεν ἐξ Ἐφύρης ποταμοῦ ἄπο Σελλήεντος".

όπως ο Αλεύας ο Πυρρός ως μυθικό πρόσωπο και συνεχίζει με τον Νεοπτόλεμο, την άφιξή του στην Ήπειρο και την ίδρυση των Μολοσσών. Απόγονοι αυτών, επιστρέφουν στην γενέτειρα του προπάτορά τους και ερμηνεύονται από ορισμένους μελετητές, ως εισβολή των Θεσσαλών από την Ήπειρο. Η επανεγκατάστασή τους εμπεριέχει την διττή μορφή, αυτών που τους δέχθηκαν και αποτέλεσαν τους πενέστες, οι οποίοι ενίοτε ήταν και πιο πλούσιοι από τους ερχόμενους Θεσσαλούς και αυτούς, που δεν τους αποδέχθηκαν και έφυγαν σχηματίζοντας τις περίοικες περιοχές, παραμένοντας ωστόσο, στην επιρροή τους και καταβάλλοντας φόρο. Στη συνέχεια, οι Θεσσαλοί, οι απόγονοι του Αχιλλέα και του Νεοπτόλεμου που επέστρεψαν, ίδρυσαν την Ανθήλη και αργότερα τους Δελφούς. Αυτό, ερμηνεύτηκε ως επεκτατική πορεία και όχι ως αναγκαία μετακίνηση, του Νεοπτόλεμου με την Ανδρομάχη στην Ήπειρο, επειδή η Ανδρομάχη ήταν Τρωαδικής καταγωγής και δεν μπορούσε εύκολα να διαμένει στην Φθία και την ίδρυση των ιερών που έγινε για τον έλεγχο των περιοίκων. Οι μετακινήσεις αυτές εκλήφθηκαν, ως απειλή για την Αθήνα κυρίως και για την Σπάρτη και ξεκίνησαν οι ιεροί πόλεμοι για την κυριαρχία με ενδιάμεσο μέσο ορισμένων περίοικων περιοχών που επιζητούσαν, όπως λόγου χάρη, οι Φωκείς, να φύγουν από την επιρροή των Θεσσαλών. Οι παρεμβάσεις αυτές, οδήγησαν εκτός των ιερών πολέμων και σε εμφύλιες προστριβές και διαμάχες και εν τέλει επέτυχαν την καμπή του θεσσαλικού Κοινού κατά τον 4ο αι., π.Χ. Όπως η Αθήνα χρησιμοποιεί τη Φωκίδα για να κρύψει τους αρχικούς σκοπούς της, έτσι και το θεσσαλικό Κοινό στρέφεται στην Μακεδονία και χριζει ταγό τον Φίλιππο Β με αποτέλεσμα να ανακάμψει και να κυριαρχήσει ξανά στους Δελφούς. Τέλος, επί Ρωμαϊκής κυριαρχίας, οι Θεσσαλοί καταφέρνουν με ψήφισμα να επανιδρυθεί το κοινό ως θεσσαλικό Κοινό στους Δελφούς και όχι ως Πανελλήνιο που ζήτησε η Αθήνα. Ωστόσο, αργότερα με τον Αδριανό επιτυγχάνεται η ίδρυση Πανελληνίου Κοινού με την πρόφαση της συσπείρωσης γύρω από την λατρεία αλλά οι πραγματικοί λόγοι ήταν από την μία πλευρά, η επιθυμία της Αθήνας να κυριαρχήσει στους Δελφούς και να εκτοπίσει τους Θεσσαλούς και από την άλλη η διατήρηση των ρωμαϊκών νόμων.

Βεβαίως, στη βιβλιογραφία έχουν γίνει προσεγγίσεις για αυτά τα ζητήματα, ωστόσο δεν έχουν ερευνηθεί επαρκώς. Η επικρατούσα αναδυόμενη άποψη των μελετητών για την Θεσσαλία ακολουθεί τη νόρμα της γενικής παγκόσμιας σύμβασης, δηλαδή, το δίπολο της Αθήνας – Σπάρτης και η εντοπισμένη έρευνα για την αρχαία Θεσσαλία αφορά την χρονική περίοδο που σχετίζεται με την μετατόπιση της κυριαρχίας από την αρχαία Θεσσαλία στην αρχαία Αθήνα και από την συνομοσπονδία του κοινού στις πόλεις-κράτη. Ωστόσο, στην αυγή της συστηματικής έρευνας για την αρχαία Θεσσαλία, την πρώτη πιθανώς υπερδύναμη χρονολογικά για τον Ελλαδικό χώρο, θα αποτελέσουν θέματα, τα οποία αξίζει απασχολήσουν τους μελλοντικούς ερευνητές. Προοίμιο μελλοντικής έρευνας επί του θέματος φιλοδοξεί ν' αποτελέσει η παρούσα ερευνητική εργασία.

*Nam quamvis Thessala vates
Vim faciat fatis, dubium est, quod traxerit illuc
Adspiciat Stygias, an quod descenderit, umbras.
Pharsalia 6.651-53, Λουκανός*

VII. ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔ Αρχαιολογικόν Δελτίον

ΑΕ Αρχαιολογική Εφημερίς

IG VII Inscriptiones Graecae, VII. Inscriptiones Megaridis, Oropiae, Boeotiae, ed. Wilhelm Dittenberger. Berlin 1892.

IG IX, 2 Inscriptiones Graecae, IX,2. Inscriptiones Thessaliae, ed. Otto Kern. Berlin 1908.

IG XII, 7 Inscriptiones Graecae XII,7. Inscriptiones Amorgi et insularum vicinarum, ed. Jules Delamarre. Berlin 1908.

ΠΑΕ Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

SEG Supplementum Epigraphicum Graecum

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβαγιανού, 2002, "*Ερμη Χθονίωι Θρησκεία και άνθρωπος στη Θεσσαλία, στο Λατρείες στην Περιφέρεια του αρχαίου Ελληνικού κόσμου*", 65, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (ΕΙΕ).

Ανδρέου Α., Τσέλεκας Π., 2017, "*Νόμισμα / Κόσμημα, Χρήσεις – Διαδράσεις – Συμβολισμοί από την αρχαιότητα έως σήμερα*." Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Ίος, 2009. Επιμέλεια έκδοσης Κατερίνη Λιάμπη, Κλεοπάτρα Παπαευαγγέλου-Γκενάκου, Δημήτρης Πλάντζος. Επιμέλεια κειμένων Σεραφείμ Κεφάλας.

Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, Θ.Κ. Στεφανόπουλου, Στ. Τσιτσιρίδη, Λ. Αντζουλή, Γ. Κριτσέλη, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, νο 149, ορφική νεκρόβιβλος.

Αρβανιτόπουλος, 1907, "Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής εταιρείας", ΠΑΕ.

Αρβανιτόπουλος, 1910, "Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής εταιρείας", ΠΑΕ.

Αρβανιτόπουλος, Α.Σ., 1911, "*Άνασκαφαι και έρευναι εν Θεσσαλία κατά τὸ έτος 1911*", "Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας" (ΠΑΕ).

Αρβανιτόπουλος, Α. Σ., 1914, "*Άνασκαφαι και έρευναι εν Θεσσαλία και Μακεδονία κατά τὰ έτη 1913–1914*, Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας" (ΠΑΕ).

Αρβανιτόπουλος, Α. Σ., 1915, "*Άνασκαφαι και έρευναι εν Θεσσαλία*, Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας" (ΠΑΕ).

Αρβανιτόπουλος, 1924, ΑΕ, αρ., 388, 389.

Βερελής, 1950 "*Χάλκη τεφροδόχος κάλπις εκ Φαρσάλων*", Αρχαιολογική Έφημερίς.

Γεωργακόπουλος Ν., 1995, "*Θεσσαλία*", εκδόσεις ΕΛΛΑ.

- Γιαννόπουλος, Ν.. 1902, "*Ἐκθεσις ἀρχαιολογικῆς ἐκδρομῆς ἀνὰ τὸν Δήμον Σκοτούσης*", Ἀρμονία 3.
- Γιαννόπουλος, Ν.Ι., 1932, Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς, αρ., 5.
- "*Ἐλευθερία*", εφημερίδα της Λάρισας, 14/5/2011, ομιλία Bruno Helly στο βιβλιοπωλείο "ΓΝΩΣΗ".
- Ἡρωδιανός, "*Περὶ καθολικῆς προσωδίας*" *IB*, σ., 243 20f στο *Grammatici Graeci, Recogniti e apparatus critico instrvcti, Partis Tertiae vol I, Herodiani Technici Reliquiae, Avgvstvs Lentz, Lipsiae, Aedibus B.G. Tevneri, MDCCCLXVII*.
- Ἰακώβ Δανιήλ, 2000, *Πίνδ., Ἐπίνικοι (Α΄ Πυθιονικός)*, εισαγωγή και σχόλια Δανιήλ Ἰακώβ, εκδόσεις Βάνιας, 316.
- Καλλιμάχος, 1953, *Ὕμνος εἰς Δήμητρα VI, στιχ., 74–79, R. Pfeiffer, Callimachus, Hymni et Epigrammata*. τόμ. II, Clarendon Press, Oxford.
- Λεβέντη Ἰφιγένεια, Πήλινα γλυπτά και κεραμώσεις: Νέα ευρήματα & νέες προοπτικές. Πρακτικά, Ὑπουργεῖο πολιτισμοῦ καὶ ἀθλητισμοῦ, Ταμεῖο Ἀρχαιολογικῶν Πόρων. Ἀθήνα 2018.
 "*Πήλινα ἀρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά ἀπὸ δύο θεσσαλικά ιερά του Ἀπόλλωνος: Ἱερό του Ἀπόλλωνος στον Σωρό Μαγνησίας και ιερό του Ἀπόλλωνος Κοροπαίου στη Μαγνησία*", 127.
- Λεονάρδος, 1992 "*Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*", εκδόσεις Θετταλός.
- Μήττα Δήμητρα, "*Μορφές και θέματα της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας*", Χείρων στο https://www.greeklanguage.gr/digitalResources/ancient_greek/mythology/lexicon/metamorfoseis/page_271.html
- Μπάτζιου-Ευσταθίου Ανθή, 2012 "*Ἡ κοιλάδα των Τεμπῶν Β*", Προϊσταμένη της ΙΕ΄ Εφορείας Προϊστορικῶν και Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, "*Ἡ Κοιλιάδα των τεμπων (II) Αρχαίες Λατρεῖες, νέοι χώροι. Μύθοι και ανασκαφές.*" Περιοδικό *Ἀρχαιολογία και Τέχνη*, Ἀνασκαφή 84, τεύχος 120, Ἀπρίλιος 2016.
- Μποσνάκης Δ. 2013. "*ΕΝΘΕΤΤΑΙΖΕΣΘΑΙ. Τεχνοτροπία και ιδεολογία των θεσσαλικῶν επιτυμβίων αναγλύφων του 5ου και 4ου αι. π.Χ.*" Βόλος: ΑΙΘΣ.
- Μπλέτας 1993, "*Τα Τέμπη και η γειτονική περιοχή*", εκδόσεις Μαϊάνδρος.
- Μπρούσαλης Κάρολος, "*Πατριδογνωσία*" δεκάτομο ἔργο δημοσιευμένο στο ἔθνος της Κυριακῆς το 2001 ἕως 2002. <http://historyreport.gr/index.php/2012-01-04-18-22-13>.
- Παπαχατζής, Ν., 1981 "*Προθεσσαλικές λατρεῖες στη Θεσσαλία των ιστορικῶν χρόνων, Ἀνθρωπολογικά 2.*"
- Παπαχατζής, Ν., 1984, Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς ΑΕ, "*Μύθοι καὶ ἀρχαιότερες λατρεῖες τῆς θεσσαλικῆς Μαγνησίας.*"
- Παπαχατζής, Ν., 1985, Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς, "*Θεσσαλικές προολυμπιακές θεότητες τοῦ κάτω κόσμου.*"
- Πεντάζου Βαγγέλης - Μαρίας Σαρλά, 1984, "*Δελφοί*", Β. Γιαννίκος - Β. Καλδῆς Ο.Ε.
- Πεντάζου Μαρία "*Ἡ ἱστορία του ἱεροῦ και του μαντείου των Δελφῶν*

<https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/44-4.pdf>

- Ρακατσάνης, Κ. – Τζιαφάλιας, Α., 1997, "Λατρείες και ιερά στην αρχαία Θεσσαλία, Α΄ Πελασγιώτις", Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, ΕΕΦΣ Δωδώνη, Παράρτημα αρ. 63, Ιωάννινα 1997.
- Ρασσιάς Βλάσσης, 2000, "Εορτές και Ιεροπραξίες των Ελλήνων", Ανοιχτή Πύλη.
- Σταματοπούλου Μαρία, 2019, "Μάκαιρα θεσσαλία; Η θεσσαλία κατά την αρχαϊκή περίοδο", Λάρισα, Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας. Επίσης, ΠΙΕΤΑΣΟΣ, περιοδική έκδοση του διαχρονικού Μουσείου Λάρισας, 1, 2019.
- Τζιαφάλιας 1990, ΑΔ45, "Κραννών, Β' 2, Χρονικά."
- Τζιαφάλιας 1991, "Νομός Καρδίτσας. Γελάνθη", ΑΔ 46, Β' Χρονικά.
- Τριανταφυλλίδης Κ. 2020, "Η γενετική ιστορία των Ελλήνων. Το DNA των Ελλήνων". Εκδόσεις Κυριακίδη. Επίσης άρθρο του δημοσιεύτηκε στις 05/03/2022 στο Magnesia News, <https://magnesianews.gr/slider/apo-poy-krataei-i-skoyfia-ton-thessalon.html>
- Χρυσοστόμου, 1994, "Μακεδονικά", Σύγγραμμα Περιοδικόν της εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, τομ. 29ος, αριθ. 1, 175, 189, Θεσσαλονίκη.
- Χρυσοστόμου, 1998, "Η Θεσσαλική θεά Εννοδία ή Φεραία θεά", Αρχ. Δελτίο 64, Υπουργείο Πολιτισμού.
- Abel E., 1971, "Orfica" Leipzig.
- Ager Sheila, 2019, "The Limits of Ethnicity: Sparta and the Achaian League", στο "Ethnos and Koinon. Studies in Ancient Greek Ethnicity and Federalism", edited by Hans Beck, Kostas Buraselis and Alex McAuley, Cambridge University Press.
- Aston Emma, 2017 "Centaur and Lapiths in the landscape of Thessaly". In: Hawes, G. (ed.) Myths on the map: the storied landscapes of ancient Greece. Oxford University Press.
Available at <http://centaur.reading.ac.uk/57616/>
- Aston, "Friends in high places: The stereotype of dangerous Thessalian hospitality on the later Classical period" Phoenix, Vol. 66, No. 3/4 2012, 247, published by: Classical Association of Canada Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/10.7834/phoenix.66.3-4.0247> Accessed: 26-06-2016, 20:21.
- Beck, H., 1997, "Polis und Koinon: Untersuchungen zur Geschichte und Struktur der griechischen Bundesstaaten" im 4. Jahrhundert, Stuttgart.
- Beck, 2019, Buraselis, Mc Auley, "Ethnicity and Federalism" Franz Steiner Verlag, Stuttgart, Habes 61 Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien.
- Bengtson Hermann, 1909, "History of Greece" University of Ottawa Press 1988, translated from the fourth edition of Hermann Bengtson's Griechische Geschichte published by C.H. Beck 1969.

- Berelson Bernard 1952 "*Content Analysis in Communication Research*" Illinois. The Free Press.
- Bouchon R., Helly B., 2015 chapter 12 "*The Thessalian League*" στο *Federalism in Greek antiquity*, edited by Beck Hans and Funke Peter, Cambridge University Press.
- Burkert, W., 1997, "Ελληνική Μυθολογία και Τελετουργία, δομή και ιστορία", Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Bursian C., 1862 "*Geographie von Griechenland, Erster Band. Das nördliche Griechenland*" Leipzig.
- Busolt G. 1880 "*Forschungen zur Griechischen Geschichte*" ("Studies on Greek history") Breslau, Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaeroneia. 3 Bände in 4. Perthes, Gotha 1885–1904 (teilweise in 2. Auflage; reicht nur bis zum Ende des Peloponnesischen Krieges), 28-32, 47-49.
- Bouchon, Helly, 2015 "*The Thessalian League*", in *Federalism and Greek Antiquity*, ed. Hans Beck and Peter Funke, Cambridge: Cambridge University Press, Morgan, Early Greek States Beyond the Polis, 21.
- Carlier Pierre, 1984, "La Royauté En Grèce Avant Alexandre". Strasbourg.
- Cheng, Anne et Stéphane Feuillas, 2023, "*All about the Rites*" Collège de France, *Archives of piety: ritual norms and authority between Greece and Rome* Vinciane Pirenne-Delforge et John Scheid.
- Cook A.B., 1914, "*Zeus. A study in ancient religion*" vol., I, *Zeus, God of the bright sky*, Cambridge University Press.
- Defradas Jean, 1954, "*Les Themes de la Propagande Delphique*", Paris, Les Belles Lettres.
- Diel, Paul 2019, "*Ο Συμβολισμός στην Ελληνική Μυθολογία.*" Αθήνα, Εκδόσεις Βασδέκη, σελ. 78-83.
- Dorandi Tiziano 1999, "*The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*" Cambridge: Cambridge University Press. σ., 47, Chapter 2: Chronology.
- Ducat J., "*Les pénestes de Thessalie*" Annales Littéraires de l'Université Besançon 128, Paris 1994.
- Durkeim Emile, "*The Elementary Forms of the Religious Life*" George Allen & Unwin Ltd, London.
- Ehrenzweig Anton, 1970, "*The hidden Order of Art*", Harper Collins Distribution Services.
- Eliade, Mircea, "*Das Heilige und das Profane : Vom Wesen des Religiösen*" (*rowohlts deutsche enzyklopädie 31*), Published by Hamburg, Rowohlt, 1957
- Fraceliere R., 1964, "*Μάντεις και μαντεία στην αρχαία Ελλάδα*" Αθήνα, Εκδότης Ζαχαρόπουλος Ι.,

- Fleischer K. 2022 "*PHILO OR PHILIO OF LARISSA*" *The Classical Quarterly*, 72(1), doi:10.1017/S0009838822000179.
- Franke P. R., 1956 "*Eine bisher unbekannte thessalische Münze aus Argura*" AA 70 1955.
- Franke P., 1956 "*Eine bisher unbekannte Münze aus dem thessalischen Argura*" Schweiz. Münzbl 22.
- Franke P. R., *Drei neue Inschriften aus Thessalien*" AA 71, 1956β, 1958.
- Franke, P. R., 1957 "*Argissa. Ein Nachtrag*" Schweiz, 25.
- Franke P. R., 1958, "*Θεσσαλικά*", RhM 101.
- Franke P. R., 1959, "*Zur Chronologie der Strategen und der Münzprägung des Koinon der Thessaler*," *Schweizer Münzblätter, Gazette numismatique suisse, Gazzetta numismatica svizzera* 35.
- Franke P. R., 1970, ΦΕΘΑΛΟΙ – ΦΕΤΑΛΟΙ – ΠΙΕΘΑΛΟΙ – ΘΕΣΣΑΛΟΙ. Zur Geschichte Thessaliens im 5. Jahrhundert v. Chr., AA 85 [1970–1971], 85, Franke, P. R., "*Αἱ ἀρχαῖαι συμμαχίαι. Τὸ Κοινὸν τῶν Θεσσαλῶν, Νομισματικὰ Χρονικά*" 2 1973, 5.
- Graninger D., 2006, "*The Regional Cults of Thessaly*", διδ. Διατριβή, Cornell University, Ithaca, New York 2006.
- Graninger D., 2009 "*Apollo, Ennodia, and fourth-century Thessaly*" 7 *Kernos* [Online], 22 | Online since 26 October 2012, connection on 21 December 2020. URL : <http://journals.openedition.org/kernos/1775> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/kernos.1775>
- Graninger D., 2011, "*Cult and Koinon in Hellenistic Thessaly*", Leiden – Boston.
- Gruman Taylor 2022 Διδακτορική Διατριβή. "*In the Hands of Noble Men, A history of Thessaly from the archaic period to the end of the third sacred war*". A Dissertation Presented to the Faculty of Department of History at the University of Missouri-Columbia.
- Grußen Gottfried, 2015, "*Ιερά και ναοί των Αρχαίων Ελλήνων*", Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα
- Habicht C., "*The Role of Athens in the Reorganization of the Delphic Amphictiony after 189 B. C.*" *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 56, No. 1 (Jan. - Mar., 1987), σσ., 59-71, Published by: The American School of Classical Studies at Athens.
- Hatzopoulos 1994, M. B., "*Cultes et Rites de passage en Macédoine*", *Μελετήματα* 19 (ΕΙΕ, ΚΕΡΑ), Athènes 1994β.
- Helly, B., 1980 "*La Thessalie à l'époque Romaine*", *Mémoires II*, Saint-Étienne, 37ff.
- Helly B., 1995 "*L'État thessalien. Aleuas le Roux, les tétrades et les tagoi*," *Collection de la Maison de l'Orient* αρ. 25, *Série épigraphique 2, Lyon*, σ., 38. Πρακτικά συμποσίου Λάρισα: παρελθόν και μέλλον, 1985.

- Helly, B., 2018, "*La Thessalie des «siècles obscurs». Un essai d'interprétation historique*" στο Παπακωνσταντίνου, Κριτζάς, Τουράτσογλου, επιμ. Πύρρα. Μελέτες για την αρχαιολογία στην Κεντρική Ελλάδα προς τιμήν της Φανουρίας Δακορόνια. Β΄ Ιστορικοί χρόνοι, Αθήνα 2018γ, 171ff.
- Kalléris, 1988, I, σ., 182ff στο Χρυσοστόμου 1998, "*Η Θεσσαλική θεά Εννοδία ή Φερραία θεά*" Υπουργείο Πολιτισμού, Δημοσιεύματα του αρχαιολογικού δελτίου αρ. 64.
- Kagan J., 2004 *The So-Called Persian Weight Coins of Larissa* στο Οβολός 7, "*Το Νόμισμα στο Θεσσαλικό Χώρο*" Πρακτικά συνεδρίου της Γ' επιστημονικής συνάντησης, Αθήνα 2004, Έκδοση των Φίλων του νομισματοκοπικού μουσείου, 79.
- Kerenyi K., 1975, "*Η Μυθολογία των Ελλήνων*", Αθήνα, βιβλιοπωλείο της ΕΣΤΙΑΣ
- Kern O., 1904, "*Die Landschaft Thessalien und die Geschichte Griechenlands, Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum—Geschichte und Deutsche Literatur*" 7 1904, 12–22.
- Kern O., 1908, *Inscriptiones Graecae IX2 (IG IX2), Inscriptiones Graeciae Septentrionalis, Pars II, Inscriptiones Thessaliae*, Berlin.
- Kent R. G., 1904, "*A History of Thessaly*", διδ. Διατριβή, University of Pennsylvania.
- Kip G., 1910, "*Thessalische Studien, Beiträge zur politischen Geographie, Geschichte und Verfassung der thessalischen Landschaften*", διδ. Διατριβή, Halle.
- Knoepfler Denis, 1990, "*Contribution à l'épigraphie de Chalcis*", *BCH* 114, 473-498.
- Knoepfler Denis, "*The Euboian League—an irregular koinon*" στο *Federalism in Greek Antiquity*, ed. Hans Beck and Peter Funke, Cambridge University Press 2015, 158-178.
- Koulakiotis, 2019, *Political Religions in the Greco-Roman World: Discourses, Practices and Images*, Cambridge Scholars Publishing.
- Kyle G. Donald, "*Athletics in Ancient Athens*", 1987, Brill Academic Publications.
- Larsen J. A. O. "Review Article: *A New Interpretation of the Thessalian Confederacy.*" *Classical Philology* 55, no. 4 (1960): 229–48. <http://www.jstor.org/stable/266289>.
- Larsen, J.A. O. 1968, "*Greek Federal States: Their Institutions and History*" Oxford.
- Leake W. M., 1967, "*Travels in Northern Greece*", I–IV, London 1835 Amsterdam.
- Liampi, K. 1996 "*Das Corpus der Obolen und Hemiobolen des Thessalischen Bundes und die politische Geschichte Thessaliens*".
- Lucano, "*De Bello Civili Sive Pharsalia*", Liber Viii, 650.
- Mackil Emily, 2013, "*Creating a Common Polity: Religion, Economy, and Politics in the Making of the Greek Koinon*", University of California Press.
- Majercik Ruth, 1989, "*Studies in Greek and Roman Religion*", Vol. 5, The Chaldean Oracles, E.J. Brill.

- Marinatos, Hägg, 1993, "*Greek Sanctuaries New approaches, What were Greek sanctuaries? A synthesis*" Routledge, σ., 179.
- Martin, David George, 1975, "*Greek leagues in the later second and first centuries BC*", PhD diss., Princeton University.
- McInerney Jeremy, "*Phocis*", στο "*Federalism in Greek Antiquity*", ed. Hans Beck and Peter Funke, Cambridge University Press 2015, 199-221.
- Meyer E., 1909, "*Theopomps Hellenika. Mit einer Beilage über die Rede an die Larisäer und die Verfassung Thessaliens*", Hale.
- Mézières A., 1853, "*Mémoire sur le Pélion et l Ossa*", Paris.
- Mézières A., 1854, "*Archives des Missions scientifiques*", III, Paris.
- Mili Maria, 2019, "*Ἄπιστα τὰ τῶν Θεσσαλῶν: The dubious Thesssalian State*" στο *Ethnos and Koinon Studies in Ancient Greek Ethnicity and Federalism*, edited by Hans Beck, Kostas Buraselis και Alex McAuley, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, Druck: Hubert & Co., Göttingen Gedruckt auf säurefreiem, alterungsbeständigem Papier, printed in Germany.
- Mili, M., 2005 "*Studies in Thessalian Religion*", διδ. Διατριβή, University of Oxford .
- Mili, M., 2015 "*Religion and Society in Ancient Thessaly*", Oxford University Press.
- Mili, M., 2011 "*Apollo Kerdoos: a conniving Apollo in Thessaly?*" In: Haysom, M. and Wallensten, J. (eds.) *Current Approaches to Religion in Ancient Greece: Papers Presented at a Symposium at the Swedish Institute at Athens, 17-19 April 2008*. Series: Skrifter utgivna av Svenska institutet i Athen (8). Svenska Institutet i Athen: Stockholm, 41- 55.
- Milojčić, V., 1956, "*Bericht über die Ausgrabungen auf der Gremnos–Magula bei Larissa.*"
- Missailidou-Despotidou, V., 1993 "*A hellenistic inscription from Skotoussa (Thessaly) and the fortifications of the city*" *The Annual of the British School at Athens*, 88, 187–217ff, doi:10.1017/S006824540001594X.
- Monceaux Paul, 1888, "*La légende et l'histoire en Thessalie, Revue des Études Creques*" 129-153.
- Morgan, C. 2003 "*Early Greek States beyond the Polis*", London.
- Moustaka A., 1983 "*Kulte und Mythen auf thessalischen Münzen*" *Beiträge zur Archäologie* 15, Würzburg.
- Müller Otfried Carl, MDCCCXXX, "*The History and Antiquities of the Doric race*", Vol. I, Κεφ. II, Oxford.
- Müller Otfried Carl, 1844, "*Orchomenos und die Minner*", published by Josef Mar and Comp., 1844, 215.
- Müller I. (ed.), 1889, "*Geographie und politische Geschichte des klassischen Altertums*", III, *Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft*, Nördlingen.

- Nilsson, Martin 2020, "*Η Μυκηναϊκή Προέλευση της Ελληνικής Μυθολογίας*." Αθήνα, Δωδώνη, 279.
- Odgen D., 2011, "*Ελληνική και ρωμαϊκή νεκρομαντεία*", Αθήνα, Εκδόσεις Εκάτη, μτφρ. Καπάτος Ρ.
- Ogden D., 2002, "*Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds: A Source Book*" Oxford University Press, σ., 236f.
- Papaeuvangelou, K. 1998. "*Θεσσαλικά τριημιοβόλια με ιππέα και οβολοί με άλογο. Η συνέχεια της θεσσαλικής ένωσης κατά το β΄ μισό του 5ου αιώνα*" π.Χ. Periapto 1: 40.
- Philippson P., 1944, "*Thessalische Mythologie*" Zurich.
- Philippson A., 1950 "*Die griechischen Landschaften. Der Nordosten der griechischen Halbinsel*" Band I.1: Thessalien und die Spercheios-Senke, Frankfurt-am-Main.
- Pouilloux Jean, 1979, "*La Thessalie. Actes de la Table-Ronde*", 21-24 juillet 1975, Lyon. Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée σ., 360 (Collection de la Maison de l'Orient méditerranéen. Série archéologique, 6.
- PROCLI CHRESTOMATHIAE GRAMMATICAE FRAGMENTA B "Περὶ τῶν εἰς θεοῦς καὶ ἀνθρώπους" στο SCRIPTORES METRICI GRAECI edidit R. WESTPHAL, Vol I, Lipsiae, In aedibus B.G. Teubneri MDCCCLXVI, σσ., 247, 248 Regni Sueciae, Series in 8 , 21, Swedish Institute at Athens, 17–19 April 2008, Stockholm 2011a, 41.
- Reinders, R. H., P. Fijma, Z. Malakasioti και V. Rondiri 2000. "*An archaeological survey of the Sourpi plain*" (*Thessaly, Greece*) Pharos 8, 83.
- Riethmüller, J. W., 2005, "*Asklepios. Heiligtümer und Kulte, Studien zu antiken Heiligtümern*" 2/2, Heidelberg.
- Rizakis A., 2019, "*Achaians and Lykians: A comparison of Federal Institutions στο Federalism in Greek Antiquity*", ed. Hans Beck and Peter Funke, Cambridge University Press 2015, 219-242.
- Rogers E., 1932, "*The Copper Coinage of Thessaly*", Spink & Son, London. *Saint Hippolytus, The Sacred Writings of Saint Hippolytus*, Jazzybee Verlag Jurgen Beck, Deutschland, Createspace, North Charleston, SG, USA, *The refutation of all Heresies*, Book IV, XXXVII, *Illusive appearance of the moon*, 45.
- Schmitz Leonhard, William Smith, D.C.L., LL.D.: 1875, "*A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*", John Murray, London.
- Sordi, Marta. 1958, "*La Lega Tessala Fino Ad Alesandro Magno*". Rome: Studi Pubblicati Dall'Instituto Italiano Per La Storia Antica, σ., 10, 66, 388.
- Sprawski, "*Jason of Pherae: A Study on History of Thessaly in Years 431 - 370 BC*", σ., 21.
- Stählin F. 1924. "*Das Hellenische Thessalien. Landeskundliche und geschichtliche Beschreibung Thessaliens in der Hellenischen und Römischen Zeit*". Stuttgart: Engelhorn.

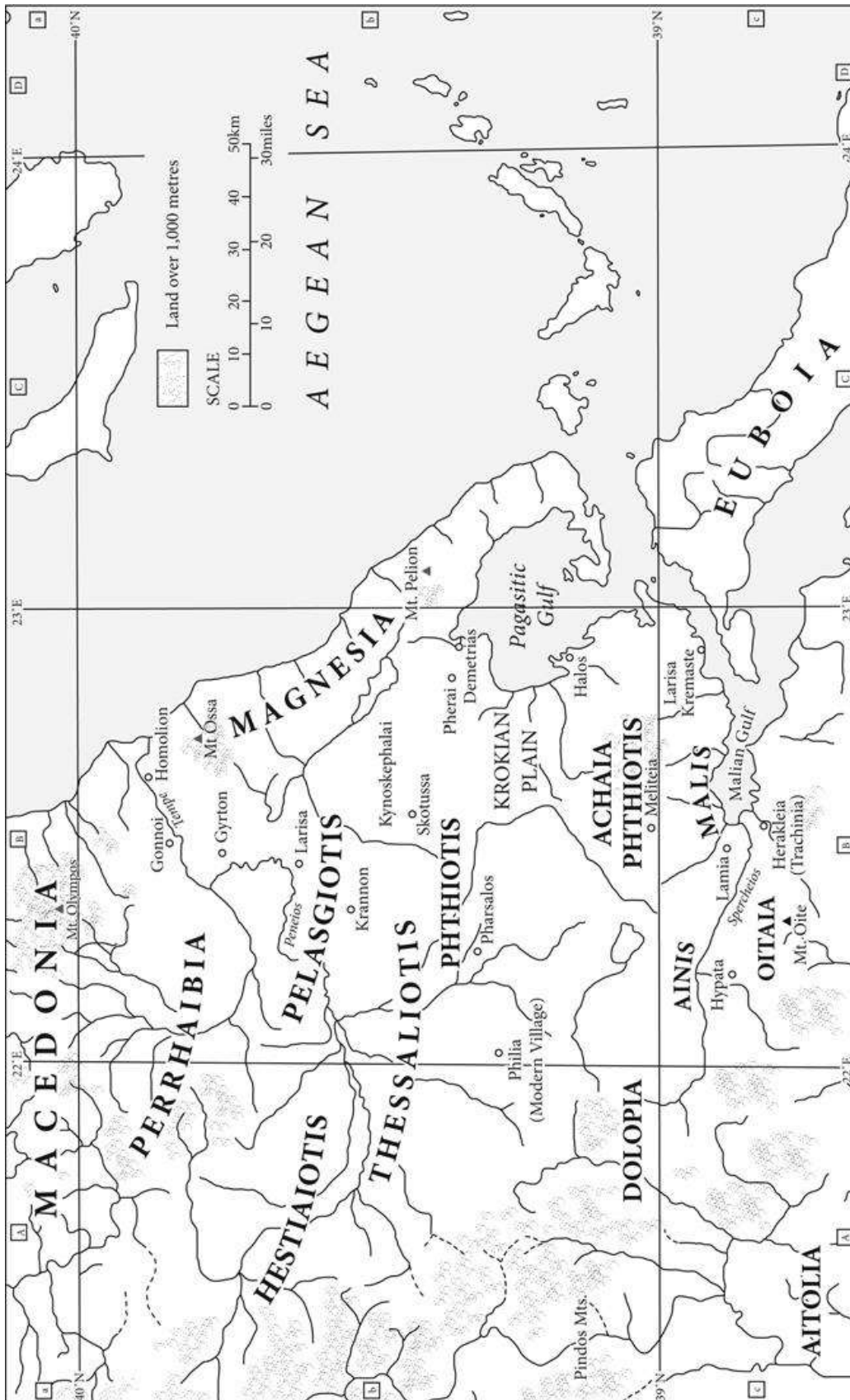
- Stählin F. 2002. "*Η αρχαία Θεσσαλία, Γεωγραφική και ιστορική περιγραφή της Θεσσαλίας κατά τους αρχαίους ελληνικούς και ρωμαϊκούς χρόνους*". Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Stamatopoulou, M., 1999, "*Burial Customs in Thessaly in the Classical and Hellenistic Periods*", διδ. διατριβή, Somerville College, Oxford.
- Tsantsanoglou, Parassoglou, 1987, "*Two Gold Lamellae from Thessaly*", Ελληνικά 38, σσ., 3ff,
- Ussing J. L., 1987, "*Griechische Reisen und Studien*", Kopenhagen.
- Van Gennep, A. 1909 "*The Rites of Passage*". University of Chicago Press, Chicago.
- Vernant J. P. 1992, "*Το βλέμμα του θανάτου, μορφές της ετερότητας στην Αρχαία Ελλάδα, Άρτεμις, Γοργώ*" Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Vlassopoulos, Kostas, 2009, "*Unthinking the Greek Polis, Ancient greek History beyond Eurocentrism*", Cambridge University Press, σ., 194.
- Wallensten, 1974, "*Current approaches to religion in ancient Greece*", Acta, Institut Atheniensis.
- Weile Ingomar, "*Der Agon im Mythos: Zur Einstellung d. Griechen*" z. *Wettkampf* (Impulse der Forschung, Bd. 16) Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974.
- Westlake H.D., 1935, "Thessaly in the fourth century B.C.", London.
- Westlake, H. D., 1936, "*The Medism of Thessaly*", JHS 56 (1936), σ., 12.
- Woodbury Leonard, "*Neoptolemos at Delphi : Pindar, Nem. 7.30*", στο Phoenix, vol. 33, no 2, 1979, 95-133, Classical Association of Canada.
- Ziegler, J., 1975, "*Les vivants et le mort, essai de sociologie*", Παρίσι, εκδόσεις De Seuil.

VIII. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

VIII.α

VIIIβ. Χάρτες της Θεσσαλίας

Σχήμα 1. Χάρτης της Θεσσαλίας του 17ου αιώνα από τον Joan Janssonius.

LXX Actanicopoli

XV Olympum

XV Grannona

Σχήμα 2. Tabula Peutingeriana

Larisa Datierung (Barrington):

Larissa - Archaic, Classical, Hellenistic, Roman, Late Antique (PECS; TIB Hellas 198-99; Leekley 1980, 144-45; Lauffer 1989, 367-69).

Σχήμα 3.

Σχήμα 4,5.

XIIIβ. Νομίσματα

The British Museum Quarterly, Vol. 1, 1933, 49-50

XVI. COINS OF THESSALY

Εικόνα 1. Νομισματοκοπείο Λάρισας, 5ος-4ος αι., π.Χ., Αργυρή δραχμή. Οβολός.
Kagan2004, 85, 1.1.

Εικόνα 2. Λάρισα, 500 - 479 π. Χ. ή 479 - 463 Ημίδραχμο ή Τριόβολο, (Άργυρος 2,59 γραμμάρια).
Εμπρός, κεφαλή Ιάσωνα προς αριστερά, φορά πέτασο που δένει κάτω από το πηγούνι. Όπισθεν ΛΑΡ-ΙΣΑ
με το ΙΣΑ ανεστραμμένο, σε έγκυλο τετράγωνο.
Herrmann I, b1.

Εικόνα 3. Λάρισα, 500 - 479 π. Χ. ή 479 - 463 άργυρος οβολός, 1,11 γρ.
Εμπρός κεφαλή της νύμφης Λάρισας προς τα αριστερά. Τα μαλλιά της είναι μεζεμένα με κορδέλα στο πίσω
μέρος του κεφαλιού, όπισθεν ΛΑΡΙ-Χ. Το σανδάλι του Ιάσωνος προς τα αριστερά, σε έγκοιλο τετράγωνο.
Οι πρώιμοι οβολοί της Λάρισας είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτοι εξαιτίας της ποικιλότητας που παρουσιάζουν
στο βάρος τους που κυμαίνεται από 0,65 γραμμάρια έως και πάνω από 1 γραμμάριο καθαρό βάρος, όπως ο
συγκεκριμένος.
Herrmann Group I, 4. 4. Traité I, 1415, XLIII, 6.

Εικόνα 4. Λάρισα, 460 – 440 π. Χ., ελλειποβαρής αργυρή δραχμή, 5,36 γρ.
 Εμπρός, σκηνή ταυροκαθασιών. Θεσσαλός βηματίζει προς τα αριστερά. Έχει πέτασο πάνω από τους ώμους και χλαμύδα δεμένη από το λαιμό. Κρατά ταινία πάνω από το μέτωπο του ταύρου, που ορμά προς τα αριστερά. Όπισθεν, ΛΑ-Ρ-Ι. Άλογο με χαλινάρι συρόμενο προς τα δεξιά, σε έγκοιλο τετράγωνο.
 Lorber 2008, 41. 9.

Εικόνα 5. Λάρισα, 380 - 365 π. Χ., αργυρή δραχμή, 6,00 γρ.
 Εμπρός κεφαλή της νύμφης Λάρισας στραμμένη 3/4 προς τα αριστερά. Φορά περιδέριο και διακριτική ταινία στα μαλλιά. Όπισθεν ΣΑΙΩΝ-ΛΑΡΙ και άλογο που βόσκει προς τα δεξιά. Κάτω ορίζεται η γραμμή του εδάφους.
 Hermann, Σειρά 2, Τύπος Α, παραλλαγή οπισθότυπου 1.

Εικόνα 6. Λάρισα. 380 - 365 π. Χ., αργυρή δραχμή, 6,06 γρ.
 Εμπρός κεφαλή της νύμφης Λάρισας στραμμένη 3/4 προς τα αριστερά. Φορά περιδέριο στο λαιμό και διακριτική ταινία στα μαλλιά. Όπισθεν, ΛΑ-Ρ-ΙΣΑΙ-ΩΝ, νεαρός θεσσαλός ιππέας με κράνος, θώρακα και κοντό χιτώνα καλπάζει προς τα αριστερά.
 Hermann, Σειρά 4.

Εικόνα 7. Λάρισα, 356 - 342 π. Χ, αργυρός στατήρας, 12, 24 γρ.
Εμπρός, κεφαλή της νύμφης Λάρισσας στραμμένη 3/4 προς τα αριστερά. Φορά κολιέ και ταινία στα μαλλιά.
Hermann, Σειρά 2.

VIIIγ. Σύγχρονη στήλη στην θέση της αρχαίας.

